

مداخلات خارجی در عراق

وقایع، حقایق، نظرسنجی‌ها و دیدگاه اندیشمندان

بررسی جامع هزینه‌ها و فواید مداخلات نظامی خارجی

با تمرکز بر حمله‌ی ۲۰۰۳ ایالات متحده

از منظر پژوهش‌های علمی، نظرسنجی‌ها، دیدگاه اندیشمندان

و ارزیابی سازمان‌های بین‌المللی

پژوهش تحلیلی جامع

تألیف: مهدی سالم

تاریخ تدوین: آوریل ۲۰۲۶

درباره‌ی این سند

این سند یک تحلیل پژوهشی جامع و چندبعدی از مداخلات خارجی در عراق است که بر پایه‌ی منابع علمی، نظرسنجی‌های معتبر، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی و تحلیل‌های اندیشمندان عراقی و بین‌المللی تدوین شده است. هدف، ارائه‌ی تصویری متوازن و چندوجهی از پیامدهای این مداخلات با تمرکز بر حمله‌ی ۲۰۰۳ است.

کلمات کلیدی: عراق، مداخله‌ی نظامی، دموکراتیزاسیون، ملت‌سازی، حقوق بشر، تحلیل هزینه-فایده، دولت شکست‌خورده، نظرسنجی

عمومی

فهرست مطالب

۲۱	پیش‌گفتار
۲۲	خلاصه‌ی مدیریتی
۲۶	۱ مقدمه و چارچوب نظری
۲۶	۱.۱ طرح مسئله
۲۷	۲.۱ اهمیت موضوع
۲۷	۳.۱ چارچوب نظری
۲۷	۱.۳.۱ نظریه‌ی صلح دموکراتیک
۲۷	۲.۳.۱ نظریه‌ی ملت‌سازی خارجی
۲۷	۳.۳.۱ نظریه‌ی دولت شکست‌خورده
۲۷	۴.۳.۱ رویکرد هزینه-فایده
۲۸	۴.۱ روش‌شناسی
۲۸	۵.۱ ساختار سند
۳۰	۲ زمینه‌ی تاریخی و پیش‌زمینه‌ی مداخلات
۳۱	۱.۲ عراق مدرن: چالشی به بلندای یک قرن در ملت‌سازی
۳۱	۱.۱.۲ دولت‌سازی، مقدم بر ملت‌سازی (۱۹۲۱-۱۹۵۸)
۳۱	۲.۱.۲ توتالیترایسم بعثی: خشونت به مثابه عامل انسجام‌بخش (۱۹۶۸-۲۰۰۳)
۳۲	۲.۲ خلاصه وضعیت اجتماعی-سیاسی پیش از مداخله نظامی
۳۲	۳.۲ دروغ سلاح کشتار جمعی: بهانه‌ای که جنگ را ممکن ساخت
۳۳	۴.۲ فرمان شماره ۲ برمر: تصمیمی که عراق را به آتش کشید
۳۵	۵.۲ از زرقاوی تا بغدادی: ارتشی که از خاکستر برخاست
۳۶	۶.۲ معماران حمله: شبکه‌ی نومحافظه‌کاران
۳۷	۷.۲ وعده‌ها در برابر واقعیت: ترازنامه‌ی یک مداخله
۳۷	۸.۲ اثرات زنجیره‌ای: چگونه یک تصمیم اشتباه به فاجعه تبدیل شد
۳۹	۳ ارزیابی دموکراتیزاسیون و حکمرانی
۳۹	۱.۳ دستاوردهای صوری دموکراسی
۳۹	۱.۱.۳ قانون اساسی ۲۰۰۵
۴۰	۲.۱.۳ انتخابات

۴۰	کاستی های دموکراسی عراقی	۲.۳
۴۰	تلهی گذار دموکراتیک: منحنی J هانتینگتون	۱.۲.۳
۴۱	نظام محاصره (سه‌میه‌بندی فرقه‌ای قومی)	۲.۲.۳
۴۱	فساد سیستماتیک	۳.۲.۳
۴۲	ضعف حاکمیت قانون	۴.۲.۳
۴۲	شاخص‌های بین‌المللی دموکراسی	۳.۳
۴۳	مقایسه با نمونه‌های موفق ملت‌سازی	۴.۳
۴۴	ارزیابی حقوق بشر و مدرنیته	۴
۴۴	وضعیت حقوق بشر در دوره‌ی بعث	۱.۴
۴۴	وضعیت حقوق بشر پس از ۲۰۰۳	۲.۴
۴۴	بهبودها	۱.۲.۴
۴۵	نقض‌های جدید	۲.۲.۴
۴۵	شاخص‌های حقوق بشر	۳.۴
۴۵	مدرنیته و ارزش‌های مدرن	۴.۴
۴۵	توسعه‌ی انسانی	۱.۴.۴
۴۷	تحلیل هزینه‌فایده‌ی جامع	۵
۴۷	هزینه‌های انسانی	۱.۵
۴۷	تلفات مستقیم	۱.۱.۵
۴۷	آوارگی	۲.۱.۵
۴۸	هزینه‌های اقتصادی	۲.۵
۴۸	هزینه‌ها برای ایالات متحده	۱.۲.۵
۴۸	هزینه‌ها برای عراق	۲.۲.۵
۴۹	تخریب زیرساخت‌ها	۳.۵
۴۹	زیرساخت‌های برق	۱.۳.۵
۴۹	زیرساخت‌های آب و فاضلاب	۲.۳.۵
۴۹	زیرساخت‌های بهداشتی و آموزشی	۳.۳.۵
۴۹	فواید و دستاوردها	۴.۵
۵۰	ترازنامه‌ی کلی هزینه‌فایده	۵.۵
۵۰	تحلیل هزینه‌فایده بر اساس بازه‌ی زمانی	۶.۵
۵۲	نظرسنجی‌ها و دیدگاه شهروندان عراقی: تحلیل تفصیلی	۶
۵۲	مقدمه: بیست سال شنیدن صدای عراقی‌ها	۱.۶
۵۳	نقشه‌ی جامع نظرسنجی‌ها	۱.۱.۶
۵۴	هشت یافته‌ی کلان	۲.۱.۶
۵۴	لحظه‌ی امید: نخستین نظرسنجی‌ها پس از سقوط (۲۰۰۳)	۲.۶
۵۵	مقایسه‌ی دراماتیک: ۲۰۰۳ در برابر ۲۰۱۹	۱.۲.۶

۵۶	آیا جنگ ارزشش را داشت؟ سه نگاه مقایسه‌ای	۳.۶
۵۶	نگاه عراقی: «آیا سرنگونی صدام ارزشش را داشت؟»	۱.۳.۶
۵۸	نگاه آمریکایی و بریتانیایی	۲.۳.۶
۵۹	جهت کشور، زندگی روزمره و امنیت	۴.۶
۶۰	جهت کلی کشور	۱.۴.۶
۶۰	مقایسه‌ی زندگی با قبل از جنگ	۲.۴.۶
۶۱	ارزیابی امنیت	۳.۴.۶
۶۳	داشبورد: سه شاخص کلان با رویدادهای تاریخی	۴.۴.۶
۶۳	نیروهای ائتلاف: از اشغالگر تا مقصر اصلی	۵.۶
۶۴	مشروعیت حملات و رادیکالیزاسیون سنی‌ها	۱.۵.۶
۶۵	مسئول اصلی خشونت از دید مردم عراق	۲.۵.۶
۶۵	اعتماد به نهادها: سقوط آزاد سیاسی، صعود نظامی	۶.۶
۶۵	روند اعتماد: ABC/BBC (۲۰۰۹-۲۰۰۴)	۱.۶.۶
۶۶	روند بلندمدت: بارومتر عرب (۲۰۲۲-۲۰۰۶)	۲.۶.۶
۶۷	تأیید از گالوپ: اعتماد و آزادی	۳.۶.۶
۶۹	اقتصاد، خدمات و کیفیت زندگی	۷.۶
۶۹	نردبان زندگی کنترل: عراق در مقایسه‌ی جهانی	۱.۷.۶
۷۰	احساس امنیت شخصی و تجربه‌ی خشونت	۲.۷.۶
۷۱	ارزیابی اقتصادی: گالوپ	۳.۷.۶
۷۱	شکست خدمات عمومی: IRI	۴.۷.۶
۷۳	ارزیابی عملکرد دولت: بارومتر عرب	۵.۷.۶
۷۳	ارزیابی عملکرد مقامات منتخب: IRI	۶.۷.۶
۷۴	اولویت‌های مردم: چرخش بزرگ از امنیت به فساد	۸.۶
۷۴	مهم‌ترین مشکل: ABC/BBC	۱.۸.۶
۷۴	مهم‌ترین چالش: بارومتر عرب	۲.۸.۶
۷۵	دموکراسی: ایده‌ی ماندگار، عملکرد ناامیدکننده	۹.۶
۷۶	دموکراسی به مثابه نظام مطلوب: بارومتر عرب	۱.۹.۶
۷۶	آیا دموکراسی در عراق کار می‌کند؟ Pew	۲.۹.۶
۷۷	رضایت از دموکراسی: روند نزولی	۳.۹.۶
۷۸	هویت، ارزش‌ها و همزیستی	۱۰.۶
۷۸	هویت ملی در برابر فرقه‌ای	۱.۱۰.۶
۷۹	همزیستی و ساختار حکومت: NDI	۲.۱۰.۶
۸۰	ارزش‌های فرهنگی: WVS	۳.۱۰.۶
۸۲	نگرش به آمریکا و تنش فرقه‌ای: Pew	۴.۱۰.۶
۸۲	جنگ عراق و دموکراسی منطقه‌ای: Zogby	۵.۱۰.۶
۸۴	مشارکت سیاسی: از شور اولیه تا بی‌تفاوتی	۱۱.۶
۸۴	نظرسنجی‌های محرمانه: صدایی که واکنش‌گن شنید اما نادیده گرفت	۱۲.۶

۱۳۰۶	جدول فراگیر: خلاصه‌ی بیست ساله	۸۶
۱۴۰۶	پنج درس کلان از بیست سال نظرسنجی	۸۶
۱۰۱۴۰۶	درس اول: هویت فرقه‌ای قوی‌ترین پیش‌بین	۸۷
۲۰۱۴۰۶	درس دوم: فرسایش خوش‌بینی اولیه	۸۷
۳۰۱۴۰۶	درس سوم: پایداری شگفت‌انگیز تقاضا برای دموکراسی	۸۸
۴۰۱۴۰۶	درس چهارم: شکاف نسلی فزاینده	۸۸
۵۰۱۴۰۶	درس پنجم: زنان عراقی - صداهای ناشنیده	۸۹
۱۵۰۶	ضمیمه: فهرست جامع پرسش‌های کلیدی	۸۹
۷	دیدگاه اندیشمندان، نخبگان و اندیشکده‌ها: تحلیل تفصیلی	۹۳
۱۰۷	تصویر یکپارچه: نقشه‌ی فکری بحث درباره‌ی عراق	۹۳
۱.۱.۷	مقدمه	۹۳
۲.۱.۷	نقشه‌ی کلان طیف‌بندی دیدگاه‌ها	۹۳
۳.۱.۷	خلاصه‌ی یافته‌های کلان	۹۴
۲.۷	اندیشمندان و نخبگان عراقی	۹۴
۱.۲.۷	فالح عبدالجبار (۱۹۴۶-۲۰۱۸)	۹۴
۲.۲.۷	کنعان مکیه (متولد ۱۹۴۹)	۹۵
۳.۲.۷	علی علاوی (متولد ۱۹۴۷)	۹۶
۴.۲.۷	عصام الخفاجی	۹۷
۵.۲.۷	رشید الخیون	۹۷
۶.۲.۷	برهم صالح (متولد ۱۹۶۰)	۹۸
۷.۲.۷	جدول جامع اندیشمندان عراقی	۹۸
۳.۷	اندیشمندان بین‌المللی: دیدگاه‌های تفصیلی	۹۸
۱.۳.۷	گروه ۱: واقع‌گرایان و مخالفان اصولی	۹۹
۲.۳.۷	گروه ۲: لیبرال‌های منتقد اجرا	۱۰۰
۴.۷	اندیشکده‌های آمریکایی: تحلیل تفصیلی	۱۰۳
۱.۴.۷	جدول کلان اندیشکده‌ها و مواضع	۱۰۳
۲.۴.۷	Brookings Institution	۱۰۳
۳.۴.۷	RAND Corporation	۱۰۴
۴.۴.۷	Council on Foreign Relations (CFR)	۱۰۵
۵.۴.۷	American Enterprise Institute (AEI)	۱۰۶
۶.۴.۷	CATO Institute	۱۰۷
۷.۴.۷	Carnegie Endowment for International Peace	۱۰۸
۸.۴.۷	Center for Strategic and International Studies (CSIS)	۱۰۸
۵.۷	اندیشکده‌های اروپایی و بین‌المللی	۱۰۹
۱.۵.۷	Chatham House (مؤسسه‌ی سلطنتی امور بین‌الملل)	۱۰۹
۲.۵.۷	International Crisis Group (ICG)	۱۰۹
۳.۵.۷	Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)	۱۱۰

۱۱۱	اندیشمندان و تحلیل‌گران منطقه‌ای	۶.۷
۱۱۱	جدول جامع تحلیل‌گران منطقه‌ای	۱.۶.۷
۱۱۱	ولی نصر: «احیای شیعه»	۲.۶.۷
۱۱۲	رشید خالدی	۳.۶.۷
۱۱۲	فواد عجمی (۱۹۴۵-۲۰۱۴)	۴.۶.۷
۱۱۳	دروس آموخته: جمع‌بندی تحلیلی	۷.۷
۱۱۳	ده درس کلان از عراق	۱.۷.۷
۱۱۴	تأثیر عراق بر سیاست خارجی بین‌المللی	۲.۷.۷
۱۱۴	«دکترین عراق» - قواعد جدید مداخله	۳.۷.۷
۱۱۵	تحلیل تطبیقی: اجماع و اختلاف	۴.۷.۷
۱۱۵	جمع‌بندی: چه کسی چه گفت و چرا مهم است	۸.۷
۱۱۶	ماتریس اجماع-اختلاف	۱.۸.۷
۱۱۶	مهم‌ترین آموزه‌ی عراق	۲.۸.۷
۱۱۸	ارزیابی توسعه و مدرنیزاسیون: عقب‌رفت، تأخیر یا تحول؟	۸
۱۱۸	تصویر یکپارچه: پرسش اصلی	۱.۸
۱۱۸	طرح مسئله	۱.۱.۸
۱۱۸	خلاصه‌ی یافته‌ها	۲.۱.۸
۱۱۹	چارچوب نظری: مدل‌های توسعه و مدرنیزاسیون	۲.۸
۱۱۹	مدرنیزاسیون چیست؟	۱.۲.۸
۱۱۹	نظریه‌ی مراحل رشد روستو	۲.۲.۸
۱۲۰	نظریه‌ی توسعه‌ی انسانی آمارتیا سن	۳.۲.۸
۱۲۰	نظریه‌ی «نفرین منابع» (Resource Curse)	۴.۲.۸
۱۲۰	نظریه‌ی اقتدارگرایی توسعه‌گرا (Developmental Authoritarianism)	۵.۲.۸
۱۲۱	داده‌های توسعه‌ای: روند تاریخی عراق (۱۹۷۰-۲۰۲۳)	۳.۸
۱۲۲	شاخص توسعه‌ی انسانی (HDI)	۱.۳.۸
۱۲۳	تولید ناخالص داخلی سرانه	۲.۳.۸
۱۲۴	شاخص‌های اجتماعی: مقایسه‌ی قبل و بعد	۳.۳.۸
۱۲۴	مدل‌سازی ضدواقعی: اگر حمله نمی‌شد چه؟	۴.۸
۱۲۴	روش‌شناسی ضدواقعی	۱.۴.۸
۱۲۵	کشورهای تطبیقی: دیکتاتوری‌های مشابه صدام	۲.۴.۸
۱۲۵	سناریوی ۱: مدل سوریه - «صدام می‌ماند، بهار عربی می‌آید»	۳.۴.۸
۱۲۶	سناریوی ۲: مدل لیبی - «عادی‌سازی تدریجی و سپس فروپاشی»	۴.۴.۸
۱۲۶	سناریوی ۳: مدل ترکمنستان - «دیکتاتوری نفتی بدون تغییر»	۵.۴.۸
۱۲۷	سناریوی ۴ (خوش‌بینانه): مدل اردن - «اصلاحات تدریجی از بالا»	۶.۴.۸
۱۲۷	جدول مقایسه‌ی نهایی: واقعیت در برابر سناریوها	۷.۴.۸
۱۲۸	تحلیل بُعدی: عقب‌رفت یا پیشرفت در هر حوزه	۵.۸
۱۲۸	بُعد ۱: سرمایه‌ی انسانی (Human Capital)	۱.۵.۸

۱۲۹	بُعد ۲: زیرساخت‌ها	۲.۵.۸
۱۳۰	بُعد ۳: نهادهای دولتی	۳.۵.۸
۱۳۱	بُعد ۴: امنیت و خشونت	۴.۵.۸
۱۳۳	بُعد ۵: آزادی‌های سیاسی و مدنی	۵.۵.۸
۱۳۴	بُعد ۶: ساختار اقتصادی و تنوع	۶.۵.۸
۱۳۵	بُعد ۷: جایگاه زنان و برابری جنسیتی	۷.۵.۸
۱۳۵	تحلیل تطبیقی عمیق: دیکتاتورهای مشابه و سرنوشت آنها	۶.۸
۱۳۵	چرا تحلیل تطبیقی؟	۱.۶.۸
۱۳۶	مورد ۱: سوریه‌ی اسد - «دوقلوی بعثی»	۲.۶.۸
۱۳۶	مورد ۲: لیبی‌ی قذافی - «دیکتاتور نفتی عجیب»	۳.۶.۸
۱۳۷	مورد ۳: ترکمنستان - «ثبات بدون توسعه»	۴.۶.۸
۱۳۸	مورد ۴: مصر تحت مبارک - «اقتدارگرایی نیمه‌توسعه‌گرا»	۵.۶.۸
۱۳۹	تحلیل ترکیبی: ماتریس نهایی عقب‌رفت/پیشرفت	۷.۸
۱۳۹	مدل‌سازی کمی: شاخص ترکیبی توسعه	۸.۸
۱۳۹	ساخت شاخص ترکیبی	۱.۸.۸
۱۴۱	تفسیر نمودار CDI	۲.۸.۸
۱۴۱	تحلیل هزینه‌فرصت: چه چیزی از دست رفت؟	۹.۸
۱۴۱	هزینه‌ی مستقیم مداخله و پیامدهایش	۱.۹.۸
۱۴۲	محاسبه‌ی «سال‌های توسعه‌ی از دست‌رفته»	۲.۹.۸
۱۴۲	هزینه‌ی فرصت: چه چیزی با ۱ تریلیون دلار ممکن بود؟	۳.۹.۸
۱۴۳	بُعد زمانی: تأخیر توسعه - چند سال؟	۱۰.۸
۱۴۳	روش محاسبه‌ی تأخیر	۱.۱۰.۸
۱۴۴	اثرات بین‌نسلی: زخم‌هایی که آمار نشان نمی‌دهد	۱۱.۸
۱۴۴	نسل‌بندی عراقی‌ها	۱.۱۱.۸
۱۴۴	اثرات روان‌شناختی و اجتماعی بین‌نسلی	۲.۱۱.۸
۱۴۵	نتیجه‌گیری: عقب‌رفت، تأخیر یا تحول؟	۱۲.۸
۱۴۶	پاسخ نهایی	۱.۱۲.۸
۱۴۶	فرمول‌بندی نهایی	۲.۱۲.۸
۱۴۷	مدل مفهومی نهایی: «منحنی J ناقص»	۳.۱۲.۸
۱۴۸	چشم‌انداز آینده: آیا عراق می‌تواند جبران کند؟	۴.۱۲.۸
۱۴۹	جمع‌بندی فصل	۵.۱۲.۸
۱۵۱	ارزیابی سازمان‌های بین‌المللی	۹
۱۵۱	Freedom House	۱.۹
۱۵۲	Amnesty International	۲.۹
۱۵۲	HRW	۳.۹
۱۵۲	بانک جهانی و برنامه‌ی توسعه‌ی سازمان ملل	۴.۹
۱۵۲	شاخص‌های اقتصادی	۱.۴.۹

۱۵۳	شاخص دولت‌های شکننده (Local Ownership)	۵.۹
۱۵۴	شرایط و محدودیت‌های شناسایی شده توسط سازمان‌های بین‌المللی	۶.۹
۱۵۵	تحلیل ذی‌نفعان و بازیگران	۱۰
۱۵۵	نقشه‌ی ذی‌نفعان	۱.۱۰
۱۵۵	ذی‌نفعان داخلی: تحلیل تفصیلی	۲.۱۰
۱۵۶	شیعیان عراق (حدود ۶۰٪ جمعیت)	۱.۲.۱۰
۱۵۶	سنی‌های عراق (حدود ۲۰٪ جمعیت)	۲.۲.۱۰
۱۵۶	کردهای عراق (حدود ۱۵-۲۰٪ جمعیت)	۳.۲.۱۰
۱۵۷	اقلیت‌ها (مسیحیان، ایزدی‌ها، ترکمن‌ها، صابئین)	۴.۲.۱۰
۱۵۷	ذی‌نفعان خارجی	۳.۱۰
۱۵۷	ایالات متحده آمریکا	۱.۳.۱۰
۱۵۷	جمهوری اسلامی ایران	۲.۳.۱۰
۱۵۷	ترکیه	۳.۳.۱۰
۱۵۷	عربستان سعودی و کشورهای عربی خلیج فارس	۴.۳.۱۰
۱۵۸	سازمان ملل متحد	۵.۳.۱۰
۱۵۸	تحلیل تعاملات بین ذی‌نفعان	۴.۱۰
۱۵۹	ماتریس منافع-قدرت ذی‌نفعان	۵.۱۰
۱۶۰	برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳	۱۱
۱۶۰	مقدمه: معیارهای سنجش	۱.۱۱
۱۶۰	برندگان نسبی	۲.۱۱
۱۶۰	اقلیم کردستان عراق	۱.۲.۱۱
۱۶۱	جمهوری اسلامی ایران	۲.۲.۱۱
۱۶۱	نخبگان سیاسی شیعه	۳.۲.۱۱
۱۶۱	شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی	۴.۲.۱۱
۱۶۱	بازندگان	۳.۱۱
۱۶۱	مردم عادی عراق	۱.۳.۱۱
۱۶۲	سنی‌های عراق	۲.۳.۱۱
۱۶۲	اقلیت‌های دینی	۳.۳.۱۱
۱۶۲	میراث فرهنگی و تمدنی	۴.۳.۱۱
۱۶۳	ایالات متحده آمریکا	۵.۳.۱۱
۱۶۴	جدول جامع برندگان و بازندگان	۴.۱۱
۱۶۴	تحلیل: چرا ایران بزرگ‌ترین برنده شد؟	۵.۱۱
۱۶۵	تحلیل: آبرونی تاریخی	۶.۱۱
۱۶۶	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۱۲
۱۶۶	پاسخ به پرسش‌های پژوهش	۱.۱۲

۱۶۶	۱.۱.۱۲	آیا مداخلات به دموکراتیزاسیون کمک کرد؟
۱۶۶	۲.۱.۱۲	آیا به مدرنیته و ارزش‌های مدرن کمک کرد؟
۱۶۶	۳.۱.۱۲	آیا به حقوق بشر کمک کرد؟
۱۶۶	۴.۱.۱۲	آیا کیفیت زندگی بهبود یافت؟
۱۶۷	۲.۱۲	اجماع علمی
۱۶۷	۳.۱۲	درس‌های آموخته
۱۶۷	۴.۱۲	سناریوی ضدواقعی: اگر حمله نمی‌شد چه؟
۱۶۸	۵.۱۲	کلام آخر
۱۶۹		گاه‌شمار تفصیلی حوادث
۱۶۹	۱.	نمای تقویمی بازسازی عراق: گانت‌چارت پروژه‌ها و نیروها
۱۶۹	۱.۱.	گانت‌چارت ۱: استقرار و خروج نیروهای ائتلاف
۱۷۰	۲.۱.	گانت‌چارت ۲: پروژه‌های بازسازی زیرساختی
۱۷۰	۳.۱.	گانت‌چارت ۳: فرآیند سیاسی و نهادسازی
۱۷۰	۴.۱.	تحلیل بصری گانت‌چارت‌ها
۱۷۱	۵.۱.	جدول خلاصه: سرنوشت پروژه‌های بازسازی آمریکایی
۱۷۱	۲.	گاه‌شمار ۲۰۰۳-۲۰۲۳
۱۷۴		اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید در هر مقطع
۱۷۴	۳.	نمودار جریان زمانی
۱۷۴	۴.	نمودار تجمعی هزینه‌ها
۱۷۴	۵.	نمودار مقایسه‌ای وضعیت عراق: قبل و بعد
۱۷۶		رسانه، پروپاگاندا و ساخت روایت جنگ
۱۷۶	۶.	خط تولید پروپاگاندا: از کاخ سفید تا ذهن شهروندان
۱۷۷	۱.۶.	نقش دفتر معاون رئیس‌جمهور
۱۷۷	۲.۶.	منابع جعلی اطلاعاتی
۱۷۸	۷.	هفت دروغ بزرگ رسانه‌ای
۱۷۸	۱.۷.	دروغ اول: «عراق سلاح کشتار جمعی دارد»
۱۷۸	۲.۷.	دروغ دوم: «صدام با القاعده ارتباط دارد»
۱۷۸	۳.۷.	دروغ سوم: «مردم ما را با گل استقبال می‌کنند»
۱۷۹	۴.۷.	دروغ چهارم: «هزینه‌ی جنگ: ۵۰ میلیارد دلار»
۱۷۹	۵.۷.	دروغ پنجم: «لوله‌های آلومینیومی = سانتریفیوژ هسته‌ای»
۱۷۹	۶.۷.	دروغ ششم: «اورانیوم از نیجر»
۱۷۹	۷.۷.	دروغ هفتم: «سرنگونی مجسمه = آزادسازی مردمی»
۱۷۹	۸.	روزنامه‌نگاری نهفته: وقتی خبرنگار سرباز می‌شود
۱۸۰	۱.۸.	مکانیزم خودسانسوری
۱۸۰	۹.	کارنامه‌ی رسانه‌ها: قبل و بعد از جنگ

۱۸۱	جملات تاریخی: دروغ‌ها و اعترافات	۱۰.
۱۸۱	۱.۱۰. دروغ‌ها (قبل و حین جنگ)	
۱۸۲	۲.۱۰. اعترافات و پشیمانی‌ها (بعد از جنگ)	
۱۸۲	افشاگران شجاع	۱۱.
۱۸۳	تأثیر بر اعتماد به رسانه	۱۲.
۱۸۳	جمع‌بندی: درس‌های رسانه‌ای جنگ عراق	۱۳.
۱۸۵	جنایات جنگی، حقوق بین‌الملل و بحران پاسخگویی	
۱۸۵	ابوغریب: وقتی آزادی‌بخشان شکنجه‌گر شدند	۱۴.
۱۸۵	۱.۱۴. خط زمانی رسوایی	
۱۸۵	۲.۱۴. روش‌های مستند شکنجه	
۱۸۶	۳.۱۴. ابعاد آماری	
۱۸۶	۴.۱۴. پوشش حقوقی: «یادداشت‌های شکنجه»	
۱۸۷	سایر جنایات جنگی مستند	۱۵.
۱۸۷	۱.۱۵. فلوجه: شهری که زیر فسفر سوخت (نوامبر ۲۰۰۴)	
۱۸۷	۲.۱۵. کشتار حدیثه (نوامبر ۲۰۰۵)	
۱۸۷	۳.۱۵. میدان نسور: بلک‌واتر (سپتامبر ۲۰۰۷)	
۱۸۷	۴.۱۵. ویکی لیکس: «قتل جانبی» (ژوئیه ۲۰۰۷)	
۱۸۷	پیمانکاران نظامی خصوصی: جنگ خصوصی‌سازی شده	۱۶.
۱۸۹	حقوق بین‌الملل: قانون چه می‌گوید و چه شد؟	۱۷.
۱۸۹	۱.۱۷. قانون «حمله به لاهه»	
۱۹۰	تأثیر جهانی: ابوغریب چگونه جهان را تغییر داد	۱۸.
۱۹۰	جمع‌بندی: سؤالات بی‌پاسخ	۱۹.
۱۹۱	جنبش تشرین: «نرید وطن» — صدای نسل جدید عراق	
۱۹۱	زمینه‌ها و ریشه‌ها	۲۰.
۱۹۲	خط زمانی اعتراضات	۲۱.
۱۹۲	بهای اعتراض	۲۲.
۱۹۳	مطالبات تشرین و درصد تحقق	۲۳.
۱۹۳	معترضان کیستند؟	۲۴.
۱۹۴	سرکوبگران: چه کسانی معترضان را کشتند؟	۲۵.
۱۹۴	میراث تشرین	۲۶.
۱۹۵	بحران‌های تخصصی پسا جنگ: بهای اجتماعی و زیست محیطی	
۱۹۵	بحران آب و محیط زیست: مرگ بین‌النهرین	۲۷.
۱۹۵	۱.۲۷. خشکسالی و کاهش منابع آبی	
۱۹۶	۲.۲۷. تراژدی هورالعظیم: مرگ یک اکوسیستم هزارساله	
۱۹۶	۳.۲۷. آلودگی‌های جنگی: میراث سمی	

۱۹۷	تخریب میراث فرهنگی: قتل حافظه تمدن بشری	۲۸.
۱۹۷	۱.۲۸. غارت موزه ملی عراق: ۳۶ ساعتی که تاریخ دزدیده شد	
۱۹۸	۲.۲۸. داعش و نابودی سیستماتیک (۲۰۱۴-۲۰۱۷)	
۱۹۹	۲۹. فروپاشی سیستم آموزشی: نسل گمشده عراق	
۱۹۹	۱.۲۹. ترور هدفمند نخبگان علمی	
۲۰۰	۲.۲۹. شاخص‌های فروپاشی آموزشی	
۲۰۰	۳۰. فروپاشی سیستم بهداشتی: اورانیوم، سرطان و نوزادان ناقص	
۲۰۱	۱.۳۰. فاجعه اورانیوم ضعیف‌شده	
۲۰۱	۲.۳۰. فروپاشی زیرساخت بهداشتی	
۲۰۲	۳۱. بحران آوارگان: بزرگ‌ترین جابه‌جایی جمعیت خاورمیانه	
۲۰۲	۱.۳۱. سه موج آوارگی	
۲۰۳	۳۲. پسرفت حقوق زنان: دموکراسی‌ای که برای نیمی از جامعه عقب‌گرد آورد	
۲۰۳	۱.۳۲. قانون ۱۸۸: میراثی که بر باد رفت	
۲۰۴	۲.۳۲. مقایسه وضعیت زنان: قبل و بعد از ۲۰۰۳	
۲۰۵	۳۳. جداول مقایسه‌ای جامع: عراق در آینه شاخص‌های جهانی	
۲۰۵	۱.۳۳. شاخص توسعه انسانی (HDI)	
۲۰۶	۲.۳۳. شاخص‌های کلان اقتصادی	
۲۰۶	۳.۳۳. شاخص‌های امنیتی و سیاسی	
۲۰۷	۳۴. جمع‌بندی: بهای پنهان جنگ	
۲۰۸	بیست سال بعد: ارزیابی جامع و درس‌های آموخته	
۲۰۸	۳۵. کارت امتیاز بیست‌ساله: بهای حمله، نتیجه حمله	
۲۰۹	۱.۳۵. هزینه‌ها: آنچه پرداخت شد	
۲۱۰	۲.۳۵. دستاوردها: آنچه به دست آمد (و نیامد)	
۲۱۱	۳۶. مدل‌های بازسازی: چرا عراق، آلمان و ژاپن نشد؟	
۲۱۱	۱.۳۶. چرا مقایسه با آلمان و ژاپن از اساس نادرست بود؟	
۲۱۲	۳۷. اگر حمله نمی‌شد چه می‌شد؟ سناریوی ضدواقعی	
۲۱۳	۳۸. آینده عراق: چهار سناریو	
۲۱۳	۳۹. درس‌های آموخته: میراثی برای خاورمیانه و جهان	
۲۱۴	۱.۳۹. شش درس بنیادین	
۲۱۵	۴۰. نتیجه‌گیری نهایی: شکست یک جهان‌بینی	
۲۱۵	۱.۴۰. پنج حکم نهایی	
۲۱۶	فهرست منابع اصلی نظرسنجی‌ها	
۲۱۷	واژه‌نامه‌ی تخصصی	
۲۱۹	تحلیل تطبیقی: عراق در مقایسه با سایر تجربه‌های ملت‌سازی	
۲۱۹	۴۱. جدول تطبیقی جامع	

۲۲۰	تحلیل علل تفاوت	۴۲.
۲۲۰	چرا آلمان و ژاپن موفق شدند؟	۱.۴۲.
۲۲۱	چرا عراق موفق نشد؟	۲.۴۲.
۲۲۱	نمودار عنکبوتی مقایسه‌ای	۴۳.
۲۲۲	مدل تحلیلی ذی‌نفعان	
۲۲۲	ماتریس قدرت-منفعت	۴۴.
۲۲۳	تحلیل آسیب‌پذیری	۴۵.
۲۲۴	جدول جامع منابع پژوهشی کلیدی	
۲۲۶	تحلیل استراتژیک نقطه‌قوت، ضعف، فرصت و تهدید (SWOT)	
۲۲۷	منابع و مآخذ	

فهرست جداول

۲۴ خلاصه‌ی ارزیابی چندبعدی مداخلات خارجی در عراق	۱
۲۵ خلاصه‌ی برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳	۲
۳۳ تقابل ادعا و واقعیت درباره‌ی WMD عراق	۱.۲
۳۴ ابعاد و پیامدهای فرمان شماره ۲ برمر	۲.۲
۳۵ سیر تحول از القاعده‌ی عراق تا داعش	۳.۲
۳۶ بازیگران کلیدی تصمیم حمله به عراق	۴.۲
۴۰ انتخابات پارلمانی عراق پس از ۲۰۰۳	۱.۳
۴۱ رتبه‌ی عراق در شاخص ادراک فساد (از ۱۰۰)	۲.۳
۴۳ مقایسه‌ی شرایط ملت‌سازی: عراق در برابر آلمان و ژاپن	۳.۳
۴۵ مقایسه‌ی شاخص‌های حقوق بشر: قبل و بعد از ۲۰۰۳	۱.۴
۴۷ برآوردهای مختلف تلفات انسانی جنگ عراق	۱.۵
۴۸ هزینه‌های اقتصادی جنگ عراق برای ایالات متحده	۲.۵
۴۸ هزینه‌های اقتصادی جنگ برای عراق	۳.۵
۴۹ فواید و دستاوردهای مداخله‌ی ۲۰۰۳	۴.۵
۵۰ ارزیابی هزینه‌فایده بر اساس بازه‌ی زمانی	۵.۵
۵۳ فهرست نظرسنجی‌های اصلی انجام‌شده در عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۲)	۱.۶
۵۵ نتایج کلیدی نخستین نظرسنجی پس از سقوط (ORI - اکتبر ۲۰۰۳)	۲.۶
۵۷ «آیا سرنگونی صدام ارزشش را داشت؟» - نتایج تفصیلی (ABC/BBC)	۳.۶
۶۰ «جهت کشور درست یا نادرست؟» - نتایج تفصیلی (ABC/BBC)	۴.۶
۶۱ «مقایسه‌ی زندگی با قبل از جنگ» - پاسخ پنج‌گزینه‌ای (ABC/BBC)	۵.۶
۶۲ «ارزیابی امنیت محل زندگی» - نتایج تفصیلی (ABC/BBC)	۶.۶
۶۴ نگرش به نیروهای ائتلاف - سه پرسش ترکیبی (ABC/BBC)	۷.۶
۶۴ «آیا حملات علیه نیروهای ائتلاف قابل قبول است؟» (ABC/BBC)	۸.۶
۶۵ اعتماد به نهادها - مجموع «زیاد» و «تاحدی» (ABC/BBC)	۹.۶
۶۶ اعتماد به نهادها - بارومتر عرب (مجموع «زیاد» و «نسبتاً زیاد»)	۱۰.۶
۶۸ اعتماد و آزادی - گالوپ	۱۱.۶
۶۹ نردبان زندگی کنتریل - عراق در مقایسه (Gallup)	۱۲.۶
۷۱ ارزیابی اقتصادی - گالوپ	۱۳.۶

۷۲	ارزیابی خدمات عمومی (درصد «خوب/عالی») - IRI	۱۴.۶
۷۳	ارزیابی عملکرد دولت (درصد «خوب/بسیار خوب») - بارومتر عرب	۱۵.۶
۷۳	ارزیابی عملکرد مقامات (درصد «خوب/عالی») - IRI	۱۶.۶
۷۴	مهم‌ترین مشکل کشور (ABC/BBC)	۱۷.۶
۷۴	مهم‌ترین چالش - بارومتر عرب	۱۸.۶
۷۶	«دموکراسی بهتر از سایر نظام‌هاست» - بارومتر عرب	۱۹.۶
۷۷	«آیا دموکراسی در اینجا کار می‌کند؟» - Pew	۲۰.۶
۷۸	اولویت هویتی عراقی‌ها (ABC/BBC)	۲۱.۶
۸۱	شاخص‌های ارزشی کلیدی WVS - عراق	۲۲.۶
۸۲	نگرش به آمریکا - Pew	۲۳.۶
۸۲	نگرانی از تنش شیعه-سنی - Pew	۲۴.۶
۸۳	«آیا جنگ عراق دموکراسی بیشتری به خاورمیانه آورده؟» - Zogby ۲۰۰۸	۲۵.۶
۸۴	مشارکت سیاسی و رفتار انتخاباتی - IRI	۲۶.۶
۸۵	یافته‌های کلیدی نظرسنجی‌های محرمانه‌ی D3/KA	۲۷.۶
۸۶	جدول فراگیر: پرسش‌های کلیدی و روند پاسخ‌ها (۲۰۲۲-۲۰۰۳)	۲۸.۶
۸۷	فرسایش خوش‌بینی: مقایسه‌ی اوج با حسیض	۲۹.۶
۸۸	شکاف نسلی: جوانان در برابر مسن‌ترها (۲۰۱۹)	۳۰.۶
۸۹	تفاوت‌های جنسیتی در نظرسنجی‌ها (میانگین ۲۰۰۹-۲۰۱۹)	۳۱.۶
۸۹	فهرست جامع پرسش‌های کلیدی نظرسنجی‌ها در عراق	۳۲.۶
۹۴	خلاصه‌ی مقایسه‌ای سه گروه فکری	۱.۷
۹۴	پروفايل: فالح عبدالجبار	۲.۷
۹۵	پروفايل: کنعان مکيه	۳.۷
۹۶	سیر تحول موضع کنعان مکيه	۴.۷
۹۶	پروفايل: علی علاوی	۵.۷
۹۷	پروفايل: عصام الخفاجی	۶.۷
۹۷	پروفايل: رشید الخیون	۷.۷
۹۸	پروفايل: برهم صالح	۸.۷
۹۸	جدول جامع اندیشمندان عراقی و مواضع آن‌ها	۹.۷
۹۹	پروفايل: میرشایمر و والت	۱۰.۷
۹۹	پروفايل: نوام چامسکی	۱۱.۷
۱۰۰	پروفايل: اندرو باکوویچ	۱۲.۷
۱۰۰	پروفايل: فرانسیس فوکویاما	۱۳.۷
۱۰۱	سیر تحول موضع فوکویاما	۱۴.۷
۱۰۱	پروفايل: لری دایاموند	۱۵.۷
۱۰۲	پروفايل: تویی داج	۱۶.۷
۱۰۲	پروفايل: اما اسکای	۱۷.۷
۱۰۳	اندیشه‌های آمریکایی و مواضع آن‌ها درباره‌ی عراق	۱۸.۷
۱۰۳	پروفايل: مؤسسه‌ی بروکینگز	۱۹.۷

۱۰۴	پروفایل: رَند	۲۰.۷
۱۰۵	گزارش‌های کلیدی RAND درباره‌ی عراق	۲۱.۷
۱۰۵	پروفایل: شورای روابط خارجی	۲۲.۷
۱۰۶	مقالات کلیدی Foreign Affairs درباره‌ی عراق	۲۳.۷
۱۰۶	پروفایل: مؤسسه‌ی بنگاه آمریکایی	۲۴.۷
۱۰۶	پروفایل: فردریک کیگن	۲۵.۷
۱۰۷	پروفایل: مؤسسه‌ی کاتو	۲۶.۷
۱۰۸	پروفایل: بنیاد کارنگی	۲۷.۷
۱۰۸	پروفایل: مرکز مطالعات استراتژیک و بین‌المللی	۲۸.۷
۱۰۹	پروفایل: چتم هاوس	۲۹.۷
۱۰۹	پروفایل: گروه بین‌المللی بحران	۳۰.۷
۱۱۰	گزارش‌های کلیدی ICG درباره‌ی عراق	۳۱.۷
۱۱۰	پروفایل: SIPRI	۳۲.۷
۱۱۱	اندیشمندان منطقه‌ای و مواضع آن‌ها	۳۳.۷
۱۱۱	پروفایل: ولی نصر	۳۴.۷
۱۱۲	پروفایل: رشید خالدی	۳۵.۷
۱۱۲	پروفایل: فواد عجمی	۳۶.۷
۱۱۳	ده درس کلان از مداخله در عراق - اجماع ادبیات	۳۷.۷
۱۱۴	تأثیر تجربه‌ی عراق بر تصمیم‌گیری‌های بعدی	۳۸.۷
۱۱۶	ماتریس اجماع و اختلاف بین اندیشمندان و اندیشکده‌ها	۳۹.۷
۱۱۹	ابعاد مدرنیزاسیون	۱.۸
۱۲۱	ارزیابی رژیم بعث بر اساس معیارهای اقتدارگرایی توسعه‌گرا	۲.۸
۱۲۲	شاخص توسعه‌ی انسانی عراق: روند بلندمدت	۳.۸
۱۲۳	GDP سرانه (به دلار ثابت ۲۰۱۵): عراق و مقایسه‌ها	۴.۸
۱۲۴	شاخص‌های اجتماعی عراق: ۱۹۹۰ در برابر ۲۰۰۲ در برابر ۲۰۲۳	۵.۸
۱۲۵	انتخاب کشورهای تطبیقی برای مدل‌سازی ضدواقعی	۶.۸
۱۲۵	سناریوی ۱ (مدل سوریه): برآورد شاخص‌ها	۷.۸
۱۲۶	سناریوی ۲ (مدل لیبی): برآورد شاخص‌ها	۸.۸
۱۲۶	سناریوی ۳ (مدل ترکمنستان): برآورد شاخص‌ها	۹.۸
۱۲۷	مقایسه‌ی واقعیت (۲۰۲۳) با سناریوهای ضدواقعی	۱۰.۸
۱۲۸	فرار مغزها از عراق: برآورد تلفات سرمایه‌ی انسانی	۱۱.۸
۱۲۹	روند زیرساخت‌های کلیدی عراق	۱۲.۸
۱۳۰	شاخص‌های حکمرانی بانک جهانی (WGI) - عراق (ادامه)	۱۳.۸
۱۳۱	روند خشونت و ناامنی در عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)	۱۴.۸
۱۳۲	مقایسه‌ی خشونت دولتی و غیردولتی: دوران صدام در برابر پس از ۲۰۰۳	۱۵.۸
۱۳۳	شاخص‌های آزادی: عراق در مقاطع مختلف	۱۶.۸
۱۳۴	ساختار اقتصاد عراق: وابستگی به نفت	۱۷.۸
۱۳۵	شاخص‌های جنسیتی عراق: قبل و بعد از ۲۰۰۳	۱۸.۸

۱۳۶	مقایسه‌ی عراق بعثی و سوریه‌ی بعثی	۱۹.۸
۱۳۶	مقایسه‌ی عراق و لیبی: مسیرهای موازی	۲۰.۸
۱۳۷	شاخص‌های توسعه: لیبی - قبل و بعد از سقوط قذافی	۲۱.۸
۱۳۷	ترکمنستان: شاخص‌های توسعه در شرایط «ثبات اقتدارگرا»	۲۲.۸
۱۳۸	مقایسه‌ی مصر مبارک و عراق صدام	۲۳.۸
۱۳۹	ماتریس ارزیابی نهایی: مداخله‌ی ۲۰۰۳ - عقب‌رفت، تأخیر یا پیشرفت؟	۲۴.۸
۱۴۰	محاسبه‌ی شاخص ترکیبی توسعه: عراق در مقاطع مختلف	۲۵.۸
۱۴۱	هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم مداخله و پیامدها (۲۰۰۳-۲۰۲۳)	۲۶.۸
۱۴۲	تحلیل هزینه‌فرصت: سرمایه‌گذاری جایگزین ۱ تریلیون دلار	۲۷.۸
۱۴۳	برآورد تأخیر توسعه‌ای در هر بُعد (نسبت به سناریوی ترکمنستان)	۲۸.۸
۱۴۴	نسل‌بندی جمعیت عراق و تجربه‌ی زیسته‌ی هر نسل	۲۹.۸
۱۴۶	پاسخ نهایی: ماهیت اثر مداخله بر مسیر توسعه	۳۰.۸
۱۴۸	سناریوهای آینده‌ی عراق (۲۰۲۳-۲۰۴۰)	۳۱.۸
۱۵۱	ارزیابی (Human Rights Watch (HRW) از عراق	۱.۹
۱۵۳	رتبه‌ی عراق در شاخص دولت‌های شکننده	۲.۹
۱۵۹	ماتریس منافع-قدرت ذی‌نفعان در عراق پس از ۲۰۰۳	۱.۱۰
۱۶۲	تأثیر بر اقلیت‌های دینی عراق	۱.۱۱
۱۶۳	ترازنامه‌ی مداخله برای ایالات متحده	۲.۱۱
۱۶۴	جدول جامع برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳	۳.۱۱
۱۷۱	سرنوشت پروژه‌های بازسازی تأمین مالی شده توسط آمریکا (SIGIR - بازرسی ویژه)	۱
۱۷۲	گاه‌شمار تفصیلی حوادث عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)	۲
۱۷۷	منابع کلیدی اطلاعات جعلی درباره‌ی عراق	۳
۱۸۰	عملکرد رسانه‌های اصلی: قبل و بعد از جنگ عراق	۴
۱۸۱	دروغ‌های مستند مقامات - قبل و حین جنگ عراق	۵
۱۸۲	اعترافات و بازنگری‌ها	۶
۱۸۲	افشاگرانی که بهای حقیقت‌گویی را پرداختند	۷
۱۸۵	خط زمانی رسوایی ابوغریب	۸
۱۸۶	روش‌های مستند شکنجه در بازداشتگاه‌های آمریکا	۹
۱۸۶	ارقام کلیدی بازداشت و شکنجه	۱۰
۱۸۸	پیمانکاران نظامی خصوصی در عراق	۱۱
۱۸۸	مقایسه‌ی ابعاد حضور نظامیان و پیمانکاران	۱۲
۱۸۹	شکاف بین قانون و واقعیت در جنگ عراق	۱۳
۱۹۰	پیامدهای جهانی جنایات جنگی در عراق	۱۴
۱۹۲	خط زمانی جنبش تشرین (۲۰۱۹-۲۰۲۴)	۱۵

۱۹۲	بهای انسانی جنبش تشرین	۱۶
۱۹۳	مطالبات شش‌گانه‌ی تشرین و وضعیت تحقق	۱۷
۱۹۳	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی جنبش تشرین	۱۸
۱۹۴	عواملان سرکوب جنبش تشرین	۱۹
۱۹۵	شاخص‌های بحران آب عراق	۲۰
۱۹۶	میراث زیست‌محیطی جنگ در عراق	۲۱
۱۹۷	ترازنامه غارت موزه ملی عراق	۲۲
۱۹۸	مهم‌ترین آثار تخریب‌شده توسط داعش در عراق	۲۳
۲۰۰	مقایسه شاخص‌های آموزشی عراق (۱۹۸۰-۲۰۲۳)	۲۴
۲۰۱	شواهد اپیدمیولوژیک اثرات اورانیوم ضعیف‌شده	۲۵
۲۰۱	شاخص‌های بهداشتی عراق: قبل و بعد	۲۶
۲۰۳	آمار تجمیعی آوارگان عراقی	۲۷
۲۰۴	شاخص‌های حقوق و وضعیت زنان عراقی	۲۸
۲۰۵	شاخص توسعه انسانی عراق در مقایسه با کشورهای منطقه	۲۹
۲۰۶	مقایسه شاخص‌های اقتصادی عراق (۱۹۸۰-۲۰۲۳)	۳۰
۲۰۶	شاخص‌های امنیتی و سیاسی عراق (مقایسه دوره‌ای)	۳۱
۲۰۹	ترازنامه بیست‌ساله جنگ عراق: هزینه‌ها	۳۲
۲۱۰	کارت امتیاز جامع: وعده‌ها در برابر واقعیت	۳۳
۲۱۱	مقایسه ساختاری: طرح مارشال در مقابل CPA عراق در مقابل UN افغانستان	۳۴
۲۱۲	سناریوی ضدواقعی: با جنگ در مقابل بدون جنگ	۳۵
۲۱۶	فهرست نظرسنجی‌های اصلی مورد استفاده	۳۶
۲۱۷	واژه‌نامه‌ی تخصصی فارسی-انگلیسی	۳۷
۲۲۰	مقایسه‌ی تطبیقی تجربه‌های ملت‌سازی خارجی	۳۸
۲۲۴	منابع پژوهشی کلیدی درباره‌ی مداخله در عراق	۳۹

فهرست تصاویر

۲۴	چارچوب تحلیلی ارزیابی: نقشه حرارتی (Heat Map) پیامدهای مداخله‌های خارجی	۱
۲۶	دورنمای نمادین از یک بغداد بازسازی شده و مدرن - نمادی از امید پس از دهه‌ها جنگ	۱.۱
۳۰	میراث فرهنگی و تمدنی بین‌النهرین - تمدنی که بارها تخریب و بازسازی شده است	۱.۲
۳۲	نقشه ذهنی (Mind Map): چرخه‌ی بحران‌سازی خارجی و فروپاشی داخلی در دوره بعث	۲.۲
۳۷	وعده‌ها vs واقعیت: مقایسه‌ی ادعاهای دولت بوش با نتایج واقعی	۳.۲
۳۷	اثر دومینو: زنجیره‌ی علی‌ از حمله‌ی ۲۰۰۳ تا ظهور داعش	۴.۲
۴۰	منحنی J در عراق: سقوط به دره‌ی بی‌ثباتی به دلیل فقدان نهادهای دموکراتیک پیشینی	۱.۳
۴۱	مثلت قدرت و نظام محاصره در ساختار سیاسی پسا-۲۰۰۳	۲.۳
۴۲	روند شاخص‌های دموکراسی عراق (۲۰۰۶-۲۰۲۳)	۳.۳
۴۶	روند شاخص توسعه‌ی انسانی عراق و اردن	۱.۴
۵۰	ترازنامه‌ی هزینه-فایده‌ی مداخله‌ی ۲۰۰۳ (مقیاس ۱۰- تا ۱۰+)	۱.۵
۵۸	شکاف ۶۲ درصدی بین کردها (۸۵٪) و سنی‌ها (۲۳٪) در ۲۰۰۹	۱.۶
۵۹	آمریکایی‌ها: از حمایت ۷۲٪ (۲۰۰۳) به مخالفت ۶۱٪ (۲۰۲۳)	۲.۶
۵۹	۷۷٪ بریتانیایی‌ها جنگ را اشتباه می‌دانند	۳.۶
۶۳	ترکیب داده‌های چند نظرسنجی: امنیت بازاریابی شد اما اعتماد به حکومت هرگز	۴.۶
۶۵	آمریکا (۶۵٪) و القاعده/داعش (۴۵٪) بیشترین سرزنش را دریافت می‌کنند	۵.۶
۶۷	واگرایی اعتماد: ارتش ۷۲٪ * احزاب ۸٪ (بارومتر عرب ۲۰۰۶-۲۰۲۲)	۶.۶
۶۸	ارتش (۷۲٪) و مراجع دینی (۵۵٪) بالاترین؛ احزاب (۸٪) و پارلمان (۱۸٪) پایین‌ترین	۷.۶
۷۰	عراق بین افغانستان و میانگین جهانی - اما خوش‌بینی به آینده بالاتر از واقعیت	۸.۶
۷۵	چرخش اولویت‌ها: امنیت از ۴۸٪ به ۸٪ * فساد از ۸٪ به ۴۵٪	۹.۶
۷۷	رضایت از دموکراسی: از ۵۵٪ (۲۰۰۵) به ۲۲٪ (۲۰۲۲) - نارضایتی در تشرین ۷۸٪	۱۰.۶
۷۹	هویت فرقه‌ای/اقومی غالب - به‌ویژه کردها (۷۰٪)	۱۱.۶
۸۷	در هر پرسش، هویت فرقه‌ای بزرگ‌ترین متغیر تعیین‌کننده است	۱۲.۶
۹۳	نقشه‌ی کلان طیف‌بندی دیدگاه‌ها درباره‌ی مداخله در عراق	۱.۷
۱۱۵	سطح اجماع علمی درباره‌ی گزاره‌های کلیدی (برآورد تقریبی از ادبیات)	۲.۷
۱۲۳	مسیر توسعه‌ی انسانی عراق در مقایسه با کشورهای مشابه + سناریوی ضدواقعی	۱.۸
۱۲۸	مقایسه‌ی عنکبوتی واقعیت با محتمل‌ترین سناریوی ضدواقعی	۲.۸

۱۳۰	بهبود نسبی اما همچنان بسیار ضعیف شاخص‌های حکمرانی عراق	۳.۸
۱۳۲	دو موج خشونت: جنگ فرقه‌ای (۲۰۰۵-۲۰۰۸) و داعش (۲۰۱۴-۲۰۱۷)	۴.۸
۵.۸	شاخص ترکیبی توسعه: واقعیت در مقایسه با سه سناریوی ضدواقعی. ناحیه‌ی آبی رنگ فاصله‌ی واقعیت از محتمل‌ترین سناریو	
۱۴۰	(ترکمنستان) را نشان می‌دهد.	
۱۴۵	تجربه‌ی زیسته‌ی یک عراقی متولد ۱۹۷۰ - دوره‌های سبز = صلح و رفاه؛ قرمز = جنگ و بحران	۶.۸
۱۴۷	منحنی J ناقص: عراق پس از ۷ سال به سطح قبل از مداخله بازگشت اما هنوز به سطح مورد انتظار نرسیده	۷.۸
۱۵۳	روند Fragile States Index سرانه‌ی عراق (۲۰۰۰-۲۰۲۳) - منبع: بانک جهانی	۱.۹
۱۵۵	تحلیل ژئوپلیتیکی و نقشه‌ی ذی‌نفعان عراق - نمادی از تداخل منافع منطقه‌ای و بین‌المللی	۱.۱۰
۱۵۶	نقشه‌ی ذی‌نفعان مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق	۲.۱۰
۱۵۸	نقشه‌ی تعاملات بین ذی‌نفعان کلیدی در عراق پس از ۲۰۰۳	۳.۱۰
۱۶۹	تایم‌لاین تصویری استراتژیک و نقاط عطف کلیدی	۱
۲	گانت‌چارت استقرار و خروج نیروهای نظامی در عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳). خط قرمز عمودی = سقوط بغداد (آوریل ۲۰۰۳).	
۱۶۹	لوزی‌ها = نقاط عطف بحرانی.	
۳	گانت‌چارت پروژه‌های بازسازی زیرساختی (۲۰۰۳-۲۰۱۴). نوارهای سبز = ساخت‌وساز؛ قرمز = تخریب/شکست؛ لوزی‌ها	
۱۷۰	= نقاط عطف.	
۴	گانت‌چارت فرآیند سیاسی و نهادسازی (۲۰۰۳-۲۰۱۲). لوزی‌ها = نقاط عطف سیاسی؛ توجه به فشردگی وقایع در ۲۰۰۳.	
۱۷۰	۲۰۰۶.	
۱۷۴	اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید مداخله‌ی ۲۰۰۳ در هر مقطع زمانی	۵
۱۷۵	تلفات تجمعی غیرنظامی عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)	۶
۱۷۵	مقایسه‌ی رادار: عراق قبل و بعد از ۲۰۰۳ (مقیاس ۰-۱۰)	۷
۱۷۷	خط تولید پروپاگاندا: شش حلقه‌ی بهم‌پیوسته	۸
۱۸۳	روند اعتماد آمریکایی‌ها به رسانه‌های اصلی (۱۹۹۸-۲۰۲۳)	۹
۱۹۷	روند عرضه و تقاضای آب در عراق (۱۹۸۰-۲۰۳۵): نقطه تقاطع بحران	۱۰
۱۹۹	خط زمانی تخریب میراث فرهنگی عراق (۲۰۰۳-۲۰۱۷)	۱۱
۲۰۲	سه موج آوارگی عراق (۲۰۰۶-۲۰۲۳)	۱۲
۲۰۵	مقایسه شاخص‌های زنان عراقی قبل و بعد از ۲۰۰۳ (خشونت خانگی به صورت معکوس: عدد پایین‌تر = وضعیت بدتر)	۱۳
۲۰۷	نمودار عنکبوتی: ارزیابی ۸ بُعدی عراق — قبل و بعد از جنگ (از ۱۰)	۱۴
۲۱۳	ماتریس سناریوهای آینده عراق (بر اساس دو متغیر کلیدی)	۱۵
۲۱۴	شش درس بنیادین جنگ عراق برای خاورمیانه و جهان	۱۶
۲۲۲	ماتریس قدرت-منفعت ذی‌نفعان مداخله‌ی ۲۰۰۳	۱۸
۲۲۶	ماتریس استراتژیک SWOT پیرامون مداخلات خارجی در عراق	۱۹

امروز در ماه آپریل ۲۰۲۶، در حالی که منطقه خاورمیانه درگیر تنش‌های بی‌سابقه، حملات و تهدیدهای روزافزون از سوی ایالات متحده و اسرائیل علیه ایران است، بازخوانی انتقادی و واقع‌بینانه از تجربه کشورهای همسایه اهمیتی حیاتی و استراتژیک می‌یابد. هدف از تدوین این پژوهش، فراتر از یک بررسی تاریخی محض درباره‌ی مداخله نظامی سال ۲۰۰۳ در عراق، ارائه تصویری روشن برای مخاطب فارسی‌زبان است.

یکی از پرسش‌های کلیدی این است که اصولاً چه انتظاری می‌توان از مداخله قدرت‌های خارجی برای تحقق مفاهیمی چون «دموکراسی»، «حقوق بشر» و «دولت-ملت‌سازی مدرن» داشت؟

آیا نسخه غربی که با بمب‌افکن‌ها و ادوات نظامی به سرزمین‌های خاورمیانه صادر می‌شود، توانسته است بهبودی پایدار در کیفیت زندگی شهروندان ایجاد کند یا تنها به فروپاشی شیرازه جوامع، دامن‌زدن به اختلافات فرقه‌ای و زایش تروریسم انجامیده است؟ تجربه عراق یک کارنامه مستند است؛ کارنامه‌ای که به روشنی نشان می‌دهد هزینه‌های انسانی، اقتصادی و هویتی تا چه حد هولناک و جبران‌ناپذیر بوده‌اند.

نکته‌ی مهم دیگری که این متن سعی در واکاوی آن، حداقل به صورت تلویحی، دارد نقش عاملیت ملی و اجتماعی است. آیا جامعه دیاسپورا و ایرانیان خارج از کشور، همراه با جامعه داخل ایران، می‌توانند در برابر این تهدیدات و طوفان حوادث استقلال عمل داشته باشند و روندها را جهت‌دهی کنند؟

ما باید از تاریخ معاصر بیاموزیم که چشم‌داشت به قدرت‌های خارجی برای «آزادسازی» یا «بازسازی سیاسی»، یک سراب خطرناک است. تنها با تکیه بر آگاهی ملی، انسجام اجتماعی و پرهیز از تکرار تجربه‌های تلخ منطقه است که می‌توان از فروپاشی ملی جلوگیری کرد. این پژوهش دعوتی است به تفکر برای همه کسانی که سرنوشت کشورشان را در گرو بازیگران خارجی جستجو می‌کنند؛ دعوتی برای خواندن فجایع عراق تا تجربه تلخ آن در جغرافیایی دیگر تکرار نشود.

مهدی سالم

آپریل ۲۰۲۶

مقدمه و هدف

این سند تحلیلی جامع، به بررسی چندبعدی مداخلات نظامی خارجی در عراق، با تمرکز ویژه بر حمله‌ی ۲۰۰۳ ائتلاف به رهبری ایالات متحده می‌پردازد. پرسش محوری آن است که آیا این مداخلات به دموکراتیزاسیون، حصول مدرنیته، ارتقای حقوق بشر و بهبود کیفیت زندگی شهروندان عراقی کمک کرده‌اند یا خیر.

یافته‌های کلیدی

۱. از منظر دموکراتیزاسیون

- عراق پس از ۲۰۰۳ شاهد برگزاری انتخابات متعدد، تصویب قانون اساسی جدید (۲۰۰۵) و ایجاد نهادهای دموکراتیک شد.
- اما دموکراسی حاصل عمدتاً دموکراسی فرقه‌ای (محاصره) است که بر سهمیه‌بندی قومی-مذهبی (محاصره) استوار شده و از دموکراسی لیبرال فاصله‌ی قابل توجهی دارد.
- شاخص دموکراسی "Not Free" عراق را در دسته‌ی "Partly Free" تا Economist Intelligence Unit قرار می‌دهد (امتیاز ۲۹ از ۱۰۰ در ۲۰۲۳).
- شاخص دموکراسی Freedom House عراق را در زمره‌ی رژیم‌های اقتدارگرا (Freedom House) رتبه‌بندی کرده است (امتیاز ۱۳/۳ از ۱۰ در ۲۰۲۳).

۲. از منظر حقوق بشر

- سقوط رژیم بعث، پایان یک دوره‌ی طولانی نقض سیستماتیک حقوق بشر (از جمله حمله‌ی شیمیایی حلبچه، انفال، سرکوب شیعیان جنوب) بود.
- اما دوره‌ی پس از ۲۰۰۳ خود شاهد نقض‌های گسترده‌ی حقوق بشر شد: شکنجه در ابوغریب، کشتار غیرنظامیان، آوارگی میلیونی، و ظهور داعش.
- گزارش‌های Amnesty International و Lancet نشان‌دهنده‌ی بهبود اندک و ناپایدار وضعیت حقوق بشر در عراق است.

۳. از منظر هزینه-فایده

- هزینه‌های انسانی: برآوردها از ۱۵۰'۰۰۰ تا بیش از ۶۰۰'۰۰۰ کشته غیرنظامی عراقی متغیر است (مطالعه‌ی Lancet ۲۰۰۶؛ پروژه‌ی Stiglitz & Bilmes, 2008).
- آوارگی: حدود ۴/۷ میلیون آواره‌ی داخلی و خارجی تا ۲۰۰۸.
- هزینه‌های اقتصادی: هزینه‌ی مستقیم جنگ برای آمریکا حدود ۲ تریلیون دلار (ABC News/BBC/NHK) و هزینه‌ی کل (با احتساب هزینه‌های بلندمدت) تا ۳ تریلیون دلار برآورد شده است.
- تخریب زیرساخت: ویرانی گسترده‌ی زیرساخت‌های آب، برق، بهداشت و آموزش.

۴. از منظر نظرسنجی‌های عمومی

- نظرسنجی‌های Gallup (۲۰۰۹-۲۰۰۴) نشان‌دهنده‌ی کاهش تدریجی حمایت عراقی‌ها از حضور نیروهای خارجی است.
- در ۲۰۰۴ حدود ۳۹٪ عراقی‌ها حمله را «درست» می‌دانستند، اما تا ۲۰۰۷ این رقم به کمتر از ۲۰٪ کاهش یافت.
- تفاوت‌های قومی-مذهبی چشمگیر: کردها عمدتاً موافق، شیعیان دوگانه، و سنی‌ها عمدتاً مخالف بودند.
- نظرسنجی‌های External State-Building و Pew Research Center نتایج مشابهی را نشان می‌دهند.

۵. جمع‌بندی

نتیجه‌گیری کلان

مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق نمونه‌ای پیچیده و چندوجهی از ملت‌سازی خارجی (Humanitarian Intervention) است. از یک سو، رژیم استبدادی بعث را سرنگون کرد و فضایی برای مشارکت سیاسی ایجاد نمود. از سوی دیگر، هزینه‌های انسانی، اقتصادی و اجتماعی آن فاجعه‌بار بود. اجماع غالب در ادبیات علمی بر آن است که هزینه‌ها به‌طور قابل‌توجهی بر فواید غلبه داشته‌اند، هرچند ارزیابی نهایی به افق زمانی، معیارهای سنجش و موضع هنجاری تحلیل‌گر بستگی دارد.

جدول ۱: خلاصه‌ی ارزیابی چندبعدی مداخلات خارجی در عراق

ارزیابی	یافته‌ی کلیدی	بُعد
+	برگزاری انتخابات و تصویب قانون اساسی	دموکراسی صوری
--	محاصصه‌ی فرقه‌ای و فساد سیستماتیک	دموکراسی ماهوی
--	نقض گسترده، ابوغریب، کشتار غیرنظامیان	حقوق بشر (کوتاه‌مدت)
±	بهبود جزئی و ناپایدار	حقوق بشر (بلندمدت)
-	کاهش شدید و بازیابی بطنی	کیفیت زندگی
--	بی‌ثباتی مزمن، ظهور داعش	ثبات سیاسی
-	نفوذ شدید بازیگران خارجی	استقلال و حاکمیت
+	بهبود نسبت به دوره‌ی بعث	آزادی بیان و رسانه

شکل ۱: چارچوب تحلیلی ارزیابی: نقشه حرارتی (Heat Map) پیامدهای مداخله‌ی خارجی

	کوتاه‌مدت (۲۰۰۳-۲۰۰۶)	میان‌مدت (۲۰۰۷-۲۰۱۴)	بلندمدت (۲۰۱۵-تاکنون)
دموکراتیزاسیون	+ برگزاری انتخابات	-- محاصصه‌ی فرقه‌ای	- فساد سیستماتیک
حقوق بشر	-- ابوغریب و تلفات	-- ظهور داعش	± بهبود نسبی
اقتصاد و زیرساخت	-- فروپاشی خدمات	± درآمدهای نفتی	- نابرابری و بیکاری
ثبات و حاکمیت	-- جنگ داخلی مذهبی	-- نفوذ شبه‌نظامیان	- تداوم رقابت نیابتی
آزادی مدنی و رسانه	++ لغو سانسور سیستماتیک	+ گسترش اینترنت	± تهدید نوین فعالان

برندگان و بازندگان

جدول ۲: خلاصه‌ی برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳

دسته	شرح
برندگان نسبی	
اقلیم کردستان	خودمختاری گسترده، رشد اقتصادی، امنیت نسبی
احزاب شیعه	دستیابی به قدرت سیاسی پس از دهه‌ها سرکوب
جمهوری اسلامی ایران	افزایش چشمگیر نفوذ منطقه‌ای
بازندگان	
مردم عادی عراق	تلفات انسانی، آوارگی، فقر، بی‌امنیتی
سنی‌های عراق	از دست دادن قدرت سیاسی، تهمیش
زیرساخت‌ها و دولت مرکزی	تخریب و تضعیف شدید
ایالات متحده آمریکا	هزینه‌های سنگین، اعتبار مخدوش

مقدمه و چارچوب نظری

«ملت‌ها ساخته نمی‌شوند. ملت‌ها رشد می‌کنند. هر تلاشی برای ساختن یک ملت با ابزار نظامی خارجی محکوم به شکست است — مگر آنکه مانند باغبانی صبور، بذر را بکاری و منتظر بمانی.»
— بندیکت اندرسون، جماعت‌های تصویری، ۱۹۸۳

شکل ۱.۱: دورنمای نمادین از یک بغداد بازسازی‌شده و مدرن - نمادی از امید پس از دهه‌ها جنگ

طرح مسئله ۱.۱

عراق در طول تاریخ معاصر خود، بارها هدف مداخلات نظامی خارجی قرار گرفته است. از مهم‌ترین این مداخلات می‌توان به جنگ خلیج فارس (۱۹۹۱) و حمله‌ی ائتلاف به رهبری ایالات متحده در مارس ۲۰۰۳ اشاره کرد. حمله‌ی ۲۰۰۳ که بر پایه‌ی ادعای وجود سلاح‌های کشتار جمعی و ارتباط صدام حسین با تروریسم توجیه شد، عراق را وارد دوره‌ای پرآشوب از بی‌ثباتی، خشونت فرقه‌ای، و تلاش برای بازسازی دولت و ملت کرد. پرسش اصلی این پژوهش آن است:

آیا مداخلات نظامی خارجی در عراق، به‌ویژه حمله‌ی ۲۰۰۳، به دموکراتیزاسیون، حصول مدرنیته، ارتقای حقوق بشر و بهبود کیفیت زندگی شهروندان عراقی کمک کرده‌اند؟

۲.۱ اهمیت موضوع

بررسی پیامدهای مداخله در عراق نه‌تنها از منظر تاریخی و علمی اهمیت دارد، بلکه درس‌هایی بنیادین برای سیاست‌گذاری بین‌المللی، مداخلات بشردوستانه (Humanitarian Interventions)، و نظریه‌های ملت‌سازی (Nation-Building) در بر دارد. تجربه‌ی عراق امروزه یکی از مهم‌ترین مطالعات موردی (Case Studies) در ادبیات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل است.

۳.۱ چارچوب نظری

۱.۳.۱ نظریه‌ی صلح دموکراتیک

نظریه‌ی صلح دموکراتیک (Democratic Peace Theory) که ریشه در اندیشه‌های کانت دارد، مدعی است که دموکراسی‌ها کمتر با یکدیگر وارد جنگ می‌شوند. بر همین اساس، برخی محافظه‌کاران نو (Neoconservatives) در آمریکا استدلال کردند که دموکراتیزاسیون عراق می‌تواند اثر دومینویی در خاورمیانه داشته باشد و به صلح منطقه‌ای بینجامد (kant۱۹۸۳doyle).

۲.۳.۱ نظریه‌ی ملت‌سازی خارجی

ادبیات ملت‌سازی خارجی (External State-Building) شرایطی را بررسی می‌کند که تحت آن‌ها مداخله‌ی خارجی می‌تواند به ایجاد نهادهای دموکراتیک و پایدار منجر شود. نمونه‌های موفق شامل آلمان و ژاپن پس از جنگ جهانی دوم است، اما تفاوت‌های ساختاری عمده‌ای بین این موارد و عراق وجود دارد (america۲۰۰۳dobbins ;statebuilding۲۰۰۴fukuyama).

۳.۳.۱ نظریه‌ی دولت شکست‌خورده

مفهوم دولت شکست‌خورده (Failed State) به وضعیتی اشاره دارد که در آن دولت مرکزی توان اعمال حاکمیت مؤثر بر قلمروی خود را از دست می‌دهد. شاخص دولت‌های شکننده (Fragile States Index) عراق را مکرراً در میان شکننده‌ترین دولت‌های جهان رتبه‌بندی کرده است (saving۱۹۹۲helman).

۴.۳.۱ رویکرد هزینه-فایده

تحلیل هزینه-فایده (Cost-Benefit Analysis) در ارزیابی مداخلات نظامی، هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم (انسانی، اقتصادی، اجتماعی، زیرساختی) را در برابر منافع حاصله (دموکراسی، حقوق بشر، امنیت) می‌سنجد. جوزف استیگلیتز و لیندا بیلمز (three۲۰۰۸Astiglitz) در کتاب مهم خود، هزینه‌ی جنگ عراق را تا ۳ تریلیون دلار برآورد کردند.

این پژوهش از روش تحلیل اسنادی و فراتحلیل (Meta-Analysis) بهره می‌گیرد و منابع زیر را بررسی می‌کند:

۱. پژوهش‌های علمی منتشرشده در نشریات معتبر (Peer-Reviewed Journals)
۲. نظرسنجی‌های معتبر بین‌المللی (Gallup, Pew, ABC/BBC)
۳. گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی (UN, HRW, Amnesty, Freedom House)
۴. آثار اندیشمندان و متخصصان عراقی و بین‌المللی
۵. داده‌های آماری اقتصادی و اجتماعی (World Bank, IMF, UNDP, UNICEF)

این سند در فصل‌های زیر سازمان‌دهی شده است:

- فصل ۱: مقدمه و چارچوب نظری
- فصل ۲: زمینه‌ی تاریخی و پیش‌زمینه‌ی مداخلات
- فصل ۳: ارزیابی دموکراتیزاسیون و حکمرانی
- فصل ۴: ارزیابی حقوق بشر و مدرنیته
- فصل ۵: تحلیل هزینه‌فایده‌ی جامع
- فصل ۶: نظرسنجی‌ها و دیدگاه شهروندان عراقی: تحلیل تفصیلی
- فصل ۷: دیدگاه اندیشمندان، نخبگان و اندیشکده‌ها: تحلیل تفصیلی
- فصل ۸: ارزیابی توسعه و مدرنیزاسیون: عقب‌رفت، تأخیر یا تحول؟
- فصل ۹: ارزیابی سازمان‌های بین‌المللی
- فصل ۱۰: تحلیل ذی‌نفعان و بازیگران
- فصل ۱۱: برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳
- فصل ۱۲: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
- فصل ۱۳: رسانه، پروپاگاندا و ساخت روایت جنگ
- فصل ۱۴: جنایات جنگی، حقوق بین‌الملل و بحران پاسخگویی
- فصل ۱۹: جنبش تشرین: «نرید وطن» — صدای نسل جدید عراق
- فصل ۲۶: بحران‌های تخصصی پسا جنگ: بهای اجتماعی و زیست‌محیطی
- فصل ۳۴: بیست سال بعد: ارزیابی جامع و درس‌های آموخته
- پیوست ۵.۱۲: گاه‌شمار تفصیلی حوادث
- پیوست ۲: اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید در هر مقطع
- پیوست ۱.۴۰: فهرست منابع اصلی نظرسنجی‌ها
- پیوست ۱.۴۰: واژه‌نامه‌ی تخصصی
- پیوست ۱.۴۰: تحلیل تطبیقی: عراق در مقایسه با سایر تجربه‌های ملت‌سازی

- پیوست ۴۳: مدل تحلیلی ذی‌نفعان
- پیوست ۴۵: جدول جامع منابع پژوهشی کلیدی
- پیوست ۴۵: تحلیل استراتژیک نقطه‌قوت، ضعف، فرصت و تهدید (SWOT)

خلاصه‌ی این فصل

نظریه‌های ملت‌سازی نشان دادند که عراق تقریباً هیچ‌یک از پیش شرط‌های لازم برای ملت‌سازی دموکراتیک را نداشت: نه همگنی اجتماعی، نه تجربه دموکراتیک پیشین، نه طبقه متوسط قوی، و نه نهادهای مستقل. منحنی J هانتینگتون دقیقاً پیش‌بینی می‌کرد که گذار ناگهانی به بی‌ثباتی شدید می‌انجامد — و انجامید.

در فصل بعد ...

در فصل بعد تجربه عراق را با تجربه‌های موفق (آلمان، ژاپن) و ناموفق (افغانستان، لیبی) مقایسه می‌کنیم تا ببینیم چرا مقایسه عراق با آلمان از اساس نادرست بود.

زمینه‌ی تاریخی و پیش‌زمینه‌ی مداخلات

«عراقی که ما می‌شناسیم هرگز وجود نداشت. آنچه بریتانیا در ۱۹۲۰ ساخت، نه یک ملت بلکه یک نقشه بود — خطوطی روی شن که باد هر لحظه می‌توانست پاکشان کند.»

— چارلز تریپ، تاریخ عراق، ۲۰۰۷

«ناشناخته‌های شناخته‌شده وجود دارند — چیزهایی هستند که می‌دانیم نمی‌دانیم. اما ناشناخته‌های ناشناخته هم هستند.»

— دانلد رامسفلد، وزیر دفاع آمریکا، فوریه ۲۰۰۲

شکل ۱.۲: میراث فرهنگی و تمدنی بین‌النهرین - تمدنی که بارها تخریب و بازسازی شده است

عراق مدرن: چالشی به بلندای یک قرن در ملت‌سازی ۱.۲

عراق مدرن، نه برآمده از یک تکامل ارگانیک تاریخی، بلکه محصول مساوات‌طلبی‌ها و خطوط مرزی استعماری (سایکس-پیکو ۱۹۱۶) و تحت قیمومیت بریتانیا (۱۹۲۰-۱۹۳۲) شکل گرفت. مرزهای مصنوعی عراق، سه ایالت کاملاً متفاوت عثمانی شامل ولایت موصل (با غلبه کردها)، ولایت بغداد (مرکزیت سنی‌ها) و ولایت بصره (با اکثریت شیعه) را در قالب یک «دولت-ملت» فرضی و پر از گسل‌های هویتی ادغام کرد. این تولد اجباری باعث شد مفهوم هویت ملی عراقی از ابتدا دچار بحران مشروعیت و چالش پذیرش باشد.

۱.۱.۲ دولت‌سازی، مقدم بر ملت‌سازی (۱۹۲۱-۱۹۵۸)

پادشاهی هاشمی عراق (به رهبری ملک فیصل) حکومتی دست‌نشانده و تحت نفوذ بریتانیا بود. در این دوره، تلاش شد از طریق نهادهایی همچون نظام آموزشی و ارتش جدید عراق، همگرایی ایجاد شود. با این حال:

- نظام سیاسی عمدتاً در تسلط نخبگان شهری و افسران سابق عثمانی (غالباً سنی) قرار داشت که مشارکت شیعیان و کردها را شدیداً محدود می‌کرد.

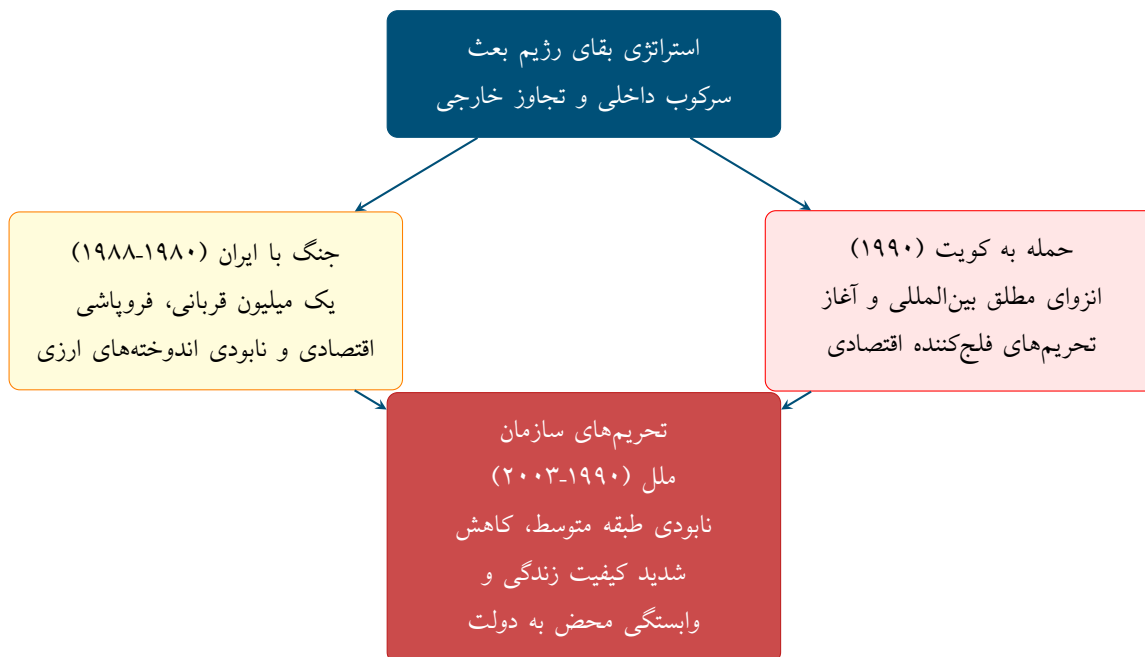
- شورش‌های متعددی در میان عشایر جنوب (شیعیان) و مناطق شمالی (کردها) بروز کرد که همگی به شدت توسط نیروی هوایی بریتانیا سرکوب شدند.

- توسعه نهادها نابرابر بود و شکاف طبقاتی عظیمی میان زمین‌داران (شیوخ عشایر) و دهقانان شکل گرفت.

این روند نشان می‌دهد «دولت مدرن» ابزارهای قهری خود را گسترش داد، اما «ملت عراق» هنوز در یک بستر ذهنی واحد شکل نگرفته بود.

۲.۱.۲ توتالیتراریسم بعثی: خشونت به مثابه عامل انسجام‌بخش (۱۹۶۸-۲۰۰۳)

پس از کودتای ۱۹۵۸ و یک دوره بی‌ثباتی، حزب بعث در سال ۱۹۶۸ کنترل عراق را به دست گرفت. این مقطع، نقطه اوج استفاده از خشونت دولتی برای تحمیل یک هویت عربی یکپارچه و ضدامپریالیستی بود. صدام حسین در سال ۱۹۷۹ راساً قدرت را در دست گرفت و یکی از سرکوبگرانه‌ترین دیکتاتورهای تاریخ معاصر را رقم زد.

شکل ۲.۲: نقشه ذهنی (Mind): (Map) چرخه‌ی بحران‌سازی خارجی و فروپاشی داخلی در دوره بعث

در این دوره، رژیم بعث برای حفظ بقای خود به دو استراتژی هم‌زمان روی آورد: سرکوب وحشیانه اقلیت‌ها (از جمله پروسه تعریب، حملات شیمیایی حلبچه ۱۹۸۸ و عملیات وحشتناک انفال که بیش از ۱۰۰'۰۰۰ کرد را نابود کرد) و ایجاد یک دستگاه رعب‌آور امنیتی. پس از جنگ کویت در ۱۹۹۱ قیام‌های شیعیان در جنوب و کردها در شمال به طرز خشونت‌باری سرکوب شدند که در پی آن سازمان ملل مناطق پرواز ممنوع ایجاد کرد.

۲.۲ خلاصه وضعیت اجتماعی-سیاسی پیش از مداخله نظامی

عراقی که در بهار ۲۰۰۳ میزبان ارتش ایالات متحده بود، کشوری به غایت خسته و آسیب‌دیده با ساختارهای مدنی و اجتماعی متلاشی بود. تحریم‌های دوازده‌ساله، جامعه‌ی مدنی عراق و به‌ویژه طبقه متوسط را نابود کرده بود (بیش از ۵۰۰'۰۰۰ کودک بر اثر عوارض تحریم‌ها جان باختند). بنابراین برخلاف ادعای طراحان نومحافظه‌کار آمریکایی مبنی بر آنکه با برداشتن سر حاکمیت (صدام)، دموکراسی به‌طور خودجوش جوانه خواهد زد، عراق در واقع بشکه‌ی باروتی از کینه‌های خفته، شکاف‌های هویتی و نهادهای فرسوده بود.

۳.۲ دروغ سلاح کشتار جمعی: بهانه‌ای که جنگ را ممکن ساخت

مؤثرترین ابزار توجیه حمله به عراق، ادعای وجود سلاح کشتار جمعی (WMD) بود. دولت بوش این ادعا را با وجود هشدارهای متعدد تحلیلگران اطلاعاتی مطرح و تکرار کرد.

جدول ۱.۲: تقابل ادعا و واقعیت درباره‌ی WMD عراق

ادعا	شواهد ارائه شده	واقعیت (بعد از اشغال)
آزمایشگاه‌های سیار	تصاویر ماهواره‌ای + شهادت Curveball	Curveball = پناهنده‌ی دروغ‌گوی عراقی — BND آلمان هشدار داده بود
لوله‌های سانتریفیوژ	عکس لوله‌های آلومینیومی	DOE و IAEA: «برای موشک معمولی اند نه سانتریفیوژ»
خرید اورانیوم از نیجر	ادعای بوش در پیام وضعیت اتحاد	اسناد جعلی بودند — جو ویلسون افشا کرد — IAEA تأیید
ارتباط صدام-القاعده	ادعای ملاقات محمد عطا در پراگ	کمیسیون ۱۱/۹: «هیچ ارتباط عملیاتی وجود نداشت»
ذخایر شیمیایی فعال	ارائه پاول در سازمان ملل (فوریه ۲۰۰۳)	Iraq Survey Group (دولفر): صفر WMD — برنامه‌ها از ۱۹۹۱ متوقف

“We were almost all wrong, and I certainly include myself here.”

«تقریباً همه‌مان اشتباه می‌کردیم، و قطعاً خودم را هم شامل می‌دانم.»

- دیوید کی، رئیس اول گروه بررسی عراق (ISG)، ۲۰۰۴

۴.۲ فرمان شماره ۲ برمر: تصمیمی که عراق را به آتش کشید

آیا می‌دانستید؟

وقتی ژنرال اریک شینسکی گفت عراق به «چندصد هزار سرباز» نیاز دارد، پل ولفویتر تخمین او را «وحشتناکانه اغراق‌آمیز» نامید. ارتش آمریکا با ۱۴۸'۰۰۰ سرباز وارد عراق شد — کشوری ۲۷ میلیون نفری. نسبت: یک سرباز به ازای هر ۱۸۲ عراقی. برای مقایسه: در آلمان پس از جنگ دوم جهانی نسبت یک سرباز به ازای هر ۱۸ آلمانی بود — ده برابر بیشتر.

در ۲۳ مه ۲۰۰۳ — فقط ۶ هفته پس از سقوط بغداد — پل برمر (L. Paul Bremer) رئیس اقتدار موقت ائتلاف (CPA) فرمان شماره ۲ (CPA Order 2) را صادر کرد: انحلال کامل ارتش عراق.

شرح	بعد
۴۰۰'۰۰۰ سرباز + ۳۰۰'۰۰۰ وزارت کشور + ۵۰۰'۰۰۰ محافظ ریاست جمهوری	نظامیان بیکار شده
سیاسی (فرمان ۱ - بعث‌زدایی) ۸۵'۰۰۰ اخراج‌شده‌ی حزب بعث (معلم، پزشک، مهندس)	
بیش از ۸۰۰'۰۰۰ مرد مسلح و آموزش‌دیده‌ی بیکار	جمع
ژنرال شینسکی: «۳۰۰'۰۰۰ نیرو لازم است» — پاسخ رامسفلد: اخراج	هشدارهای نادیده‌گرفته‌شده
شورش مسلحانه ظرف سه ماه	نتیجه فوری

زنجیره‌ی علی: از انحلال ارتش تا تأسیس داعش

۱. مه ۲۰۰۳: انحلال ارتش → ۴۰۰'۰۰۰ + مرد مسلح بیکار
 ۲. ۲۰۰۳-۲۰۰۴: افسران سابق به شورش مسلح می‌پیوندند
 ۳. ۲۰۰۴: زندان بوکا = «دانشگاه جهاد» — بغدادی با افسران بعثی آشنا می‌شود
 ۴. ۲۰۰۶: جنگ فرقه‌ای تمام‌عیار — القاعده‌ی عراق
 ۵. ۲۰۰۷: «بیداری انبار» — سرکوب موقت القاعده
 ۶. ۲۰۱۱: خروج آمریکا + مالکی سنی‌ها را حذف می‌کند
 ۷. ۲۰۱۴: داعش — با فرماندهی افسران سابق ارتش صدام — موصل سقوط می‌کند
- بدون فرمان ۲ = بدون ۴۰۰'۰۰۰ مرد مسلح بیکار = بدون شورش = احتمالاً بدون داعش.

“Not a single one of my intelligence officers said disbanding the army was a good idea. The decision was made in Washington by people who had never been to Iraq.”

«حتی یکی از افسران اطلاعاتی من نگفت انحلال ارتش ایده‌ی خوبی است. تصمیم در واشنگتن توسط افرادی گرفته شد که هرگز به عراق نرفته بودند.»

- ژنرال جی گارنر، اولین مدیر بازسازی عراق (قبل از بر مر)

۵.۲ از زرقاوی تا بغدادی: ارتشی که از خاکستر برخاست

جدول ۳.۲: سیر تحول از القاعده‌ی عراق تا داعش

رهبر/مرحله	دوره	ویژگی‌ها
ابومصعب زرقاوی	۲۰۰۳-۲۰۰۶	اردنی، بنیان‌گذار القاعده‌ی عراق، عامل جنگ فرقه‌ای
ابوعمر البغدادی	۲۰۰۶-۲۰۱۰	تأسیس «دولت اسلامی عراق» — عراقی‌سازی رهبری
ابوبکر البغدادی	۲۰۱۰-۲۰۱۹	دکترای شریعت + تجربه زندان بوکا — اعلام «خلافت» (ژوئن ۲۰۱۴)
ساختار نظامی داعش	۲۰۱۴-۲۰۱۷	۱۷ از ۲۵ فرمانده ارشد = افسران سابق ارتش صدام

نقش زندان بوکا در تولد داعش

کمپ بوکا (Camp Bucca) — بزرگ‌ترین بازداشتگاه آمریکا در عراق — محل تلاقی دو گروه شد:

■ افسران بعثی: تجربه‌ی نظامی و سازمانی — اما بدون ایدئولوژی اسلام‌گرا

■ جهادیون: ایدئولوژی — اما بدون تجربه‌ی نظامی

ابوبکر البغدادی در بوکا با هر دو گروه ارتباط برقرار کرد.

نتیجه: زندان بوکا = انکوباتور داعش. آمریکا نه‌تنها داعش را ایجاد نکرد، بلکه شرایط تولد آن را فراهم ساخت.

۶.۲ معماران حمله: شبکه‌ی نو محافظه‌کاران

جدول ۴.۲: بازیگران کلیدی تصمیم‌گیری حمله به عراق

شخص	نقش	ایدئولوژی/انگیزه
دیک چینی	معاون رئیس‌جمهور — مغز متفکر	CEO سابق هالیبرتون (USD) M۶۰ — نفت + هژمونی
دونالد رامسفلد	وزیر دفاع	«ارتش سبک و سریع» — فرماندهی با حداقل نیرو
پل ولفویتز	معاون وزیر دفاع	«معمار فکری» حمله — نظریه‌ی دومینوی دموکراتیک
داگلاس فیث	معاون وزیر دفاع (سیاست)	ایجاد OSP — تولید اطلاعات سفارشی
PNAC	گروه سیاست‌گذاری	نامه‌ی ۱۹۹۸ به کلینتون: «صدام باید سرنگون شود»
احمد چلبی	رهبر کنگره‌ی ملی عراق	اطلاعات جعلی + وعده‌ی «استقبال با گل»

“There was a pervasive sense in the run-up to the war that the decision had already been made, and intelligence was being shaped to support it.”

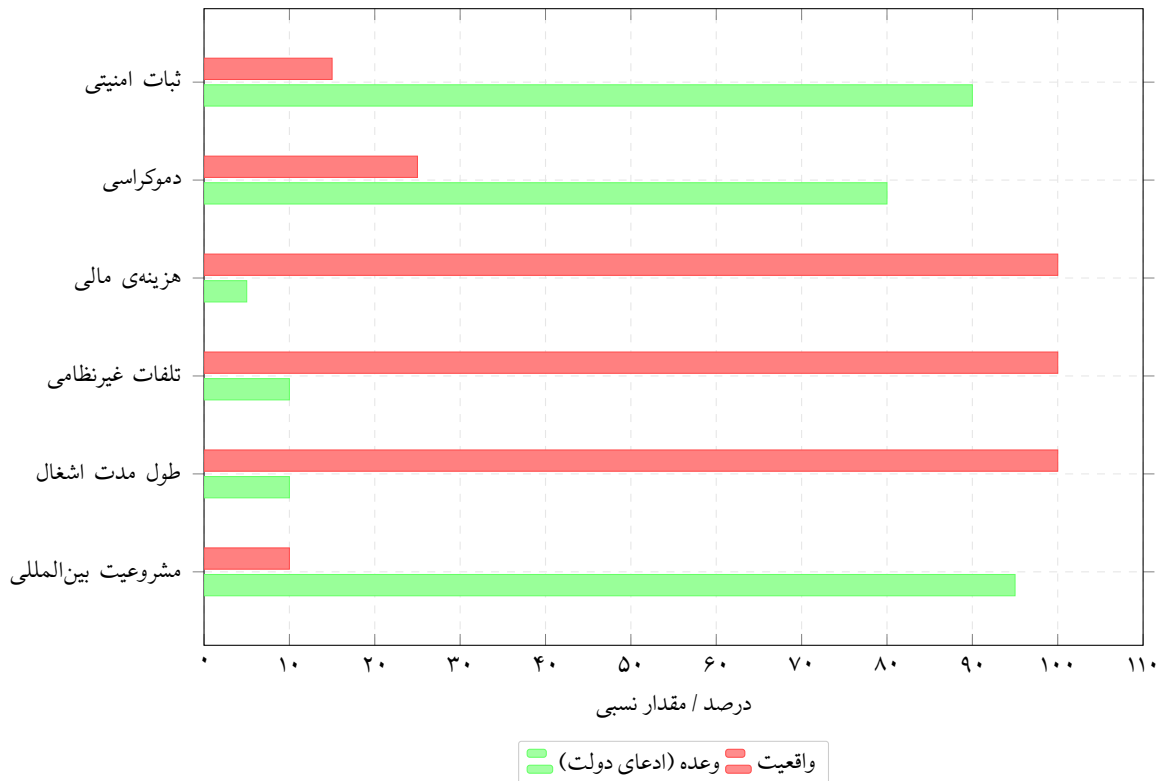
«در آستانه‌ی جنگ، احساس عمومی این بود که تصمیم قبلاً گرفته شده و اطلاعات برای تأیید آن شکل داده می‌شود.»

- ریچارد کلارک، هماهنگ‌کننده ضدتروریسم شورای امنیت ملی

وعده‌ها در برابر واقعیت: ترازنامه‌ی یک مداخله

۷.۲

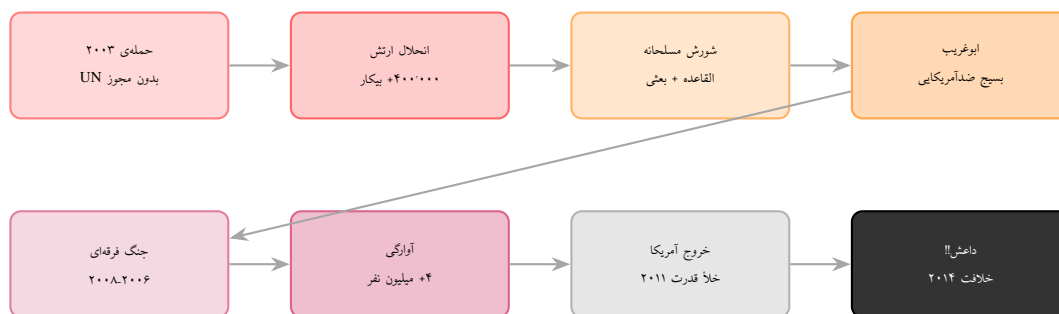
وعده‌های دولت بوش در برابر واقعیت

شکل ۳.۲: وعده‌ها vs واقعیت: مقایسه‌ی ادعاهای دولت بوش با نتایج واقعی

۸.۲ اثرات زنجیره‌ای: چگونه یک تصمیم اشتباه به فاجعه تبدیل شد

اثر دومینو: از حمله تا «خلافت»

شکل ۴.۲: اثر دومینو: زنجیره‌ی علی از حمله‌ی ۲۰۰۳ تا ظهور داعش

خلاصه‌ی این فصل

مقایسه نشان داد مدل طرح مارشال نقطه مقابل مدل CPA بود: مارشال نهادها را حفظ کرد و پول ریخت؛ برمر نهادها را نابود کرد و پول ریخت. هیچ تجربه تاریخی‌ای از ملت‌سازی موفق با انحلال هم‌زمان ارتش، بوروکراسی و نخبگان محلی وجود ندارد.

در فصل بعد ...

فصل بعد به درون ساختار سیاسی عراق پس‌اصدام می‌رود: نظام محاصره، توزیع قدرت فرقه‌ای، نقش شبه‌نظامیان، و سرطان فساد که هر شریان دولت را خورده است.

ارزیابی دموکراتیزاسیون و حکمرانی

«دموکراسی نتیجه‌ی توسعه است، نه شرط آن. کشوری که نهادهای مدنی، طبقه متوسط و سنت حکمرانی قانون مدار ندارد، با انتخابات به دموکراسی نمی‌رسد — به هرج و مرج انتخاباتی می‌رسد.»
— ساموئل هانتینگتون، سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی، ۱۹۶۸

«ملت‌سازی یک سفارش آنلاین نیست که با فشردن دکمه تحویل بگیرید. ملت‌سازی فرآیندی نسلی است.»
— فرانسیس فوکویاما، دولت‌سازی، ۲۰۰۴

۱.۳ دستاوردهای صوری دموکراسی

۱.۱.۳ قانون اساسی ۲۰۰۵

قانون اساسی جدید عراق در اکتبر ۲۰۰۵ به فراندوم گذاشته شد و با ۷۸٪ آرای موافق تصویب شد. این قانون:

- عراق را جمهوری فدرال پارلمانی اعلام کرد
- فدرالیسم و خودمختاری اقلیم کردستان را به رسمیت شناخت
- آزادی بیان، مطبوعات و تجمع را تضمین کرد (در ظاهر)
- اسلام را منبع اصلی قانون‌گذاری قرار داد

۲.۱.۳ انتخابات

عراق پس از ۲۰۰۳ شاهد برگزاری چندین دوره انتخابات پارلمانی (۲۰۰۵، ۲۰۰۵، ۲۰۱۰، ۲۰۱۴، ۲۰۱۸، ۲۰۲۱) و انتخابات استانی بود.

جدول ۱.۳: انتخابات پارلمانی عراق پس از ۲۰۰۳

سال	مشارکت	ویژگی اصلی	ارزیابی
ژانویه ۲۰۰۵	٪۵۸	تحریم سنی‌ها، اولین انتخابات آزاد	متوسط
دسامبر ۲۰۰۵	٪۷۹	بالاترین مشارکت، پس از قانون اساسی	خوب
۲۰۱۰	٪۶۲	بحران تشکیل دولت (۹ ماه)، رقابتی	متوسط
۲۰۱۴	٪۶۰	در اوج بحران داعش	ضعیف
۲۰۱۸	٪۴۴	کمترین مشارکت، سرخوردگی عمومی	ضعیف
۲۰۲۱	٪۴۱	پس از جنبش اکتبر، بی‌اعتمادی گسترده	ضعیف

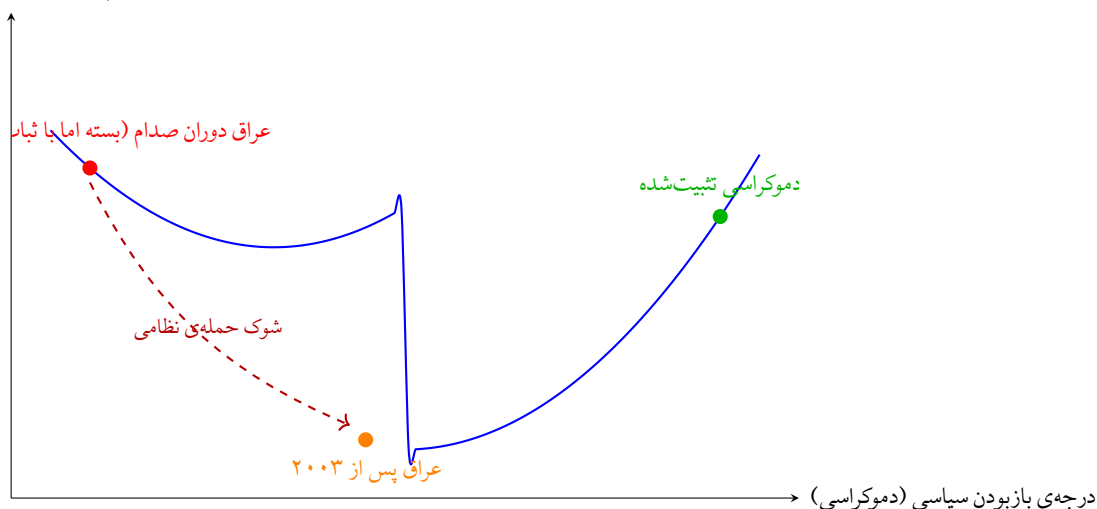
کاستی‌های دموکراسی عراقی

۲.۳

۱.۲.۳ تله‌ی گذار دموکراتیک: منحنی J هانتینگتون

از منظر تئوریک (چنانچه ساموئل هانتینگتون و ایان برمر استدلال می‌کنند)، گذار ناگهانی از یک رژیم کاملاً بسته به نظامی باز، در غیاب نهادهای مدنی قوی، به‌جای ایجاد ثبات، به شدیدترین شکل بی‌ثباتی منجر می‌شود:

درجه‌ی ثبات امنیتی و اجتماعی

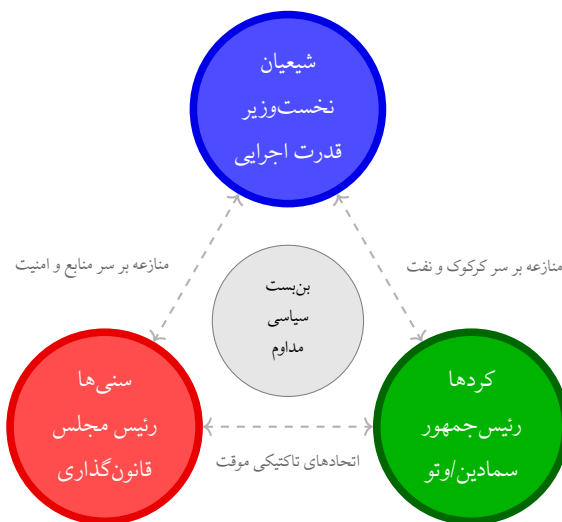
شکل ۱.۳: منحنی J در عراق: سقوط به دره‌ی بی‌ثباتی به دلیل فقدان نهادهای دموکراتیک پیشینی

آمریکا ساختارهای دولت قبلی را نابود کرد، اما نتوانست نهادهای جایگزین کارآمدی بسازد و در نتیجه عراق برای دو دهه در قعر «دره‌ی گذار» باقی ماند.

۲.۲.۳ نظام محاصسه (سه‌میة بندی فرقه‌ای-قومی)

مهم‌ترین آسیب ساختاری دموکراسی عراقی، نظام محاصسه (Transparency International) است. این نظام غیررسمی اما نهادینه شده، مناصب دولتی را بر اساس هویت فرقه‌ای و قومی (نه شایستگی یا رقابت سیاسی) توزیع می‌کند:

- ریاست جمهوری: کرد
- نخست‌وزیری: شیعه
- ریاست مجلس: سنی

شکل ۲.۳: مثلث قدرت و نظام محاصسه در ساختار سیاسی پسا-۲۰۰۳

۳.۲.۳ فساد سیستماتیک

عراق مکرراً در میان فاسدترین کشورهای جهان رتبه‌بندی شده است. شاخص ادراک فساد (PMF/

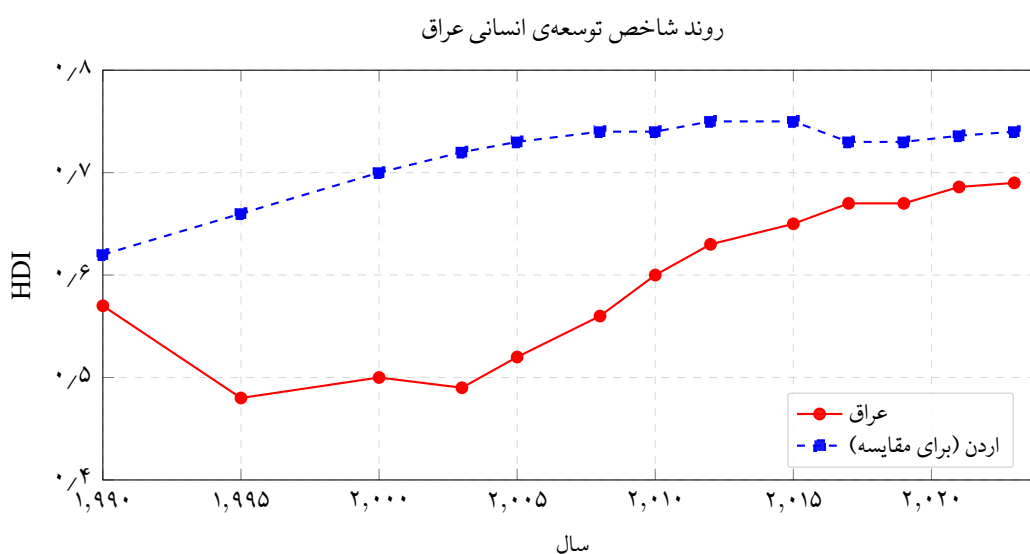
جدول ۲.۳: رتبه‌ی عراق در شاخص ادراک فساد (از ۱۰۰)

سال	امتیاز (از ۱۰۰)	رتبه‌ی جهانی
۲۰۰۵	۲٫۲ (از ۱۰)	۱۳۷ از ۱۵۹
۲۰۱۰	۱٫۵ (از ۱۰)	۱۷۵ از ۱۷۸
۲۰۱۵	۱۶	۱۶۱ از ۱۶۸
۲۰۲۰	۲۱	۱۶۰ از ۱۸۰
۲۰۲۳	۲۳	۱۵۴ از ۱۸۰

۴.۲.۳ ضعف حاکمیت قانون

- دستگاه قضایی تحت نفوذ احزاب و شبه‌نظامیان
- ناتوانی دولت مرکزی در انحصار مشروع خشونت
- حضور شبه‌نظامیان مسلح خارج از کنترل دولت (PMF)

۳.۳ شاخص‌های بین‌المللی دموکراسی

شکل ۳.۳: روند شاخص‌های دموکراسی عراق (۲۰۲۳-۲۰۰۶)

۴.۳ مقایسه با نمونه‌های موفق ملت‌سازی

جدول ۳.۳: مقایسه‌ی شرایط ملت‌سازی: عراق در برابر آلمان و ژاپن

عراق (۲۰۰۳)	ژاپن (۱۹۴۵)	آلمان (۱۹۴۵)	عامل
پایین (چندقومیتی)	بسیار بالا	بالا	همگونی قومی
ناچیز	تایشو	وایمار	تجربه‌ی دموکراتیک
وابسته به نفت	صنعتی	صنعتی	سطح توسعه
پایین	بالا	بالا	اجماع بین‌المللی
ناکافی	ده‌ها سال	ده‌ها سال	مدت حضور نظامی
ناکافی و ناهماهنگ	بازسازی جامع	پلن مارشال	تعهد به بازسازی

خلاصه‌ی این فصل

ساختار سیاسی پسااصدام عراق مبتنی بر محاصره قومی-مذهبی بنا شد — نظامی که به جای حل تضادها، آن‌ها را نهادینه کرد. فساد سیستماتیک، ارتش‌های موازی، و بن‌بست سیاسی مزمن محصول ساختاری‌اند که در ذات خود ناکارآمد طراحی شده.

در فصل بعد ...

اما مردم عراق درباره تمام این‌ها چه فکر می‌کنند؟ فصل بعد با تکیه بر نظرسنجی‌های گسترده (Arab، BBC/ABC، Gallup، Barometer) صدای مردم عادی عراق را منتقل می‌کند — صدایی که اغلب در تحلیل‌های سیاسی نادیده گرفته می‌شود.

ارزیابی حقوق بشر و مدرنیته

«ما آلمان و ژاپن را بازسازی کردیم. پس عراق هم آسان خواهد بود.»
 — این جمله‌ای بود که در واشنگتن ۲۰۰۲ همه می‌گفتند. و این جمله‌ای بود که نشان می‌داد هیچ‌کس عراق را نمی‌فهمد.
 — جیمز فالوز، اتلانتیک، ژانویه ۲۰۰۴

۱.۴ وضعیت حقوق بشر در دوره‌ی بعث

- رژیم بعث صدام حسین یکی از بدترین ناقضان حقوق بشر در تاریخ معاصر بود:
- عملیات انفال (۱۹۸۶-۱۹۸۹): نسل‌کشی کردها با ۵۰۰'۰۰۰ تا ۱۸۲'۰۰۰ کشته
 - حمله‌ی شیمیایی حلبچه (۱۹۸۸): حدود ۵'۰۰۰ کشته
 - سرکوب قیام ۱۹۹۱: ۳۰۰'۰۰۰ تا ۱۰۰'۰۰۰ کشته (شیعیان جنوب و کردهای شمال)
 - گورهای دسته‌جمعی: بیش از ۲۷۰ گور دسته‌جمعی شناسایی شده
 - سرکوب سیستماتیک: شکنجه، اعدام‌های خودسرانه، ناپدیدسازی اجباری

۲.۴ وضعیت حقوق بشر پس از ۲۰۰۳

۱.۲.۴ بهبودها

- پایان سرکوب سیستماتیک دولتی از نوع رژیم بعث
- آزادی نسبی مطبوعات و رسانه‌ها (صدها روزنامه و کانال تلویزیونی جدید)
- آزادی نسبی احزاب سیاسی و جامعه‌ی مدنی
- به رسمیت شناختن حقوق کردها و فدرالیسم

۲.۲.۴ نقض‌های جدید

- ابوغریب (۲۰۰۴): شکنجه و تحقیر زندانیان عراقی توسط نیروهای آمریکایی
- کشتار غیرنظامیان: حادثه‌ی حدیثه (۲۰۰۵)، میدان نسور بغداد توسط بلک‌واتر (۲۰۰۷)
- خشونت فرقه‌ای: جنگ داخلی ۲۰۰۶-۲۰۰۸ با ده‌ها هزار کشته
- داعش (۲۰۱۴-۲۰۱۷): نسل‌کشی ایزدی‌ها، بردگی جنسی، تخریب میراث فرهنگی
- سرکوب جنبش اکتبر (۲۰۱۹): بیش از ۶۰۰ کشته و ۲۰۰٬۰۰۰ زخمی

۳.۴ شاخص‌های حقوق بشر

جدول ۱.۴: مقایسه‌ی شاخص‌های حقوق بشر: قبل و بعد از ۲۰۰۳

شاخص	قبل از ۲۰۰۳	۲۰۱۰-۲۰۰۵	۲۰۲۰-۲۰۲۳
آزادی بیان	بسیار ضعیف	متوسط	نسبتاً ضعیف
شکنجه‌ی دولتی	سیستماتیک	موجود	موجود
اعدام‌های خودسرانه	گسترده	موجود	محدود
حقوق زنان	محدود	تغییر اندک	بهبود جزئی
حقوق اقلیت‌ها	سرکوب سیستماتیک	بهبود نسبی	متغیر
آزادی رسانه	صفر	بهبود قابل توجه	رو به تضعیف

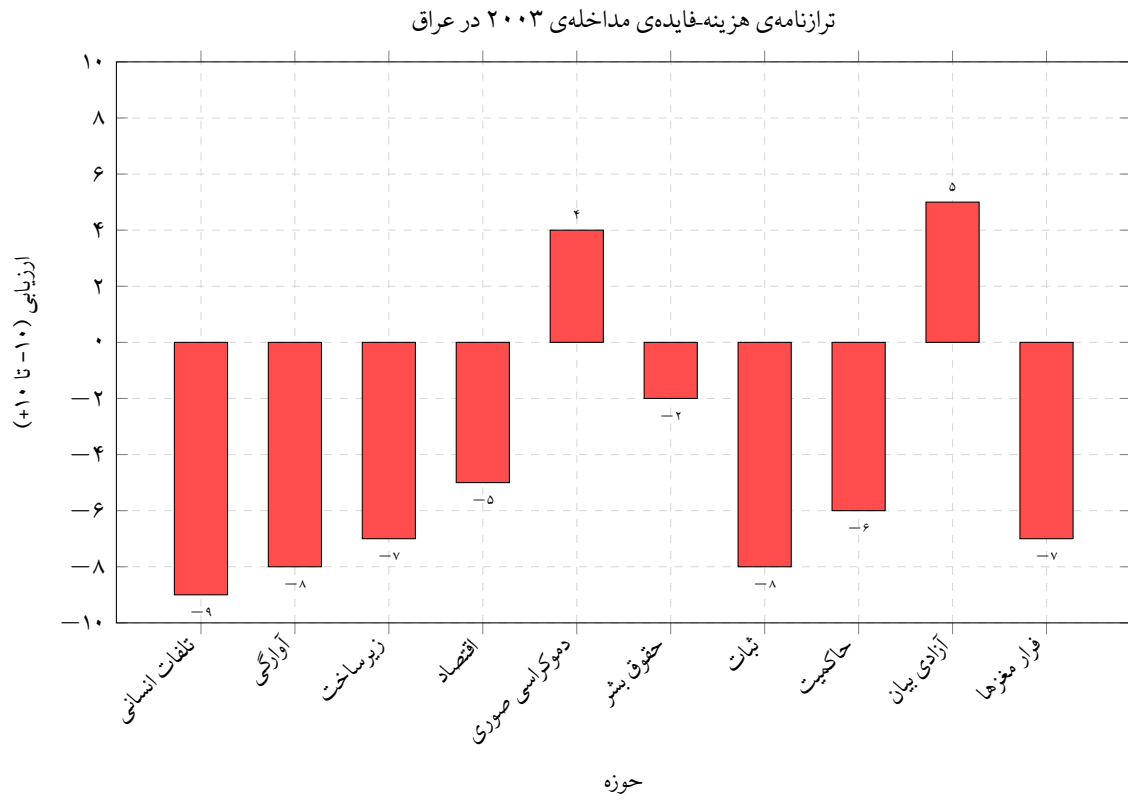
۴.۴ مدرنیته و ارزش‌های مدرن

۱.۴.۴ توسعه‌ی انسانی

شاخص توسعه‌ی انسانی (UNDP) عراق در Iraq Body Count:

خلاصه‌ی این فصل

نظرسنجی‌ها تصویری پیچیده ترسیم کردند: مردمی که از دیکتاتوری‌های یافته‌اند اما از جایگزینش ناراضی‌اند؛ مردمی که به دموکراسی باور دارند اما دموکراسی‌شان را بیمار می‌دانند؛ و نسلی که هر روز امیدش کمتر می‌شود.

شکل ۱.۴: روند شاخص توسعه‌ی انسانی عراق و اردن

در فصل بعد ...

اما چگونه افکار عمومی آمریکا و جهان چنان دستکاری شد که جنگی بر پایه دروغ ممکن شود؟ فصل بعد به ماشین پروپاگاندا می‌پردازد: خط تولید دروغ، هفت دروغ بزرگ رسانه‌ای، و چگونگی فروش جنگ به افکار عمومی.

تحلیل هزینه-فایده‌ی جامع

«ما دیکتاتوری یک نفر را برداشتیم و جایش دیکتاتوری هزار نفر گذاشتیم. هر حزب، هر قبیله، هر شبه‌نظامی سلطان کوچک خودش شد.»

— نماینده مستقل پارلمان عراق، ۲۰۱۸

۱.۵ هزینه‌های انسانی

۱.۱.۵ تلفات مستقیم

جدول ۱.۵: برآوردهای مختلف تلفات انسانی جنگ عراق

منبع	بازه‌ی زمانی	تعداد تلفات
Lancet	۲۰۰۳-۲۰۲۳	۱۸۵'۰۰۰-۲۰۸'۰۰۰ (مستند)
مطالعه‌ی PLOS Medicine/ORB (۲۰۰۶)	۲۰۰۳-۲۰۰۶	۶۰۱'۰۰۰ (برآورد آماری)
IDP (۲۰۰۸)	۲۰۰۳-۲۰۰۸	۱'۰۳۳'۰۰۰ (برآورد)
پروژه‌ی هزینه‌های جنگ (براون)	۲۰۰۳-۲۰۲۱	۲۷۵'۰۰۰-۳۰۶'۰۰۰
تلفات نظامی آمریکا	۲۰۰۳-۲۰۱۱	۴۴۸۷
تلفات ائتلاف	۲۰۰۳-۲۰۱۱	۳۱۸ (غیرآمریکایی)

۲.۱.۵ آوارگی

- آوارگان داخلی (IDP): حدود ۲/۸ میلیون نفر در اوج (۲۰۰۷-۲۰۰۸)
- پناهندگان خارجی: حدود ۲ میلیون نفر (عمدتاً به سوریه و اردن)
- موج دوم آوارگی (داعش): ۳/۴ میلیون آواره‌ی داخلی جدید (۲۰۱۴-۲۰۱۷)
- فرار مغزها: مهاجرت هزاران پزشک، مهندس، استاد دانشگاه و متخصص

۲.۵ هزینه‌های اقتصادی

۱.۲.۵ هزینه‌ها برای ایالات متحده

جدول ۲.۵: هزینه‌های اقتصادی جنگ عراق برای ایالات متحده

نوع هزینه	مبلغ (میلیارد دلار)
بودجه‌ی مستقیم نظامی (۲۰۱۱-۲۰۰۳)	۷۵۷
هزینه‌های مراقبت از جانبازان (بلندمدت)	۷۱۷-۴۰۰
بهره‌ی بدهی‌های جنگ	۶۰۰-۳۰۰
هزینه‌های دیپلماتیک و بازسازی	۶۰
هزینه‌های اقتصادی غیرمستقیم (افزایش قیمت نفت)	۸۰۰-۳۰۰
مجموع (برآورد استیگلایزر و بیلمز)	۳۰۰۰۰
مجموع (برآورد پروژه‌ی هزینه‌های جنگ، دانشگاه براون، ۲۰۲۱)	۲۰۴۰۰-۲۰۰۰۰

۲.۲.۵ هزینه‌ها برای عراق

جدول ۳.۵: هزینه‌های اقتصادی جنگ برای عراق

نوع هزینه	برآورد
تخریب زیرساخت‌های فیزیکی	۵۰-۳۵ میلیارد دلار
از دست رفتن تولید نفت (۲۰۰۸-۲۰۰۳)	۶۰-۴۰ میلیارد دلار
هزینه‌های بازسازی مورد نیاز	بیش از ۱۰۰ میلیارد دلار
فرار سرمایه‌ی انسانی	غیرقابل محاسبه
از دست رفتن میراث فرهنگی (غارن موزه‌ی ملی)	غیرقابل محاسبه
هزینه‌های بهداشتی (آلودگی اورانیوم ضعیف‌شده)	بلندمدت و مستمر
مجموع برآورد شده (حداقل)	بیش از ۲۵۰ میلیارد دلار

۳.۵ تخریب زیرساخت‌ها

۱.۳.۵ زیرساخت‌های برق

ظرفیت تولید برق عراق قبل از حمله‌ی ۲۰۰۳ حدود ۴۴۰۰ مگاوات بود. بمباران‌ها ظرفیت تولید را به کمتر از ۳۳۰۰ مگاوات کاهش داد. تا ۲۰۲۳، ظرفیت اسمی به حدود ۲۸۰۰۰ مگاوات رسیده اما تقاضا بالاتر است و قطعی برق همچنان مشکلی مزمن است.

۲.۳.۵ زیرساخت‌های آب و فاضلاب

- تخریب تصفیه‌خانه‌های آب در جریان جنگ
- آلودگی آب‌های زیرزمینی
- بحران آب بصره در ۲۰۱۸ (بستری شدن ۱۱۸۰۰۰ نفر بر اثر مسمومیت)
- دسترسی به آب آشامیدنی سالم از ۹۵٪ (۱۹۹۰) به ۷۰٪ (۲۰۰۸) کاهش یافت

۳.۳.۵ زیرساخت‌های بهداشتی و آموزشی

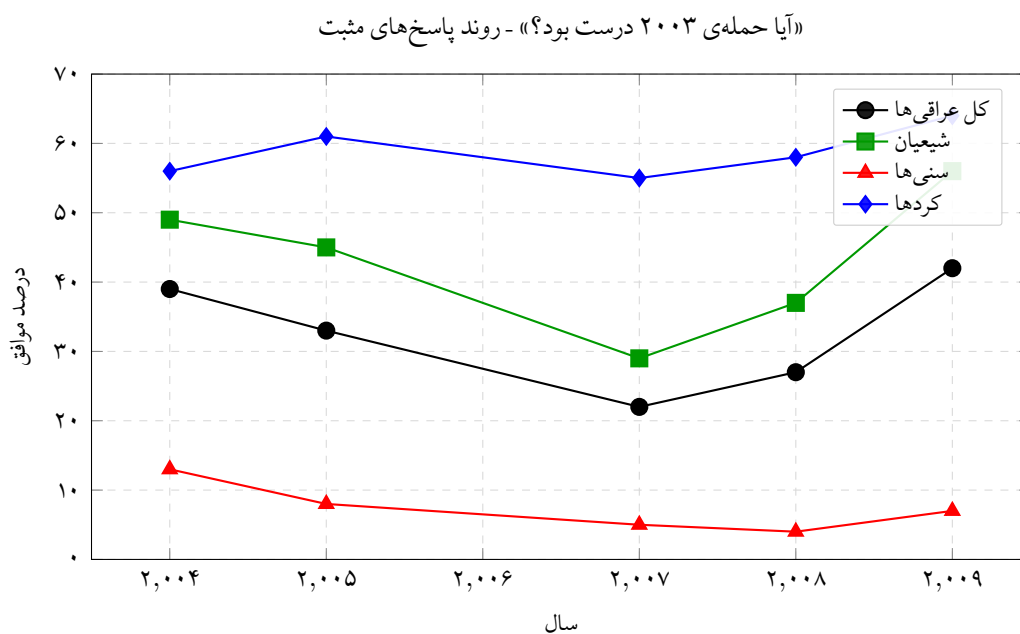
- ترور و مهاجرت بیش از ۲۰۰۰ پزشک (۲۰۰۳-۲۰۰۷)
- تعطیلی یا تخریب صدها مدرسه و دانشگاه
- ترور بیش از ۵۰۰ استاد دانشگاه (۲۰۰۳-۲۰۱۲)

۴.۵ فواید و دستاوردها

جدول ۴.۵: فواید و دستاوردهای مداخله‌ی ۲۰۰۳

حوزه	شرح	پایداری
سقوط استبداد	پایان حکومت بعث و رهایی از سرکوب سیستماتیک	پایدار
انتخابات	برگزاری انتخابات دوره‌ای	نسبتاً پایدار
آزادی رسانه	فضای رسانه‌ای متکثر	ناپایدار
خودمختاری کردستان	نهادینه شدن فدرالیسم	نسبتاً پایدار
رشد ABC News/BBC/NHK/ARD	افزایش تولید ناخالص داخلی (بعد از ۲۰۰۸)	وابسته به نفت
جامعه‌ی مدنی	رشد سازمان‌های مردم‌نهاد	شکنده

۵.۵ ترازنامه‌ی کلی هزینه-فایده

شکل ۱.۵: ترازنامه‌ی هزینه-فایده‌ی مداخله‌ی ۲۰۰۳ (مقیاس ۱۰- تا ۱۰+)

۶.۵ تحلیل هزینه-فایده بر اساس بازه‌ی زمانی

جدول ۵.۵: ارزیابی هزینه-فایده بر اساس بازه‌ی زمانی

بازه	هزینه‌های غالب	فواید احتمالی	تراز
کوتاه‌مدت (۲۰۰۳-۲۰۰۵)	تخریب، بی‌نظمی، غارت، تلفات	سقوط رژیم، آزادی نسبی	--
میان‌مدت (۲۰۰۵-۲۰۱۰)	جنگ داخلی فرقه‌ای، تروریسم	قانون اساسی، انتخابات	---
بلندمدت (۲۰۱۰-۲۰۱۵)	فساد، داعش، آوارگی جدید	رشد اقتصادی نسبی	--
طولانی‌مدت (۲۰۱۵-۲۰۲۳)	بی‌ثباتی، نفوذ خارجی، فساد	شکست داعش، جنبش اکتبر	-

تحلیل هزینه-فایده نشان می‌دهد که در هیچ بازه‌ی زمانی مورد بررسی، فواید حاصل از مداخله بر هزینه‌ها غلبه نداشته است. هرچند در بلندمدت شدت عدم تعادل کاهش یافته، اما ترازنامه همچنان منفی است. حتی خوش‌بینانه‌ترین ارزیابی‌ها نیز بر «هزینه‌ی فاجعه‌بار دستیابی به دستاوردهای محدود» تأکید دارند.

نظرسنجی‌ها و دیدگاه شهروندان عراقی: تحلیل تفصیلی

خلاصه‌ی این فصل

بیش از ۴۰ نظرسنجی بزرگ‌مقیاس (ABC/BBC، Gallup، Arab Barometer، Pew، IRI و غیره) طی دو دهه با بیش از ۲۰۰۰۰۰۰ عراقی مصاحبه کرده‌اند. پیام تجمیعی آنها: خوش بینی اولیه‌ی ۲۰۰۳ به سرخوردگی عمیق بدل شد؛ اعتماد به نهادها فرو ریخت؛ فساد جای امنیت را به‌عنوان دغدغه‌ی نخست گرفت - اما تقاضا برای دموکراسی هرگز به‌طور کامل فروکش نکرد.

در فصل بعد ...

وقتی پروپاگاندا مجوز جنگ را صادر کرد، جنگ جنایاتی به بار آورد که حتی حامیانش توان دفاع از آن را ندارند. فصل بعد به ابوغریب، فلوجه، بلک‌واتر و پرسش حقوق بین‌الملل می‌پردازد.

«وقتی از یک عراقی پرسید «زندگی‌ات بهتر شده؟» پاسخ بستگی دارد کی و کجا پرسید. اما یک چیز ثابت است: هیچ‌کس از وضع فعلی راضی نیست.»

— گزارش Gallup عراق، ۲۰۲۱

۱.۶ مقدمه: بیست سال شنیدن صدای عراقی‌ها

بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۳، بیش از ۴۰ نظرسنجی بزرگ‌مقیاس و معتبر در عراق انجام شده است. این نظرسنجی‌ها مجموعاً با بیش از ۲۰۰۰۰۰۰ نفر مصاحبه کرده‌اند و یکی از غنی‌ترین مجموعه‌داده‌های افکار عمومی در یک کشور پسا-جنگی را تشکیل می‌دهند. آنچه در ادامه می‌آید تحلیلی یکپارچه و موضوع‌محور (نه مؤسسه‌محور) از این داده‌هاست: ابتدا «لحظه‌ی امید» ۲۰۰۳ را بررسی می‌کنیم، سپس مسیر فرسایش اعتماد را از امنیت و اقتصاد تا هویت و دموکراسی دنبال می‌کنیم و در پایان، پنج درس کلان را استخراج خواهیم کرد.

۱.۱.۶ نقشه‌ی جامع نظرسنجی‌ها

جدول ۱.۶: فهرست نظرسنجی‌های اصلی انجام‌شده در عراق (۲۰۲۲-۲۰۰۳)

مؤسسه	سال‌ها	موج	نمونه/موج	پوشش	محورهای اصلی
ABC/BBC/NHK/ARD	۰۹-۲۰۰۴	۵	۲۵۰۰-۳۰۰۰	۱۸ استان	حمله، امنیت، اقتصاد، ائتلاف
Gallup World Poll	۱۲-۲۰۰۳	+۱۰	+۱۰۰۰	ملی	رضایت، امنیت، اشتغال
Pew Global Attitudes	۱۵-۲۰۰۳	۸	+۱۰۰۰	ملی	نگرش به آمریکا، دموکراسی
IRI	۱۳-۲۰۰۳	+۱۲	+۳۰۰۰	ملی+استانی	خدمات، عملکرد دولت
NDI	۰۹-۲۰۰۴	۸	+۲۰۰۰	ملی	انتخابات، همزیستی
Arab Barometer	۲۲-۲۰۰۶	۷	+۱۲۰۰	ملی	دموکراسی، اعتماد، ارزش‌ها
WVS	۱۳، ۲۰۰۴	۲	+۲۳۰۰	ملی	ارزش‌ها، هویت، مذهب
Oxford Research Intl.	۰۴-۲۰۰۳	۳	+۲۵۰۰	ملی	نخستین پیمایش پس از سقوط
D3 Systems/KA	۱۱-۲۰۰۴	+۲۰	+۲۰۰۰	ملی	برای وزارت خارجه و ارتش آمریکا
ICRSS Baghdad	۲۲-۲۰۰۸	+۱۰	+۱۵۰۰	بغداد	حکمرانی شهری
Zogby International	۰۸-۲۰۰۴	۴	+۱۰۰۰	ملی	ادراک فرهنگی
UNDP Iraq	۱۱، ۲۰۰۴	۲	+۲۰۰۰۰	ملی	فقر، اشتغال، خدمات

آیا می‌دانستید؟

مجموع حجم نمونه‌ی تمام نظرسنجی‌های عراق بیش از ۲۰۰۰۰۰۰ مصاحبه‌ی حضوری است - در کشوری که بخش‌هایی از آن سال‌ها میدان جنگ بود. پرسشگران محلی اغلب با خطر جانی مواجه بودند: دست‌کم دو پرسشگر D3 Systems هنگام کار میدانی کشته شدند.

۲.۱.۶ هشت یافته‌ی کلان

- پیش از ورود به جزئیات، هشت یافته‌ی تکرارشونده در همه‌ی نظرسنجی‌ها قابل شناسایی است:
۱. شکاف فرقه‌ای-قومی عمیق و پایدار: هویت فرقه‌ای-قومی (شیعه/سنی/کرد) بزرگ‌ترین متغیر تعیین‌کننده‌ی نگرش‌هاست. تفاوت پاسخ‌ها بین سنی‌ها و کردها گاهی تا ۷۰ درصد است.
 ۲. سیر نزولی خوش‌بینی: خوش‌بینی اولیه (۲۰۰۳-۰۵) سرخوردگی (۲۰۰۶-۰۸) بهبود جزئی (۲۰۰۹-۱۲) فروپاشی مجدد با داعش اوج سرخوردگی در تشرین ۲۰۱۹.
 ۳. بی‌اعتمادی فزاینده به نهادها: اعتماد به دولت و پارلمان از حدود ۴۵-۵۰٪ (۲۰۰۴) به کمتر از ۱۰-۱۵٪ (۲۰۱۹) کاهش یافت.
 ۴. تقاضای پایدار برای دموکراسی: حمایت از اصل دموکراسی هرگز به زیر ۴۸٪ نرفت - حتی در بدترین سال‌ها.
 ۵. فساد به‌مثابه دغدغه‌ی اول: از ۲۰۱۰ به بعد، فساد جای امنیت را در صدر نگرانی‌ها گرفت.
 ۶. مخالفت فزاینده با حضور خارجی: تقاضا برای خروج نیروها از ۴۰٪ (۲۰۰۴) به بیش از ۷۰٪ (۲۰۰۸) رسید.
 ۷. نارضایتی اقتصادی مزمن: بیش از ۶۰٪ عراقی‌ها وضعیت اقتصادی را «بد» یا «بسیار بد» ارزیابی کرده‌اند.
 ۸. شکاف نسلی فزاینده: جوانان (۱۸-۳۰) ناامیدتر، انتقادی‌تر و خواستار تغییر بنیادین‌اند.

۲.۶ لحظه‌ی امید: نخستین نظرسنجی‌ها پس از سقوط (۲۰۰۳)

تنها شش ماه پس از سقوط صدام، Oxford Research International نخستین نظرسنجی بزرگ‌مقیاس را در عراق انجام داد. این لحظه‌ی منحصر به فرد - پیش از بحران‌های بعدی - تصویری از خوش‌بینی محتاطانه ارائه می‌دهد که مقایسه‌اش با داده‌های شانزده سال بعد، تکان‌دهنده است.

Oxford Research International (ORI) - ۲۰۰۳-۲۰۰۴

موج‌ها	اکتبر ۲۰۰۳ * فوریه ۲۰۰۴ * نوامبر ۲۰۰۴
حجم نمونه	۲۵۰۰+ در هر موج
سفارش‌دهنده	ARD * NHK * ABC News * BBC
ویژگی خاص	نخستین نظرسنجی‌های بزرگ‌مقیاس پس از سقوط رژیم

جدول ۲.۶: نتایج کلیدی نخستین نظرسنجی پس از سقوط (ORI - اکتبر ۲۰۰۳)

پاسخ مثبت	متن اصلی	پرسش
٪۷۲	I want democracy for Iraq	دموکراسی می‌خواهم
٪۶۷	Things will be better in a year	خوش‌بین به آینده
٪۶۲	I'm glad Saddam is gone	از سرنگونی صدام خوشحالم
٪۶۰	I feel freer now	احساس آزادی بیشتر
٪۵۸	Life is better now than before the war	شرایط زندگی بهتر شده
٪۵۵	Security in my area is good	اوضاع امنیتی خوب
٪۵۰	Coalition forces should stay until stable	ائتلاف باید بماند
٪۳۵	Security is the biggest problem	امنیت بزرگ‌ترین مشکل
٪۲۸	Unemployment is the biggest problem	بیکاری بزرگ‌ترین مشکل
٪۸	Corruption is the biggest problem	فساد بزرگ‌ترین مشکل

۱.۲.۶ مقایسه‌ی دراماتیک: ۲۰۰۳ در برابر ۲۰۱۹

فرسایش امید: شانزده سال بعد

(Arab Barometer) ۲۰۱۹

لحظه‌ی سرخوردگی

- خوش‌بینی به آینده: ٪۲۰ (۴۷↓)
- اعتماد به دولت: ٪۱۰ (۴۰↓)
- دموکراسی مطلوب: ٪۵۵ (۱۷↓)
- احساس آزادی: ٪۴۵ (۱۵↓)
- فساد مهم‌ترین مشکل: ٪۴۵ (۳۷↑)

(ORI) ۲۰۰۳

لحظه‌ی امید

- خوش‌بینی به آینده: ٪۶۷
- اعتماد به دولت: ٪۵۰
- دموکراسی مطلوب: ٪۷۲
- احساس آزادی: ٪۶۰
- فساد مهم‌ترین مشکل: ٪۸

خوش‌بینی اولیه‌ی ۲۰۰۳ محصول سقوط دیکتاتوری و وعده‌ی آینده‌ی بهتر بود. اما در مواجهه با خشونت فرقه‌ای، فساد نهادینه و ناکارآمدی حکومت فرو ریخت. تنها شاخصی که مقاومت کرد، تقاضا برای دموکراسی بود - نشانه‌ای از سرمایه‌ی اجتماعی پایدار.

۳.۶ آیا جنگ ارزشش را داشت؟ سه نگاه مقایسه‌ای

ساده‌ترین پرسش، عمیق‌ترین شکاف‌ها را آشکار می‌کند. سه منظر - عراقی، آمریکایی و بریتانیایی - تصویری چندوجهی از ارزیابی جنگ ارائه می‌دهند.

ABC News / BBC / NHK / ARD - ۲۰۰۴-۲۰۰۹	
مجری میدانی	D3 Systems (آمریکا) + KA Research (ترکیه)
روش	خوشه‌ای چندمرحله‌ای تصادفی * حضوری خانه‌به‌خانه
حجم نمونه	۲۰۰۰-۲۰۵۰ در هر موج
پوشش	۱۸ استان (با محدودیت‌هایی در مناطق ناامن)
زبان	عربی و کردی * خطای $\pm 2/5\%$
موج‌ها	فوریه ۲۰۰۴ * نوامبر ۲۰۰۵ * مارس ۲۰۰۷ * مارس ۲۰۰۸ * مارس ۲۰۰۹

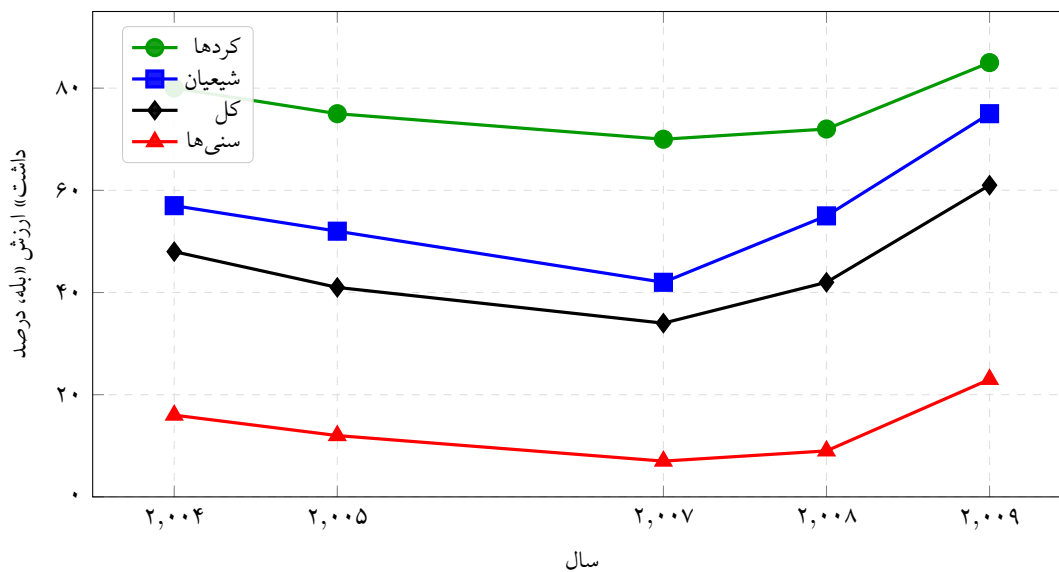
۱.۳.۶ نگاه عراقی: «آیا سرنگونی صدام ارزشش را داشت؟»

“Thinking about any hardships you might have suffered since the US/British invasion, do you personally think that ousting Saddam Hussein was worth it or not?”

جدول ۳.۶: «آیا سرنگونی صدام ارزشش را داشت؟» - نتایج تفصیلی (ABC/BBC)

گروه	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹
کل					
بله، ارزش داشت	٪۴۸	٪۴۱	٪۳۴	٪۴۲	٪۶۱
خیر	٪۳۹	٪۴۷	٪۵۷	٪۵۰	٪۳۱
نمی‌دانم	٪۱۳	٪۱۲	٪۹	٪۸	٪۸
«بله» - تفکیک قومی-مذهبی					
کرد	٪۸۰	٪۷۵	٪۷۰	٪۷۲	٪۸۵
عرب شیعه	٪۵۷	٪۵۲	٪۴۲	٪۵۵	٪۷۵
عرب سنی	٪۱۶	٪۱۲	٪۷	٪۹	٪۲۳
«بله» - تفکیک سنی					
۲۹-۱۸	٪۴۵	٪۳۸	٪۳۰	٪۳۸	٪۵۷
۴۴-۳۰	٪۵۰	٪۴۲	٪۳۵	٪۴۳	٪۶۲
۵۹-۴۵	٪۵۲	٪۴۵	٪۳۸	٪۴۵	٪۶۵
+۶۰	٪۴۸	٪۴۰	٪۳۲	٪۴۲	٪۶۰
«بله» - تفکیک جنسیتی					
مرد	٪۵۰	٪۴۲	٪۳۵	٪۴۳	٪۶۲
زن	٪۴۶	٪۴۰	٪۳۳	٪۴۱	٪۵۹

قومی-مذهبی تفکیک - داشت؟) را ارزشش صدام سرنگونی «آیا

شکل ۱.۶: شکاف ۶۲ درصدی بین کردها (۸۵٪) و سنی‌ها (۲۳٪) در ۲۰۰۹

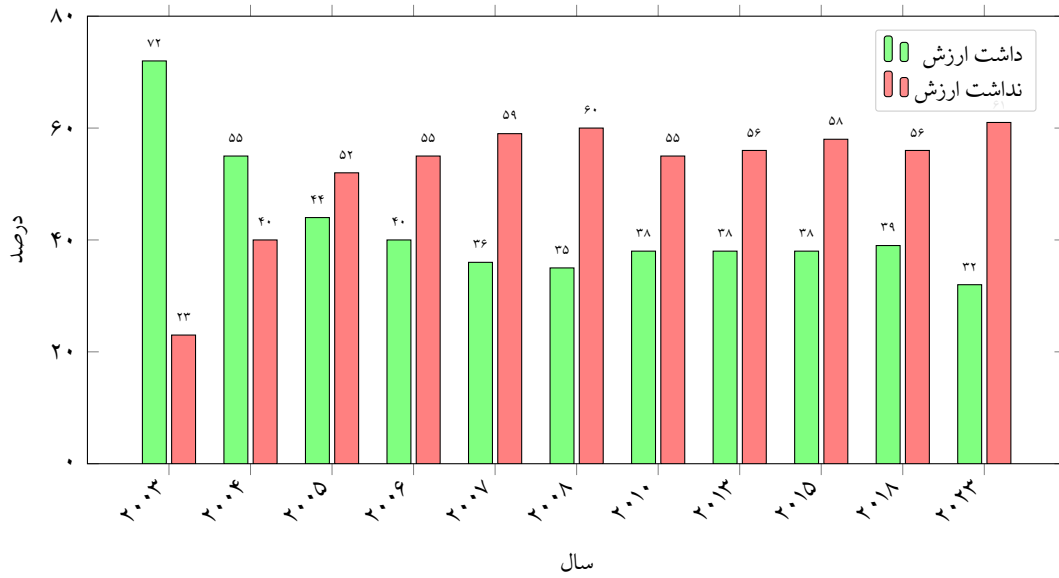
تحلیل: عمق شکاف فرقه‌ای

- نقطه‌ی عطف ۲۰۰۷: پایین‌ترین رضایت، مصادف با اوج جنگ فرقه‌ای
- بازگشت ۲۰۰۹: بهبود امنیت پس از Surge و کاهش خشونت
- شکاف سنی-کرد: اختلاف ۶۲ درصدی - یکی از بزرگ‌ترین شکاف‌های ثبت‌شده در نظرسنجی‌های جهان
- جنسیت: تفاوت ناچیز (۲-۳ واحد)
- سن: نسل میانسال (۳۰-۵۹) اندکی مثبت‌تر از جوانان

۲.۳.۶ نگاه آمریکایی و بریتانیایی

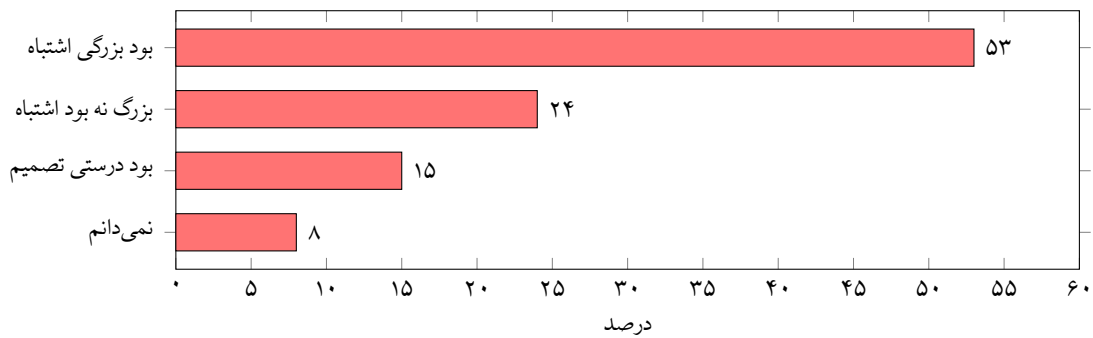
عراقی‌ها تنها کسانی نبودند که درباره‌ی جنگ قضاوت کردند. افکار عمومی آمریکا و بریتانیا نیز مسیری پرتلاطم طی کرد. نمودار زیر هر سه منظر را در کنار هم قرار می‌دهد.

Gallup (داشت؟) را هزینه‌هایش ارزش عراق جنگ «آیا آمریکایی‌ها:

شکل ۲.۶: آمریکایی‌ها: از حمایت ۷۲٪ (۲۰۰۳) به مخالفت ۶۱٪ (۲۰۲۳)

چیلکات) گزارش از پس - ۲۰۱۶ YouGov (بریتانیایی‌ها

شکل ۳.۶: ۷۷٪ بریتانیایی‌ها جنگ را اشتباه می‌دانند

جهت کشور، زندگی روزمره و امنیت ۴.۶

از ارزیابی کلان جنگ به تجربه‌ی روزمره‌ی شهروندان می‌رسیم. سه پرسش مرتبط - جهت کشور، مقایسه‌ی زندگی و ارزیابی امنیت - الگوی مشترکی نشان می‌دهند: سقوط شدید تا ۲۰۰۷ و بازگشت ناقص.

۱.۴.۶ جهت کلی کشور

“Do you think things in Iraq today are going in the right direction or the wrong direction?”

جدول ۴.۶: «جهت کشور درست یا نادرست؟» - نتایج تفصیلی (ABC/BBC)

گروه	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹
کل					
جهت درست	٪۵۱	٪۴۴	٪۲۲	٪۳۱	٪۴۱
جهت نادرست	٪۳۶	٪۴۵	٪۶۷	٪۵۹	٪۵۱
نمی‌دانم	٪۱۳	٪۱۱	٪۱۱	٪۱۰	٪۸
«جهت درست» - تفکیک قومی-مذهبی					
کرد	٪۷۵	٪۷۳	٪۶۵	٪۵۸	٪۶۸
عرب شیعه	٪۵۵	٪۵۰	٪۲۲	٪۳۹	٪۴۸
عرب سنی	٪۲۵	٪۱۵	٪۵	٪۹	٪۱۸
«جهت درست» - نمونه‌ی استانی					
اربیل	٪۸۰	٪۷۸	٪۷۰	٪۶۵	٪۷۵
نجف	٪۶۰	٪۵۵	٪۳۰	٪۴۵	٪۵۵
بغداد	٪۴۸	٪۳۸	٪۱۵	٪۲۵	٪۳۵
انبار	٪۱۸	٪۸	٪۳	٪۶	٪۱۵

۲.۴.۶ مقایسه‌ی زندگی با قبل از جنگ

“Compared to the time before the war in spring 2003, how would you say things overall in your life are going - much better, somewhat better, about the same, somewhat worse, or much worse?”

جدول ۵.۶: «مقایسه‌ی زندگی با قبل از جنگ» - پاسخ پنج‌گزینه‌ای (ABC/BBC)

پاسخ	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹
بسیار بهتر	٪۲۲	٪۱۸	٪۸	٪۱۲	٪۱۹
تاحدی بهتر	٪۳۴	٪۳۰	٪۱۸	٪۲۳	٪۲۸
بدون تغییر	٪۱۵	٪۱۶	٪۱۸	٪۲۰	٪۲۰
تاحدی بدتر	٪۱۵	٪۱۸	٪۲۵	٪۲۲	٪۱۸
بسیار بدتر	٪۱۴	٪۱۸	٪۳۱	٪۲۳	٪۱۵
مجموع «بهتر» - تفکیک قومی-مذهبی					
کرد	٪۷۵	٪۷۲	٪۶۰	٪۵۵	٪۷۰
عرب شیعه	٪۶۵	٪۵۸	٪۳۲	٪۴۵	٪۵۸
عرب سنی	٪۲۵	٪۱۸	٪۵	٪۱۰	٪۲۲
مجموع «بهتر» - تفکیک تحصیلاتی					
بی‌سواد/ابتدایی	٪۵۵	٪۴۵	٪۲۲	٪۳۲	٪۴۵
راهنمایی/دبیرستان	٪۵۸	٪۵۰	٪۲۵	٪۳۵	٪۴۸
دیپلم	٪۵۵	٪۴۸	٪۲۸	٪۳۸	٪۵۰
دانشگاهی	٪۵۲	٪۴۵	٪۳۰	٪۴۰	٪۵۲

۳.۴.۶ ارزیابی امنیت

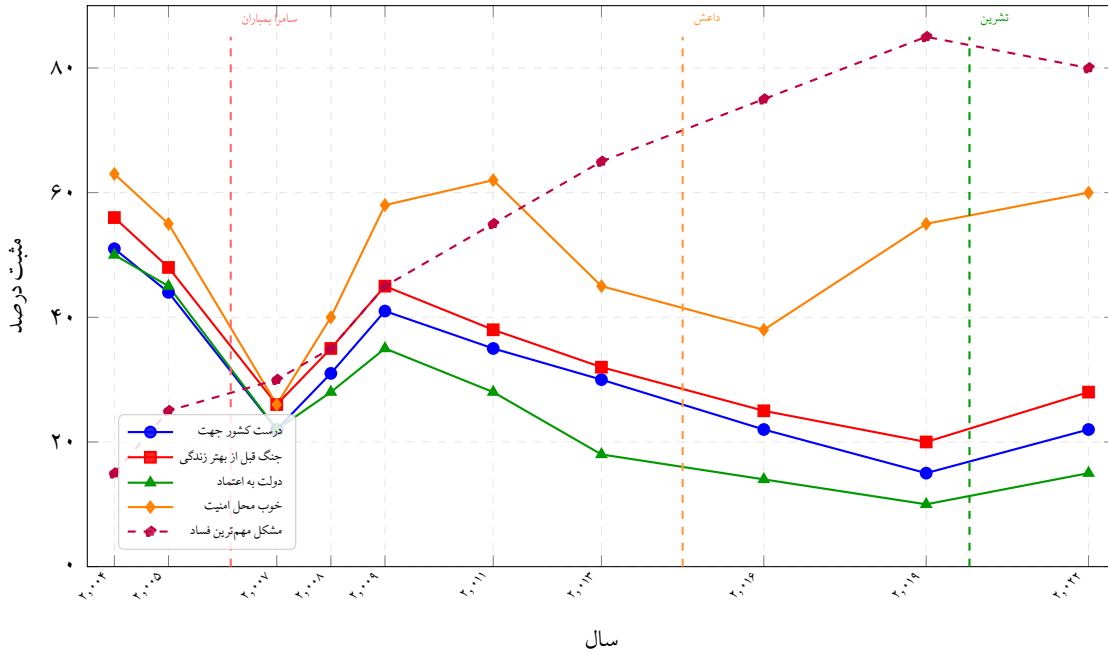
“How would you rate the security situation in your area today - very good, quite good, quite bad, or very bad?”

جدول ۶.۶: «ارزیابی امنیت محل زندگی» - نتایج تفصیلی (ABC/BBC)

پاسخ	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹
بسیار خوب	٪۲۵	٪۲۰	٪۸	٪۱۲	٪۲۲
نسبتاً خوب	٪۳۸	٪۳۵	٪۱۸	٪۲۸	٪۳۶
نسبتاً بد	٪۲۲	٪۲۵	٪۳۵	٪۳۰	٪۲۵
بسیار بد	٪۱۵	٪۲۰	٪۳۹	٪۳۰	٪۱۷
مجموع «خوب»	٪۶۳	٪۵۵	٪۲۶	٪۴۰	٪۵۸
مجموع «خوب» - تفکیک قومی-مذهبی					
کرد	٪۸۸	٪۸۵	٪۷۸	٪۷۵	٪۸۵
عرب شیعه	٪۶۰	٪۵۰	٪۲۰	٪۳۸	٪۵۵
عرب سنی	٪۴۵	٪۳۵	٪۱۲	٪۲۵	٪۴۰
مجموع «خوب» - شهری/روستایی					
شهری	٪۵۸	٪۴۸	٪۲۲	٪۳۵	٪۵۳
روستایی	٪۷۲	٪۶۸	٪۳۵	٪۵۰	٪۶۸
«آیا در خیابان احساس امنیت می‌کنید؟» - بله					
کل	٪۶۷	٪۵۸	٪۲۶	٪۴۳	٪۶۲
بغداد	٪۵۵	٪۴۰	٪۱۲	٪۳۰	٪۵۰

۴.۴.۶ داشبورد: سه شاخص کلان با رویدادهای تاریخی

فساد * اعتماد * امنیت * بهتر زندگی * کشور جهت کلان: روندهای

شکل ۴.۶: ترکیب داده‌های چند نظرسنجی: امنیت بازیابی شد اما اعتماد به حکومت هرگز

آیا می‌دانستید؟

تنها شاخصی که مسیر صعودی پایدار دارد، «فساد مهم‌ترین مشکل» است: از ۸٪ (۲۰۰۳) به ۸۵٪ (۲۰۱۹). این رقم نشان می‌دهد عراقی‌ها فساد را نه تنها مشکلی اقتصادی، بلکه ریشه‌ی تمام بحران‌ها می‌دانند.

۵.۶ نیروهای ائتلاف: از اشغالگر تا مقصر اصلی

نظرسنجی‌های ABC/BBC سه سؤال مرتبط درباره‌ی ائتلاف پرسیدند. ترکیب پاسخ‌ها تصویری روشن از مسیر رادیکالیزاسیون ارائه می‌دهد.

جدول ۷.۶: نگرش به نیروهای ائتلاف - سه پرسش ترکیبی (ABC/BBC)

۲۰۰۹	۲۰۰۸	۲۰۰۷	۲۰۰۵	۲۰۰۴	
					تأثیر حضور آمریکا بر امنیت
٪۲۶	٪۲۲	٪۱۸	٪۲۵	٪۳۲	بهرتر می‌کند
٪۵۴	٪۶۰	٪۶۷	٪۵۵	٪۴۵	بدتر می‌کند
					اعتماد به نیروهای آمریکا/بریتانیا
٪۱۸	٪۱۵	٪۱۲	٪۱۸	٪۲۵	کل
٪۲۰	٪۱۶	٪۱۲	٪۲۰	٪۲۸	شیعه
٪۶	٪۴	٪۲	٪۵	٪۸	سنی
٪۳۵	٪۳۲	٪۳۵	٪۳۸	٪۴۵	کرد
					مخالفت با حضور ائتلاف
٪۶۵	٪۷۲	٪۷۸	٪۶۵	٪۵۱	مخالف

۱.۵.۶ مشروعیت حملات و رادیکالیزاسیون سنی‌ها

“Do you think attacks on coalition forces are acceptable or unacceptable?”

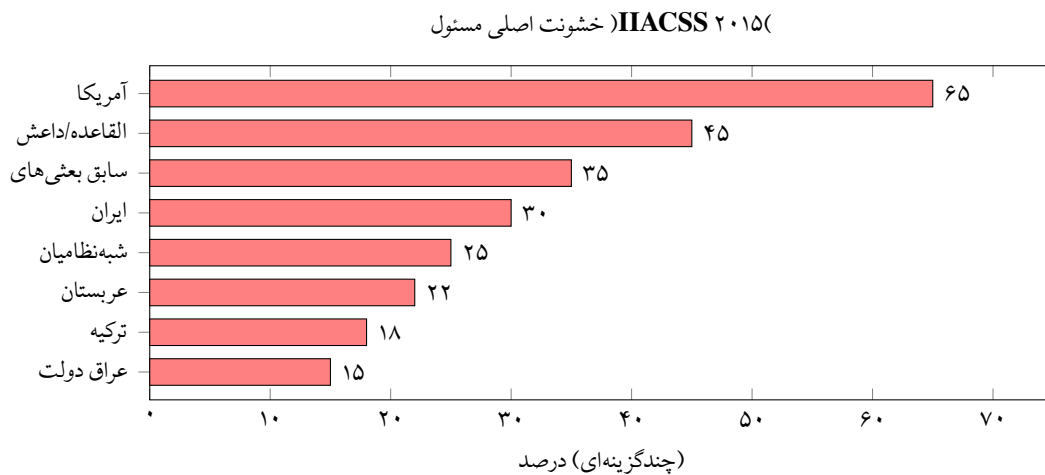
جدول ۸.۶: «آیا حملات علیه نیروهای ائتلاف قابل قبول است؟» (ABC/BBC)

۲۰۰۹	۲۰۰۸	۲۰۰۷	۲۰۰۵	۲۰۰۴	
					«قابل قبول»
٪۳۱	٪۴۲	٪۵۷	٪۴۷	٪۱۷	کل
٪۲۲	٪۳۵	٪۵۰	٪۴۰	٪۱۰	عرب شیعه
٪۶۵	٪۸۰	٪۹۳	٪۸۵	٪۴۵	عرب سنی
٪۳	٪۵	٪۸	٪۵	٪۲	کرد

رادیکالیزاسیون سنی‌ها: از ٪۴۵ به ٪۹۳

حمایت سنی‌ها از حملات علیه ائتلاف از ٪۴۵ (۲۰۰۴) به ٪۹۳ (۲۰۰۷) رسید. این رقم - در یک نظرسنجی معتبر با نمونه‌ی تصادفی - نشان‌دهنده‌ی عمق احساس تهمیش و اشغال در جامعه‌ی سنی بود و زمینه‌ساز پیوستن بسیاری به القاعده و بعدها داعش شد.

۲.۵.۶ مسئول اصلی خشونت از دید مردم عراق

شکل ۵.۶: آمریکا (۶۵٪) و القاعده/داعش (۴۵٪) بیشترین سرزنش را دریافت می‌کنند

۶.۶ اعتماد به نهادها: سقوط آزاد سیاسی، صعود نظامی

سه منبع مستقل - ABC/BBC، Gallup و Arab Barometer - تصویر یکسانی ترسیم می‌کنند: ارتش بالا رفت، سیاسیون سقوط کردند.

۱.۶.۶ روند اعتماد: ABC/BBC (۲۰۰۹-۲۰۰۴)

جدول ۹.۶: اعتماد به نهادها - مجموع «زیاد» و «تاحدی» (ABC/BBC)

نهاد	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹
ارتش عراق	٪۵۰	٪۵۵	٪۵۲	٪۶۵	٪۷۳
مراجع دینی	٪۷۰	٪۶۵	٪۵۸	٪۶۰	٪۶۲
پلیس عراق	٪۴۵	٪۴۸	٪۴۰	٪۵۵	٪۶۸
رسانه‌ها	٪۵۵	٪۵۰	٪۴۵	٪۴۸	٪۵۲
دولت مرکزی	٪۵۰	٪۴۵	٪۲۲	٪۳۸	٪۵۲
سازمان ملل	٪۴۵	٪۴۰	٪۳۰	٪۳۵	٪۳۸
پارلمان	-	٪۳۸	٪۱۸	٪۲۸	٪۳۸
احزاب سیاسی	٪۳۵	٪۲۸	٪۱۲	٪۲۰	٪۲۵
نیروهای آمریکایی	٪۲۵	٪۱۸	٪۱۲	٪۱۵	٪۱۸

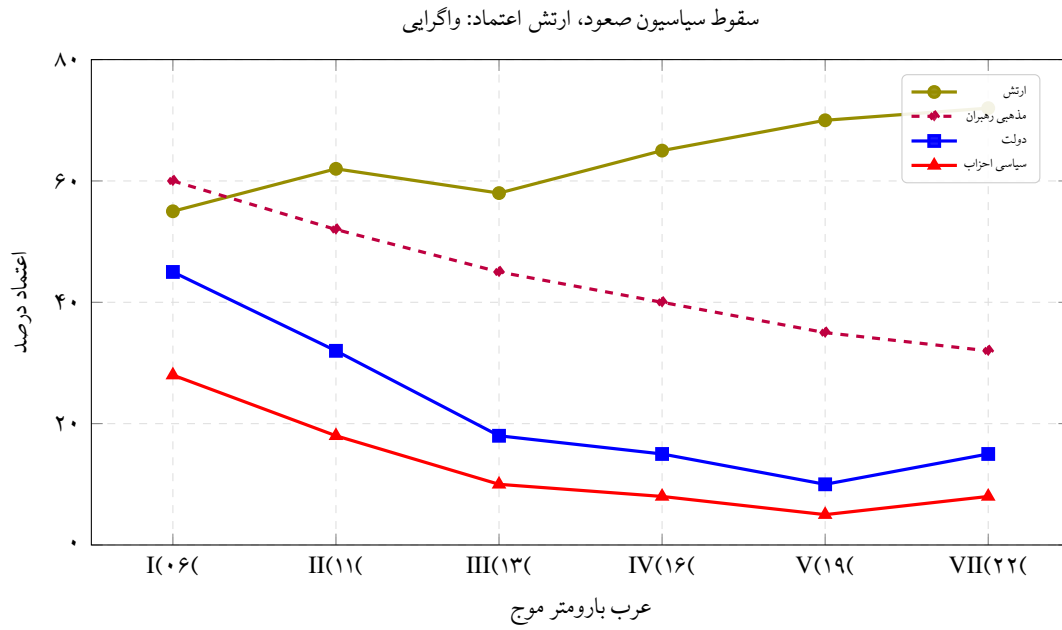
۲.۶.۶ روند بلندمدت: بارومتر عرب (۲۰۰۶-۲۰۲۲)

Arab Barometer - ۲۰۰۶-۲۰۲۲

مرکز دانشگاه پرینستون و دانشگاه میشیگان
 روش احتمالاتی ملی * خوشه‌ای چندمرحله‌ای * حضوری
 نمونه ۱۲۰۰-۲۰۴۰۰ در هر موج
 موج‌ها I(۰۶) * II(۱۱) * III(۱۳) * IV(۱۶) * V(۱۹) * VII(۲۲)
 ویژگی مقایسه‌پذیر با ۱۵+ کشور عربی * داده‌ها عمومی

جدول ۱۰.۶: اعتماد به نهادها - بارومتر عرب (مجموع «زیاد» و «نسبتاً زیاد»)

نهاد	I(۰۶)	II(۱۱)	III(۱۳)	IV(۱۶)	V(۱۹)	VII(۲۲)
ارتش	٪۵۵	٪۶۲	٪۵۸	٪۶۵	٪۷۰	٪۷۲
پلیس	٪۴۲	٪۴۵	٪۴۰	٪۴۵	٪۵۰	٪۵۵
رهبران مذهبی	٪۶۰	٪۵۲	٪۴۵	٪۴۰	٪۳۵	٪۳۲
نظام قضایی	٪۴۵	٪۳۵	٪۲۸	٪۲۲	٪۲۰	٪۲۵
رسانه‌ها	٪۵۰	٪۴۲	٪۳۸	٪۳۲	٪۳۰	٪۲۸
دولت/کابینه	٪۴۵	٪۳۲	٪۱۸	٪۱۵	٪۱۰	٪۱۵
پارلمان	٪۳۸	٪۲۵	٪۱۵	٪۱۲	٪۸	٪۱۲
احزاب سیاسی	٪۲۸	٪۱۸	٪۱۰	٪۸	٪۵	٪۸

شکل ۶.۶: واگرایی اعتماد: ارتش ۷۲٪ * احزاب ۸٪ (بارومتر عرب ۲۰۰۶-۲۰۲۲)

۳.۶.۶ | تأیید از گالوپ: اعتماد و آزادی

Gallup World Poll - ۲۰۰۳-۲۰۱۲

مجری: Gallup Organization (واشنگتن)

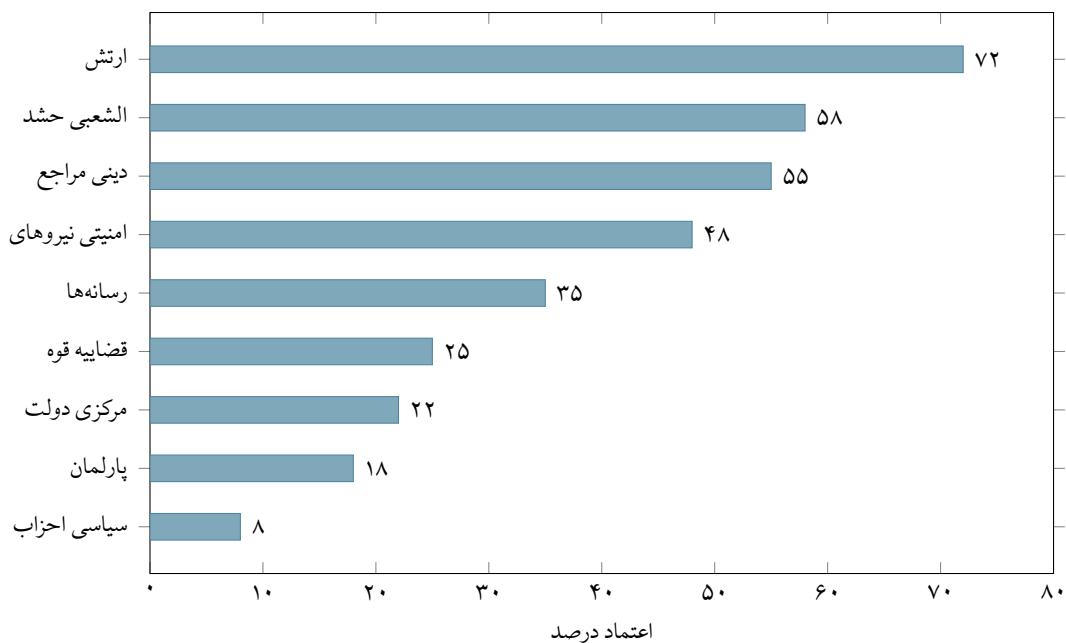
نمونه: ۱۰۰۰-۳۰۰۰ * حضوری

ویژگی: بخشی از Gallup World Poll - مقایسه با ۱۴۰+ کشور

جدول ۱۱.۶: اعتماد و آزادی - گالوپ

۲۰۱۱	۲۰۱۰	۲۰۰۹	۲۰۰۸	۲۰۰۷	۲۰۰۶	
%۳۵	%۴۲	%۴۰	%۳۲	%۲۵	%۴۰	اعتماد به دولت ملی
%۳۰	%۳۲	%۳۵	%۳۰	%۲۸	-	اعتماد به صداقت انتخابات
%۶۰	%۶۲	%۵۸	%۵۲	%۴۸	%۵۵	رضایت از آزادی انتخاب زندگی
%۱۸	%۲۰	%۲۲	%۱۸	%۱۵	%۲۰	رضایت از رسیدگی به فقرا
اعتماد به دولت - مقایسه‌ی بین‌المللی						
%۷۰	%۷۲	%۷۵	%۷۸	%۸۰	%۸۲	اردن
%۲۸	%۳۵	%۳۲	%۳۰	%۲۵	%۲۸	لبنان
%۵۰	%۵۲	%۵۲	%۵۰	%۵۲	%۵۵	میانگین جهانی

Arab Barometer ۲۰۲۲ (نهاده‌ها به اعتماد)

شکل ۷.۶: ارتش (%۷۲) و مراجع دینی (%۵۵) بالاترین؛ احزاب (%۸) و پارلمان (%۱۸) پایین‌ترین

۷.۶ اقتصاد، خدمات و کیفیت زندگی

از سیاست به زندگی روزمره می‌رسیم. سه منبع - Gallup، IRI و Arab Barometer - ابعاد مختلف تجربه‌ی اقتصادی عراقی‌ها را پوشش می‌دهند.

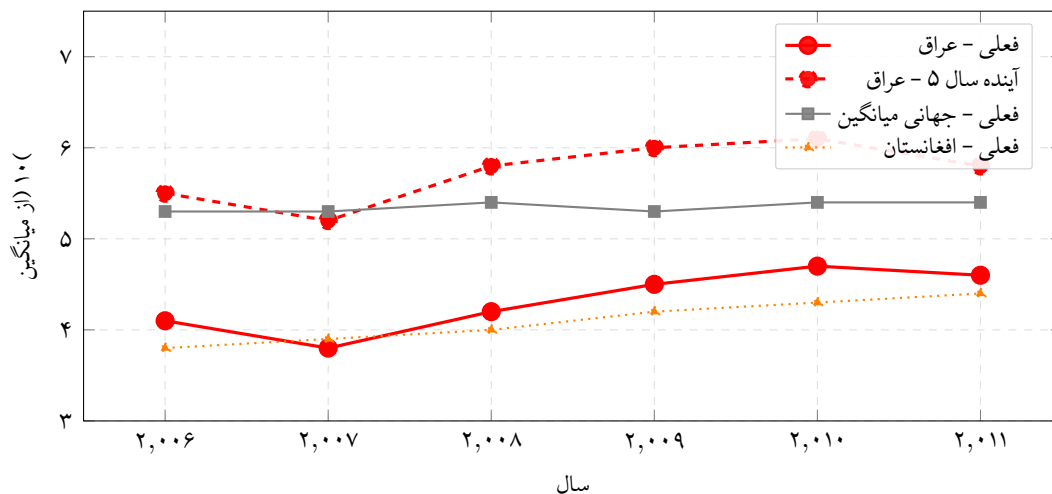
۱.۷.۶ نردبان زندگی کنترل: عراق در مقایسه‌ی جهانی

“Please imagine a ladder with steps from zero (worst possible life) to ten (best possible life). On which step do you stand now? On which step will you stand five years from now?”

جدول ۱۲.۶: نردبان زندگی کنترل - عراق در مقایسه (Gallup)

۲۰۱۱	۲۰۱۰	۲۰۰۹	۲۰۰۸	۲۰۰۷	۲۰۰۶	
						زندگی فعلی (میانگین از ۱۰)
۴٫۶	۴٫۷	۴٫۵	۴٫۲	۳٫۸	۴٫۱	عراق
۵٫۴	۵٫۴	۵٫۳	۵٫۴	۵٫۳	۵٫۳	میانگین جهانی
۴٫۴	۴٫۳	۴٫۲	۴٫۰	۳٫۹	۳٫۸	افغانستان
						زندگی ۵ سال آینده (میانگین از ۱۰)
۵٫۸	۶٫۱	۶٫۰	۵٫۸	۵٫۲	۵٫۵	عراق
۶٫۶	۶٫۶	۶٫۶	۶٫۶	۶٫۵	۶٫۶	میانگین جهانی
						طبقه‌بندی گالوپ
%۲۲	%۲۳	%۲۲	%۱۶	%۱۲	%۱۷	شکوفای (Thriving)
%۵۹	%۵۸	%۵۸	%۶۰	%۶۰	%۶۲	دست‌وپنجه (Struggling)
%۱۹	%۱۹	%۲۰	%۲۴	%۲۸	%۲۱	رنج‌کشیده (Suffering)

جهانی میانگین زیر همیشه عراق کنترل: زندگی نردبان

شکل ۸.۶: عراق بین افغانستان و میانگین جهانی - اما خوش‌بینی به آینده بالاتر از واقعیت

آیا می‌دانستید؟

فاصله‌ی بین «زندگی فعلی» و «۵ سال آینده» در عراق به‌طور مداوم بیش از ۱ واحد بود. این «شکاف امید» (Hope Gap) نشان می‌دهد عراقی‌ها حتی در بدترین شرایط، باور به بهبود آینده را از دست ندادند - سرمایه‌ای اجتماعی که هنوز قابل بهره‌برداری است.

۲.۷.۶ احساس امنیت شخصی و تجربه‌ی خشونت

گالوپ: امنیت شخصی و تجربه‌ی خشونت

تجربه‌ی خشونت و محرومیت	«آیا شب‌ها احساس امنیت می‌کنید؟»			
	جهانی	۱۱	۰۹	۰۷
قربانی حمله/سرقت	٪۶۳	٪۴۸	٪۴۲	٪۱۸
پول کافی غذا نداشتم	-	٪۵۵	٪۵۰	٪۲۲
عضو خانواده کشته شده	-	٪۴۱	٪۳۴	٪۱۴
مجبور به ترک خانه	٪۱۰	٪۱۵	٪۱۸	-

۳.۷.۶ ارزیابی اقتصادی: گالوپ

جدول ۱۳.۶: ارزیابی اقتصادی - گالوپ

۲۰۱۱	۲۰۱۰	۲۰۰۹	۲۰۰۸	۲۰۰۷	۲۰۰۶	
%۳۲	%۳۸	%۳۵	%۲۸	%۱۸	%۲۲	اقتصاد محلی بهتر می شود
%۱۸	%۲۲	%۲۰	%۱۵	%۱۰	%۱۲	وضعیت اقتصادی «عالی/خوب»
%۵۸	%۶۰	%۵۸	%۵۲	%۴۸	%۵۵	رضایت از سطح زندگی
%۱۸	%۲۰	%۱۸	%۱۵	%۱۰	%۱۲	بازار کار محلی خوب
بازار کار - مقایسه						
%۲۲	%۲۰	%۱۸	%۲۰	%۲۲	%۲۵	اردن
%۳۰	%۲۸	%۲۸	%۳۰	%۳۲	%۳۵	میانگین جهانی

۴.۷.۶ شکست خدمات عمومی: IRI

International Republican Institute (IRI) - ۲۰۰۳-۲۰۱۳

هدف ارزیابی دموکراسی سازی و عملکرد دولت

نمونه ۳۰۰۰-۳۵۰۰ (بزرگترین نمونه‌ها)

موج‌ها ۱۲ موج

ویژگی پرسش‌های بسیار عملیاتی درباره‌ی خدمات دولتی

جدول ۱۴.۶: ارزیابی خدمات عمومی (درصد «خوب/عالی») - IRI

خدمت	۲۰۰۴	۲۰۰۶	۲۰۰۸	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۳
برق	٪۱۵	٪۱۲	٪۱۸	٪۲۰	٪۲۲	٪۲۰
آب آشامیدنی	٪۳۵	٪۳۰	٪۳۵	٪۳۸	٪۴۰	٪۳۸
فاضلاب	٪۲۰	٪۱۸	٪۲۲	٪۲۵	٪۲۵	٪۲۲
بهداشت و درمان	٪۲۲	٪۱۸	٪۲۵	٪۲۸	٪۳۰	٪۲۵
آموزش	٪۳۰	٪۲۵	٪۳۵	٪۳۸	٪۳۸	٪۳۵
فرصت‌های شغلی	٪۱۰	٪۸	٪۱۲	٪۱۵	٪۱۵	٪۱۲

برق - تفکیک استانی (۲۰۱۱)

اربیل	٪۵۵
سلیمانیه	٪۵۰
نجف	٪۱۸
بغداد	٪۱۵
بصره	٪۱۲
انبار	٪۱۰

شکست خدمات عمومی پس از ۶۰ میلیارد دلار بازسازی

حتی ده سال پس از ۲۰۰۳:

- فقط ٪۲۰ برق را «خوب» ارزیابی کردند
- فقط ٪۱۲ فرصت‌های شغلی را مناسب دانستند
- تفاوت فاحش: کردستان (٪۵۵ رضایت از برق) در برابر بقیه‌ی عراق (۱۰-۱۸٪)
- این ارقام پس از صرف بیش از ۶۰ میلیارد دلار بودجه‌ی بازسازی حاصل شد

۵.۷.۶ ارزیابی عملکرد دولت: بارومتر عرب

جدول ۱۵.۶: ارزیابی عملکرد دولت (درصد «خوب/بسیار خوب») - بارومتر عرب

حوزه	III (۱۳)	IV (۱۶)	V (۱۹)	VII (۲۲)
ایجاد شغل	٪۸	٪۵	٪۵	٪۸
کنترل قیمت‌ها	٪۱۲	٪۸	٪۸	٪۱۰
مبارزه با فساد	٪۱۰	٪۵	٪۳	٪۸
کاهش شکاف فقیر/غنی	٪۸	٪۵	٪۳	٪۵
خدمات بهداشتی	٪۱۸	٪۱۲	٪۱۰	٪۱۵
خدمات آموزشی	٪۲۰	٪۱۵	٪۱۲	٪۱۵
تأمین برق	٪۱۵	٪۱۰	٪۱۲	٪۱۵
تأمین آب	٪۱۸	٪۱۲	٪۱۵	٪۱۸

۶.۷.۶ ارزیابی عملکرد مقامات منتخب: IRI

جدول ۱۶.۶: ارزیابی عملکرد مقامات (درصد «خوب/عالی») - IRI

مقام	۲۰۰۴	۲۰۰۶	۲۰۰۸	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۳
نخست‌وزیر	٪۵۰	٪۴۲	٪۴۵	٪۴۸	٪۳۵	٪۲۸
استاندار	٪۳۵	٪۳۰	٪۳۵	٪۳۸	٪۳۲	٪۲۸
شورای استان	٪۲۸	٪۲۲	٪۲۸	٪۳۰	٪۲۵	٪۲۰
شهردار/شورای محلی	٪۳۲	٪۲۵	٪۳۲	٪۳۵	٪۲۸	٪۲۵
نماینده‌ی پارلمان	٪۲۵	٪۱۸	٪۲۲	٪۲۵	٪۱۸	٪۱۵
نخست‌وزیر - تفکیک قومی-مذهبی (۲۰۱۱: مالکی)						
					٪۴۵	
					٪۱۲	
					٪۳۵	

اولویت‌های مردم: چرخش بزرگ از امنیت به فساد

۸.۶

یکی از مهم‌ترین تحولات دو دهه‌ی گذشته، جابه‌جایی «دغدغه‌ی اول» از امنیت به فساد است. دو منبع مستقل - Arab و ABC/BBC - Barometer - این چرخش را تأیید می‌کنند.

۱.۸.۶ | مهم‌ترین مشکل: ABC/BBC

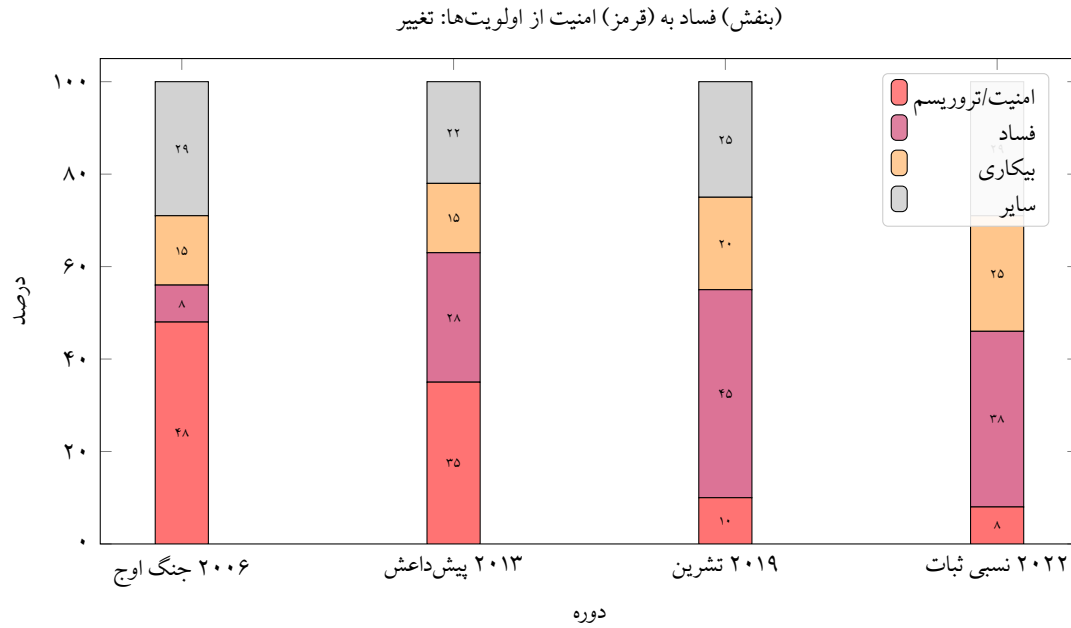
جدول ۱۷.۶: مهم‌ترین مشکل کشور (ABC/BBC)

مشکل	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹
امنیت/خشونت	٪۴۵	٪۵۰	٪۵۵	٪۴۵	٪۲۵
بیکاری	٪۲۰	٪۱۸	٪۱۲	٪۱۵	٪۲۲
خدمات عمومی (برق، آب)	٪۱۵	٪۱۲	٪۸	٪۱۲	٪۱۸
فساد	٪۵	٪۵	٪۵	٪۱۰	٪۲۰
اشغال خارجی	٪۸	٪۱۰	٪۱۵	٪۱۰	٪۵
تروریسم	٪۵	٪۳	٪۳	٪۵	٪۵
تنش فرقه‌ای	٪۲	٪۲	٪۲	٪۳	٪۵

۲.۸.۶ | مهم‌ترین چالش: بارومتر عرب

جدول ۱۸.۶: مهم‌ترین چالش - بارومتر عرب

چالش	I	II	III	IV	V	VII
امنیت/تروریسم	٪۴۸	٪۲۵	٪۳۵	٪۴۰	٪۱۰	٪۸
فساد مالی/اداری	٪۸	٪۲۵	٪۲۸	٪۲۵	٪۴۵	٪۳۸
بیکاری	٪۱۵	٪۲۰	٪۱۵	٪۱۵	٪۲۰	٪۲۵
وضعیت اقتصادی	٪۱۲	٪۱۵	٪۱۰	٪۱۰	٪۱۵	٪۱۸
خدمات عمومی	٪۱۰	٪۸	٪۵	٪۵	٪۵	٪۵
مداخله‌ی خارجی	٪۵	٪۵	٪۵	٪۳	٪۳	٪۴

شکل ۹.۶: چرخش اولویت‌ها: امنیت از ۴۸٪ به ۸٪ * فساد از ۸٪ به ۳۵٪

تحلیل: چرخش از امنیت به فساد

- با کاهش نسبی خشونت، شهروندان فرصت یافتند به مشکلات ساختاری بیندیشند
- فساد سیستماتیک نه تنها کاهش نیافته بلکه نهادینه تر شده
- جنبش تشرین ۲۰۱۹ بر همین بستر نارضایتی از فساد شکل گرفت
- مردم دریافته‌اند بسیاری از مشکلات امنیتی خود ریشه در فساد دارد

۹.۶ دموکراسی: ایده‌ی ماندگار، عملکرد ناامیدکننده

شاید شگفت‌انگیزترین یافته‌ی نظرسنجی‌ها آن باشد که عراقی‌ها بین ایده‌ی دموکراسی و عملکرد آن تمایز قائل شده‌اند: از دومی سرخورده‌اند اما از اولی دست نکشیده‌اند.

۱.۹.۶ | دموکراسی به مثابه نظام مطلوب: بارومتر عرب

“A democratic system may have problems, yet it is better than other systems. To what extent do you agree?”

جدول ۱۹.۶: «دموکراسی بهتر از سایر نظام‌هاست» - بارومتر عرب

(۲۲) VII	(۱۹) V	(۱۶) IV	(۱۳) III	(۱۱) II	(۰۶) I	
کل - مجموع موافق						
%۵۰	%۵۵	%۴۸	%۵۳	%۵۳	%۵۹	مجموع موافق
تفکیک سنی						
%۴۸	%۵۲	%۴۵	%۵۰	%۵۰	%۵۵	۲۹-۱۸
%۵۲	%۵۸	%۵۰	%۵۵	%۵۵	%۶۰	۴۹-۳۰
%۵۱	%۵۵	%۵۰	%۵۳	%۵۵	%۶۲	+۵۰
تفکیک تحصیلاتی						
%۴۲	%۴۵	%۴۰	%۴۵	%۴۵	%۵۰	ابتدایی و کمتر
%۵۰	%۵۵	%۴۸	%۵۲	%۵۲	%۵۸	متوسطه
%۵۸	%۶۵	%۵۵	%۶۰	%۶۲	%۶۸	دانشگاهی
مقایسه‌ی منطقه‌ای						
%۵۸	%۶۰	%۶۵	%۷۰	%۷۵	%۸۰	اردن
%۶۲	%۶۸	%۷۰	%۷۵	%۸۰	%۸۵	لبنان
%۵۰	%۵۲	%۵۵	%۶۵	%۷۰	%۷۲	مصر

۲.۹.۶ | آیا دموکراسی در عراق کار می‌کند؟ Pew

Pew Research Center - Global Attitudes - ۲۰۰۳-۲۰۱۵

مرکز Pew Research Center (واشنگتن)

نمونه ۱'۰۰۰-۱'۵۰۰

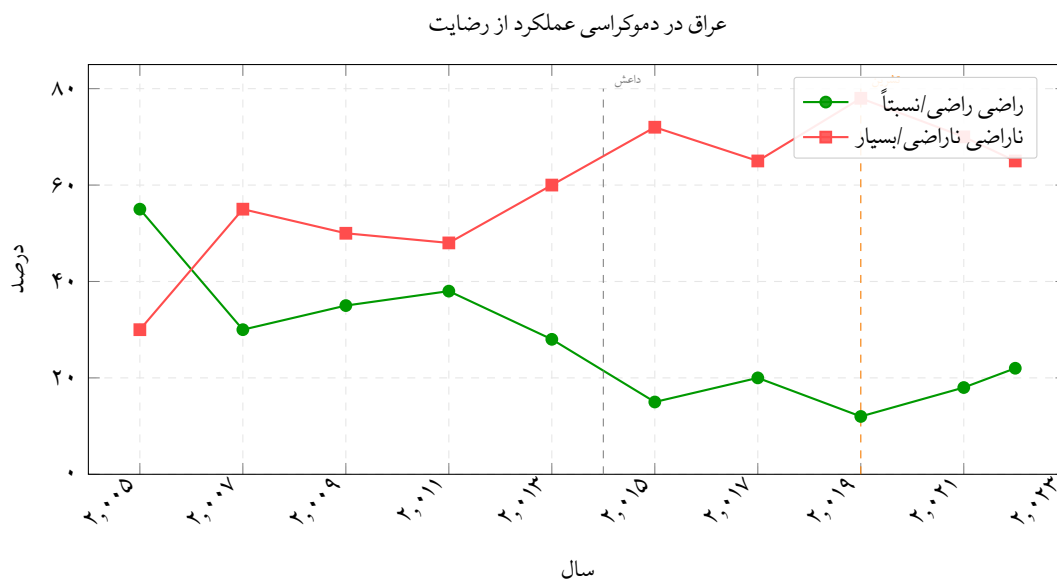
سال‌ها ۲۰۱۵* ۲۰۱۲* ۰۹-۲۰۰۳

“Some believe democracy is a Western way that won't work here. Others feel it can work. Which is closer to your view?”

جدول ۲۰.۶: «آیا دموکراسی در اینجا کار می‌کند؟» - Pew

۲۰۱۲	۲۰۰۹	۲۰۰۷	۲۰۰۵	۲۰۰۴	
%۵۲	%۵۵	%۴۸	%۵۵	%۶۰	کار می‌کند
%۳۸	%۳۵	%۴۰	%۳۵	%۳۰	کار نمی‌کند
«کار می‌کند» - تفکیک قومی-مذهبی					
%۶۸	%۷۰	%۶۸	%۷۰	%۷۵	کرد
%۵۵	%۶۰	%۵۰	%۶۰	%۶۵	شیعه
%۳۵	%۳۵	%۳۰	%۳۵	%۴۰	سنی

۳.۹.۶ رضایت از دموکراسی: روند نزولی

شکل ۱۰.۶: رضایت از دموکراسی: از %۵۵ (۲۰۰۵) به %۲۲ (۲۰۲۲) - نارضایتی در تشرین %۷۸

پارادوکس دموکراسی عراقی

علی‌رغم سرخوردگی عمیق از عملکرد:

- حمایت از اصل دموکراسی هرگز به زیر %۴۸ نرفت
- تفاوت بین «دموکراسی خوب است» (%۵۰) و «راضی‌ام» (%۲۲) = شکاف ۲۸ واحدی
- این سرمایه‌ی اجتماعی نشان می‌دهد اعتمادسازی نهادی هنوز ممکن است

۱۰.۶ هویت، ارزش‌ها و همزیستی

از سیاست و اقتصاد به لایه‌های عمیق‌تر می‌رسیم: هویت ملی در برابر فرقه‌ای، ارزش‌های فرهنگی و امکان همزیستی.

۱.۱۰.۶ هویت ملی در برابر فرقه‌ای

“Which do you identify with most - being Iraqi, Muslim, Shia/Sunni/Kurd, or Arab/Kurdish?”
(ABC/BBC)

جدول ۲۱.۶: اولویت هویتی عراقی‌ها (ABC/BBC)

هویت اول	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹
عراقی	٪۲۸	٪۳۳	٪۴۱
مسلمان	٪۳۵	٪۳۰	٪۲۸
مذهب (شیعه/سنی)	٪۲۲	٪۲۰	٪۱۵
قومیت (عرب/کرد)	٪۱۵	٪۱۷	٪۱۶
هویت «عراقی» - تفکیک			
سنی	٪۳۵	٪۴۲	٪۵۰
شیعه	٪۳۰	٪۳۵	٪۴۵
کرد	٪۸	٪۱۰	٪۱۲

(Zogby ۲۰۰۸) «می‌دانید؟» چه را خود «ابتدا»

شکل ۱۱.۶: هویت فرقه‌ای/قومی غالب - به‌ویژه کردها (۷۰٪)

نکته مثبت: رشد ناسیونالیسم عراقی

هویت «عراقی» از ۲۸٪ (۲۰۰۷) به ۴۱٪ (۲۰۰۹) رشد کرد. این روند بعدها در جنبش تشرین ۲۰۱۹ با شعار «نرید وطن» (وطن می‌خواهیم) به اوج رسید - نشانه‌ای از تقویت تدریجی ناسیونالیسم فرافرقه‌ای.

۲۰۱۰.۶ همزیستی و ساختار حکومت: NDI

National Democratic Institute (NDI) - ۲۰۰۴-۲۰۰۹

مجری Greenberg Quinlan Rosner Research

نمونه ۲۰۰۰-۲۰۰۴ * ۸ موج

هدف ارزیابی انتخابات و مشارکت مدنی

NDI: همزیستی و ساختار حکومتی مطلوب

ساختار حکومتی مطلوب					«آیا شیعه، سنی و کرد می‌توانند مسالمت‌آمیز زندگی کنند؟»				
۰۹	۰۸	۰۶	۰۴		۰۹	۰۸	۰۶	۰۴	
٪۵۲	٪۴۸	٪۵۵	٪۶۰	مرکزی قوی	٪۶۵	٪۵۵	٪۵۸	٪۷۵	بله (کل)
٪۳۰	٪۳۲	٪۲۸	٪۲۵	فدرالی	٪۶۸	٪۵۸	٪۶۰	٪۸۰	شیعه
٪۱۲	٪۱۵	٪۱۲	٪۱۰	تجزیه	٪۵۸	٪۴۸	٪۵۲	٪۷۰	سنی
«مرکزی قوی»					٪۶۲	٪۵۵	٪۵۰	٪۶۵	کرد
٪۷۸	٪۷۵	٪۸۰	٪۸۵	سنی					
٪۵۰	٪۴۵	٪۵۲	٪۵۵	شیعه					
٪۱۵	٪۱۲	٪۱۵	٪۲۰	کرد					

تحلیل: شکاف ساختاری عمیق

- سنی‌ها: ۷۵-۸۵٪ خواهان دولت مرکزی - ترس از تهمیش در فدرالیسم
- کردها: ۳۵-۴۵٪ خواهان جدایی - تجربه‌ی موفق خودمختاری
- شیعیان: در میانه - تمایل به مرکزیت با حفظ اکثریت سیاسی
- این شکاف ریشه‌ی بسیاری از بن‌بست‌های قانون اساسی عراق است

۳.۱۰.۶ ارزش‌های فرهنگی: WVS

World Values Survey (WVS) - عراق ۲۰۱۳ و ۲۰۰۴

مدیریت دانشگاه‌های استکهلم و میشیگان

نمونه ۲۳۲۵ (۲۰۰۴) و ۱۲۰۰ (۲۰۱۳)

ویژگی عمیق‌ترین نظرسنجی ارزشی - ۲۵۰+ سؤال

جدول ۲۲.۶: شاخص‌های ارزشی کلیدی WVS - عراق

شاخص	پرسش اصلی	۲۰۰۴	۲۰۱۳	روند
مذهب و سکولاریزاسیون				
مذهب بسیار مهم	How important is religion?	٪۹۵	٪۹۲	≈
ایمان به خدا	Do you believe in God?	٪۹۹	٪۹۹	=
مذهب در سیاست	Religious leaders influence government	٪۵۵	٪۴۵	↓
دموکراسی و حکمرانی				
دموکراسی مهم (۷-۱۰)	Important to live in democratic country	٪۷۵	٪۶۵	↓
رهبر قوی بدون پارلمان	Strong leader without parliament (خوب)	٪۳۵	٪۴۲	↑
حکومت نظامی	Having the army rule (خوب)	٪۲۲	٪۲۸	↑
حکومت کارشناسان	Having experts make decisions (خوب)	٪۶۸	٪۷۲	↑
جنسیت و نقش زنان				
مردان رهبر بهتری هستند	Men make better political leaders	٪۸۲	٪۷۵	↓
دانشگاه برای پسران مهم‌تر	University more important for boys	٪۵۵	٪۴۵	↓
تحمل دیگری				
همسایه‌ی نژاد دیگر نمی‌خواهم -		٪۲۵	٪۲۰	↓
همسایه‌ی مذهب دیگر نمی‌خواهم -		٪۲۸	٪۳۲	↑
همسایه‌ی خارجی نمی‌خواهم -		٪۳۵	٪۴۰	↑

تحلیل WVS: عراق در نقشه‌ی فرهنگی جهان

بر اساس نقشه‌ی فرهنگی اینگلهارت-ولزل:

- عراق در ربع ارزش‌های سنتی + ارزش‌های بقا قرار دارد
- تمایل به «رهبر قوی» و «حکومت نظامی» افزایش یافته - سرخوردگی از دموکراسی عملی
- حمایت از نقش سیاسی مذهب کاهش یافته - سرخوردگی از اسلام سیاسی
- تحمل «دیگری» (مذهب/ملیت) کاهش یافته - اثر جنگ فرقه‌ای
- نقطه‌ی روشن: نگرش به زنان اندکی بهبود یافته

۴.۱۰.۶ نگرش به آمریکا و تنش فرقه‌ای: Pew

جدول ۲۳.۶: نگرش به آمریکا - Pew

۲۰۱۵	۲۰۱۲	۲۰۰۹	۲۰۰۷	۲۰۰۵	۲۰۰۴	۲۰۰۳	
نگرش مثبت به آمریکا							
%۲۸	%۳۲	%۳۰	%۲۲	%۳۲	%۴۰	-	کل
%۳۰	%۳۵	%۳۵	%۲۵	%۳۸	%۴۵	-	شیعه
%۱۲	%۱۵	%۱۲	%۵	%۱۲	%۲۰	-	سنی
%۵۰	%۵۵	%۵۸	%۵۵	%۶۰	%۶۵	-	کرد
مقایسه‌ی منطقه‌ای - نگرش مثبت							
%۱۴	%۱۲	%۲۵	%۲۰	%۲۱	%۵	%۱	اردن
%۱۸	%۱۵	%۱۴	%۹	%۲۳	%۳۰	%۱۵	ترکیه
%۳۸	%۴۸	%۵۵	%۴۷	%۴۲	-	%۲۷	لبنان

جدول ۲۴.۶: نگرانی از تنش شیعه-سنی - Pew

۲۰۱۲	۲۰۰۹	۲۰۰۷	۲۰۰۶	
نگرانی از تنش فرقه‌ای (مجموع «زیاد» و «نسبتاً»)				
%۷۵	%۸۰	%۹۲	%۸۸	کل
%۷۲	%۷۸	%۹۰	%۸۵	شیعه
%۸۰	%۸۵	%۹۵	%۹۲	سنی
%۵۵	%۶۰	%۷۰	%۶۵	مبارزه مدرن‌گرا/بنیادگرا وجود دارد

۵.۱۰.۶ جنگ عراق و دموکراسی منطقه‌ای: Zogby

مؤسس جیمز زاگی (James Zogby) - Arab American Institute

تمرکز ادراک‌های فرهنگی و هویتی

نمونه ۱۰۰۰+۴۰ موج

جدول ۲۵.۶: «آیا جنگ عراق دموکراسی بیشتری به خاورمیانه آورده؟» - Zogby ۲۰۰۸

کشور/گروه	بیشتر	کمتر	بی تأثیر
عراق (کل)	٪۲۸	٪۴۵	٪۲۲
عراق (شیعه)	٪۳۵	٪۳۸	٪۲۲
عراق (سنی)	٪۱۰	٪۶۵	٪۲۰
عراق (کرد)	٪۵۵	٪۲۰	٪۲۰
اردن	٪۱۲	٪۵۸	٪۲۵
مصر	٪۸	٪۶۵	٪۲۲
عربستان	٪۱۰	٪۵۵	٪۲۸
لبنان	٪۱۵	٪۵۲	٪۲۸

آیا می‌دانستید؟

در تمام کشورهای عربی نظرسنجی شده، اکثریت معتقد بودند جنگ عراق دموکراسی کمتری به منطقه آورده. تنها استثنا کردهای عراق بودند (۵۵٪ «بیشتر»).

۱۱.۶ مشارکت سیاسی: از شور اولیه تا بی تفاوتی

جدول ۲۶.۶: مشارکت سیاسی و رفتار انتخاباتی - IRI

۲۰۱۳	۲۰۱۱	۲۰۱۰	۲۰۰۸	۲۰۰۵	
					مشارکت انتخاباتی
%۵۵	%۵۸	%۶۵	%۶۸	%۷۲	در انتخابات قبلی رأی دادم
%۶۰	%۶۵	%۷۰	%۷۵	%۸۰	قصد رأی در انتخابات بعدی
%۳۸	%۴۲	%۴۸	%۵۵	%۶۵	رأی من تأثیر دارد
					مهم‌ترین معیار انتخاب نامزد
%۳۲	%۳۰	%۲۸	%۲۵	%۳۰	برنامه و عملکرد
%۳۰	%۲۸	%۲۵	%۲۲	%۲۰	صداقت و پاکدستی
%۲۰	%۲۲	%۲۵	%۳۰	%۲۵	تعلق فرقه‌ای/قومی
%۱۰	%۱۰	%۱۲	%۱۵	%۱۵	تعلق حزبی
%۸	%۱۰	%۱۰	%۸	%۱۰	توصیه‌ی مرجع دینی

روند مثبت: کاهش رأی فرقه‌ای

سهم «تعلق فرقه‌ای/قومی» به‌عنوان معیار انتخاب از %۳۰ (۲۰۰۸) به %۲۰ (۲۰۱۳) کاهش یافت. در مقابل «صداقت و پاکدستی» از %۲۲ به %۳۰ رسید. اما باور به تأثیر رأی از %۶۵ به %۳۸ سقوط کرد - نشانه‌ای از بی‌اعتمادی ساختاری به کل فرایند انتخاباتی. این پارادوکس - رأی‌دهندگان آگاه‌تر اما ناامیدتر - در انتخابات ۲۰۱۸ و ۲۰۲۱ با پایین‌ترین مشارکت تاریخ عراق (۴۰٪) تجلی یافت.

۱۲.۶ نظرسنجی‌های محرمانه: صدایی که واشنگتن شنید اما نادیده گرفت

بخشی از داده‌های ارزشمند درباره‌ی افکار عمومی عراق، در نظرسنجی‌هایی محرمانه جمع‌آوری شد که برای مصرف داخلی دولت آمریکا طراحی شده بودند. انتشار بعدی آن‌ها از طریق WikiLeaks و درخواست‌های FOIA تصویری خاص ارائه می‌دهد.

D3 Systems / KA Research - آمریکا ارتش و خارجه وزارت برای

مجری	D3 Systems (وین، ویرجینیا) + KA Research (استانبول)
سفارش‌دهنده	وزارت خارجه (State Dept.) و وزارت دفاع (DoD) آمریکا
فراوانی	تقریباً هر ۳ ماه - بیش از ۲۰ موج (۲۰۱۱-۲۰۰۴)
نمونه	۵'۰۰۰-۲'۰۰۰
ویژگی	پرسش‌های عملیاتی-نظامی * برخی محرمانه

جدول ۲۷.۶: یافته‌های کلیدی نظرسنجی‌های محرمانه‌ی D3/KA

سال	پرسش	یافته‌ی کلیدی
۲۰۰۶	حملات علیه ائتلاف	۶۱٪ عراقی‌ها حملات علیه نیروهای آمریکایی را تأیید کردند
۲۰۰۷	اعتماد به آمریکا	فقط ۱۸٪ به آمریکا اعتماد داشتند (پایین‌ترین سطح)
۲۰۰۸	آینده‌ی بهتر	۵۵٪ معتقد بودند زندگی فرزندان‌شان بهتر خواهد بود
۲۰۰۸	خروج آمریکا	۷۳٪ خواهان خروج بر اساس جدول زمانی بودند
۲۰۰۹	اعتماد به ارتش عراق	۷۰٪ به ارتش عراق اعتماد داشتند
۲۰۱۰	اعتماد به مالکی	۴۸٪ عملکرد مالکی را مثبت ارزیابی کردند
۲۰۱۱	آمادگی ارتش عراق	۵۵٪ معتقد بودند ارتش عراق آماده‌ی جایگزینی آمریکاست

آیا می‌دانستید؟

نظرسنجی‌های محرمانه‌ی D3 Systems نشان می‌دادند حمایت عراقی‌ها از حملات علیه نیروهای آمریکایی از ۲۰۰۴ به ۲۰۰۶ دو برابر شده بود - اما این اطلاعات ماه‌ها پیش از انتشار عمومی در اختیار فرماندهان نظامی قرار داشت. سؤال آن است: چرا سیاست تغییر نکرد؟

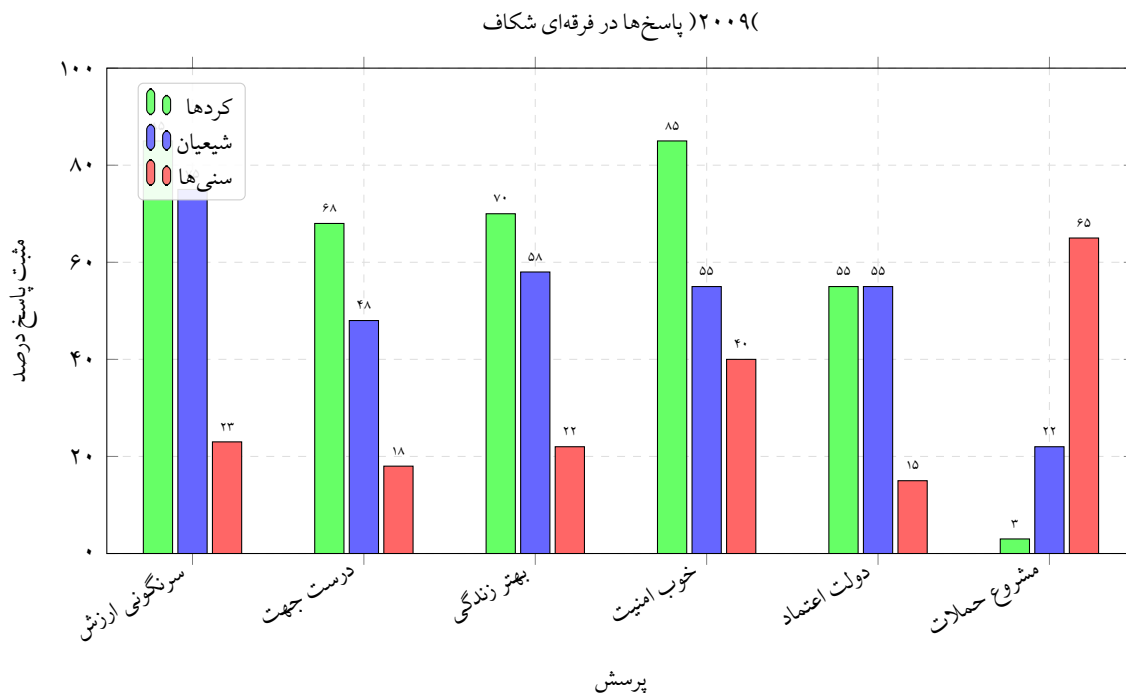
جدول فراگیر: خلاصه‌ی بیست ساله ۱۳.۶

جدول ۲۸.۶: جدول فراگیر: پرسش‌های کلیدی و روند پاسخ‌ها (۲۰۲۲-۲۰۰۳)

پرسش	۲۰۲۲	۲۰۱۹	۲۰۱۳	۲۰۰۹	۲۰۰۷	۲۰۰۵	۲۰۰۴	۲۰۰۳
حمله درست بود	-	-	-	%۶۱	%۳۴	%۴۱	%۴۸	-
جهت کشور درست	%۲۲	%۱۵	%۳۰	%۴۱	%۲۲	%۴۴	%۵۱	-
زندگی بهتر از قبل	%۲۸	%۲۰	%۳۲	%۴۵	%۲۶	%۴۸	%۵۶	%۵۸
وضع اقتصادی خوب	%۲۰	%۱۵	%۲۵	%۳۵	%۲۰	%۳۵	%۴۲	-
امنیت محل خوب	%۶۰	%۵۵	%۴۵	%۵۸	%۲۶	%۵۵	%۶۳	%۵۵
اعتماد به دولت	%۱۵	%۱۰	%۱۸	%۳۵	%۲۲	%۴۵	%۵۰	%۵۰
خواهان خروج ائتلاف	-	%۷۵	-	%۶۵	%۷۸	%۶۵	%۵۱	-
دموکراسی بهترین نظام	%۵۰	%۵۵	%۵۳	-	%۵۰	%۵۵	-	%۷۲
فساد بزرگ‌ترین مشکل	%۳۸	%۴۵	%۲۸	%۲۰	%۵	%۵	%۵	%۸

پنج درس کلان از بیست سال نظرسنجی ۱۴.۶

۱.۱۴.۶ درس اول: هویت فرقه‌ای قوی‌ترین پیش‌بین

شکل ۱۲.۶: در هر پرسش، هویت فرقه‌ای بزرگ‌ترین متغیر تعیین‌کننده است

۲.۱۴.۶ درس دوم: فرسایش خوش‌بینی اولیه

جدول ۲۹.۶: فرسایش خوش‌بینی: مقایسه‌ی اوج با حضیض

شاخص	اوج	سال	حضیض	سال	افت
خوش‌بینی به آینده	٪۶۷	۲۰۰۳	٪۱۵	۲۰۱۹	۵۲-
اعتماد به دولت	٪۵۰	۲۰۰۴	٪۱۰	۲۰۱۹	۴۰-
جهت‌کشور درست	٪۵۱	۲۰۰۴	٪۱۵	۲۰۱۹	۳۶-
اعتماد به احزاب	٪۳۵	۲۰۰۴	٪۵	۲۰۱۹	۳۰-
رضایت از حمله	٪۶۱	۲۰۰۹	٪۲۲	۲۰۰۷	۳۹-

۳.۱۴.۶ درس سوم: پایداری شگفت‌انگیز تقاضا برای دموکراسی

پارادوکس دموکراسی عراقی

علی‌رغم:

- سرخوردگی عمیق از عملکرد نظام سیاسی
- فروپاشی اعتماد به نهادهای حکومتی
- تجربه‌ی فاجعه‌بار جنگ فرقه‌ای و داعش

حمایت عراقی‌ها از اصل دموکراسی هرگز به زیر ۴۸٪ نفت (بارومتر عرب). عراقی‌ها بین ایده‌ی دموکراسی و عملکرد آن تمایز قائل‌اند. این سرمایه‌ی اجتماعی نشان می‌دهد زمینه‌ی دموکراسی‌سازی هنوز وجود دارد - اما اعتمادسازی نهادی شرط اول است.

۴.۱۴.۶ درس چهارم: شکاف نسلی فزاینده

جدول ۳۰.۶: شکاف نسلی: جوانان در برابر مسن‌ترها (۲۰۱۹)

شاخص	۲۹-۱۸	۴۹-۳۰	+۵۰
اعتماد به دولت	۷٪	۱۰٪	۱۵٪
قصد مهاجرت	۴۵٪	۲۸٪	۱۰٪
فساد بزرگ‌ترین مشکل	۵۰٪	۴۵٪	۳۵٪
دموکراسی بهترین نظام	۵۲٪	۵۸٪	۵۵٪
شرکت در اعتراضات	۳۰٪	۱۵٪	۵٪
نارضایتی از محاصره	۷۵٪	۶۵٪	۵۰٪
هویت «عراقی» اول	۵۵٪	۴۵٪	۳۵٪

تحلیل نسلی: موتور تغییر آینده

نسل پس از ۲۰۰۳ (متولدان ۱۹۹۰ به بعد):

- هویت ملی قوی‌تر: ۵۵٪ خود را ابتدا «عراقی» می‌دانند (نه شیعه/سنی/کرد)
- سرخوردگی عمیق‌تر: کمترین اعتماد به نهادها در تاریخ نظرسنجی‌ها
- تمایل بالای مهاجرت: ۴۵٪ - فرار مغزها به مثابه تهدید وجودی
- رادیکالیسم مدنی: بیشترین مشارکت در جنبش‌تشرین
- رد محاصره: ۷۵٪ مخالف نظام سهمیه‌بندی فرقه‌ای
- این نسل ممکن است هم بزرگ‌ترین تهدید (مهاجرت/بی‌ثباتی) و هم بزرگ‌ترین فرصت (اصلاح فرافرقه‌ای) عراق باشد

۵.۱۴.۶ درس پنجم: زنان عراقی - صداهای ناشنیده

جدول ۳۱.۶: تفاوت‌های جنسیتی در نظرسنجی‌ها (میانگین ۲۰۰۹-۲۰۱۹)

شاخص	مرد	زن	فاصله
احساس امنیت شبانه	٪۵۲	٪۳۵	۱۷ واحد
رضایت از وضعیت اقتصادی	٪۳۵	٪۲۸	۷ واحد
مشارکت در انتخابات	٪۶۵	٪۵۵	۱۰ واحد
باور به تأثیر رأی	٪۴۵	٪۳۵	۱۰ واحد
موافقت با حقوق برابر زنان	٪۳۵	٪۵۵	۲۰ واحد
نگرانی از خشونت خانگی	٪۲۵	٪۵۵	۳۰ واحد
تمایل به مهاجرت	٪۳۵	٪۲۵	۱۰ واحد

آیا می‌دانستید؟

بزرگ‌ترین شکاف جنسیتی در نظرسنجی‌های عراق مربوط به نگرانی از خشونت خانگی است: ٪۵۵ زنان در برابر ٪۲۵ مردان - فاصله‌ی ۳۰ واحدی. این عدد نشان می‌دهد خشونت خانگی نه تنها «مسئله‌ی زنان» بلکه یکی از عمیق‌ترین شکاف‌های ادراکی جامعه‌ی عراق است.

ضمیمه: فهرست جامع پرسش‌های کلیدی

۱۵.۶

جدول ۳۲.۶: فهرست جامع پرسش‌های کلیدی نظرسنجی‌ها در عراق

کد	مؤسسه	متن پرسش (انگلیسی)	موضوع	سال‌ها
الف. ارزیابی حمله و سرنگونی				
۱Q-A	ABC/BBC	Was ousting Saddam worth it?	ارزش سرنگونی	۰۹-۰۴
۲Q-A	ABC/BBC	Right direction or wrong direction?	جهت کشور	۰۹-۰۴
۳Q-A	ABC/BBC	Life compared to before the war?	مقایسه‌ی زندگی	۰۹-۰۴

ادامه در صفحه‌ی بعد

ادامه از صفحه‌ی قبل

سال‌ها	موضوع	متن پرسش	مؤسسه	کد
۱۵-۰۴	نگرش به آمریکا	Favorable opinion of the US?	Pew	۴Q-A
۰۸-۰۴	دموکراسی منطقه	Has war brought more democracy?	Zogby	۵Q-A
ب. امنیت				
۰۹-۰۴	امنیت محلی	Security in your area?	ABC/BBC	۱Q-B
۱۱-۰۶	امنیت شبانه	Feel safe walking at night?	Gallup	۲Q-B
۰۹-۰۴	مشروعیت حملات	Attacks on coalition acceptable?	ABC/BBC	۳Q-B
۱۱-۰۷	تجربه‌ی خشونت	Victim of assault/mugging?	Gallup	۴Q-B
۰۹-۰۴	تأثیر حضور آمریکا	US presence helps/hurts security?	ABC/BBC	۵Q-B
پ. دموکراسی و حکمرانی				
۲۲-۰۶	مطلوبیت دموکراسی	Democracy better than other systems?	Arab Bar.	۱Q-C
۱۲-۰۴	کارایی دموکراسی	Can democracy work here?	Pew	۲Q-C
۱۳-۰۴	رهبر قوی	Strong leader without parliament?	WVS	۳Q-C
۲۲-۰۶	اعتماد به دولت	Trust in government?	Arab Bar.	۴Q-C
۲۲-۰۶	اعتماد به پارلمان	Trust in parliament?	Arab Bar.	۵Q-C
۰۹-۰۴	اعتماد به احزاب	Confidence in political parties?	ABC/BBC	۶Q-C
۱۳-۰۴	عملکرد نخست‌وزیر	Rate PM performance?	IRI	۷Q-C
۱۳-۰۵	تأثیر رأی	Vote makes a difference?	IRI	۸Q-C
۰۹-۰۴	ساختار حکومت	Best government structure?	NDI	۹Q-C
ت. اقتصاد و خدمات				
۱۱-۰۶	اقتصاد محلی	Economic conditions getting better?	Gallup	۱Q-D
۱۱-۰۶	رضایت از زندگی	Satisfied with standard of living?	Gallup	۲Q-D
۱۳-۰۴	کیفیت برق	Rate electricity availability?	IRI	۳Q-D
۱۳-۰۴	کیفیت آب	Rate water availability?	IRI	۴Q-D

ادامه در صفحه‌ی بعد

ادامه از صفحه‌ی قبل

سال‌ها	موضوع	متن پرسش	مؤسسه	کد
۱۳-۰۴	بهداشت	Rate healthcare?	IRI	۵Q-D
۱۳-۰۴	اشتغال	Rate employment opportunities?	IRI	۶Q-D
۲۲-۱۳	مبارزه با فساد	Government performance on corruption?	Arab Bar.	۷Q-D

ث. هویت و ارزش‌ها

۰۹-۰۷	هویت اول	Primary identity?	ABC/BBC	۱Q-E
۰۹-۰۴	همزیستی	Can groups live together?	NDI	۲Q-E
۱۳،۰۴	اهمیت مذهب	Importance of religion?	WVS	۳Q-E
۱۳،۰۴	نگرش جنسیتی	Men better political leaders?	WVS	۴Q-E
۱۲-۰۶	تنش فرقه‌ای	Concern about Sunni-Shia tensions?	Pew	۵Q-E
۱۱-۰۶	آزادی فردی	Freedom to choose life?	Gallup	۶Q-E

ج. اولویت‌ها و چالش‌ها

۰۹-۰۴	اولویت اول	Biggest problem facing country?	ABC/BBC	۱Q-F
۲۲-۰۶	مهم‌ترین چالش	Most important challenge?	Arab Bar.	۲Q-F
۱۱-۰۶	رضایت فعلی	Cantril ladder: present?	Gallup	۳Q-F
۱۱-۰۶	امید به آینده	Cantril ladder: 5 years?	Gallup	۴Q-F

جمع‌بندی فصل: صدای ۲۰۰۲۰۰ عراقی

۱. خوش‌بینی اولیه فروریخت: از ۶۷٪ امید (۲۰۰۳) به ۱۵٪ (۲۰۱۹) - اما هرگز صفر نشد.
 ۲. هویت فرقه‌ای تعیین‌کننده همه چیز است: تفاوت +۶۰ واحدی بین کردها و سنی‌ها در اکثر پرسش‌ها.
 ۳. اعتماد به سیاسیون سقوط کرد، اعتماد به ارتش صعود: احزاب ۸٪ * ارتش ۷۲٪ - خطر نظامی شدن سیاست.
 ۴. فساد جایگزین امنیت شد: از ۸٪ (۲۰۰۳) به ۴۵٪ (۲۰۱۹) - مردم فساد را ریشه‌ی همه‌ی بحران‌ها می‌دانند.
 ۵. دموکراسی هنوز زنده است: حمایت از اصل دموکراسی هرگز زیر ۴۸٪ نرفت - سرمایه‌ای برای آینده.
 ۶. نسل جوان موتور تغییر است: ۵۵٪ هویت ملی * ۷۵٪ ضد محاصره * ۴۵٪ خواهان مهاجرت - هم تهدید هم فرصت.
 ۷. زنان ناام‌تر، محروم‌تر و ناشنیده‌ترند: شکاف ۳۰ واحدی در نگرانی از خشونت خانگی.
- این داده‌ها حاصل کار میدانی هزاران پرسشگر عراقی در شرایط جنگی است. پیام تجمیعی آن‌ها روشن است: عراقی‌ها دموکراسی می‌خواهند، از فساد خسته‌اند، و به سیاسیون‌شان اعتماد ندارند. پرسش آن است که آیا نسل تشرین می‌تواند این سرمایه‌ی نارضایتی را به تغییر سازنده تبدیل کند.

دیدگاه اندیشمندان، نخبگان و اندیشکده‌ها: تحلیل

تفصیلی

«اولین تلفات هر جنگی، حقیقت است.»

— هیرام جانسون، سناتور آمریکایی، ۱۹۱۷

«ما داستانی فروختیم و مردم خریدند. مقصر فقط ما نبودیم. رسانه‌ها هم در جنگ بودند — در جبهه دروغ.»

— آری فلاشر، سخنگوی کاخ سفید (۲۰۰۱-۲۰۰۳)، خاطرات ۲۰۰۵

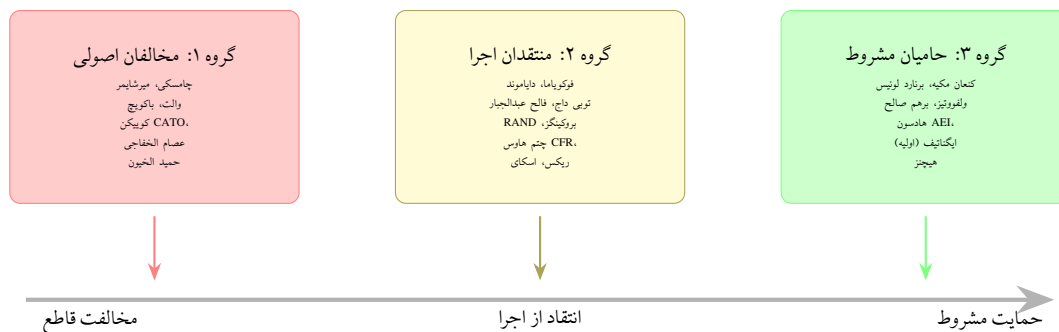
تصویر یکپارچه: نقشه‌ی فکری بحث درباره‌ی عراق

۱.۷

۱.۱.۷ مقدمه

مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق یکی از پربحث‌ترین تصمیمات سیاست خارجی قرن بیست و یکم بوده و طیف گسترده‌ای از اندیشمندان، پژوهشگران، تحلیل‌گران سیاسی و اندیشکده‌ها را به موضع‌گیری و تحلیل واداشته است. این فصل به بررسی تفصیلی، مستند و دسته‌بندی‌شده‌ی این دیدگاه‌ها می‌پردازد.

۲.۱.۷ نقشه‌ی کلان طیف‌بندی دیدگاه‌ها

شکل ۱.۷: نقشه‌ی کلان طیف‌بندی دیدگاه‌ها درباره‌ی مداخله در عراق

۳.۱.۷ خلاصه‌ی یافته‌های کلان

جدول ۱.۷: خلاصه‌ی مقایسه‌ای سه گروه فکری

معیار	مخالفان اصولی	منتقدان اجرا	حامیان مشروط
مشروعیت حمله	غیرقانونی و غیراخلاقی	مشکوک اما قابل بحث	مشروع (بشردوستانه)
انگیزه‌ی اصلی	نفت/هژمونی	ترکیبی	دموکراتیزاسیون
مشکل اصلی	اصل مداخله	نحوه‌ی اجرا	کمبود تعهد
ارزیابی نتیجه	فاجعه‌ی کامل	شکست با درس‌ها	دستاورد ناقص
درس اصلی	مداخله نکن	بهرتر مداخله کن	بیشتر متعهد باش
سهم تقریبی در ادبیات	٪۴۵	٪۴۰	٪۱۵

۲.۷ اندیشمندان و نخبگان عراقی

۱.۲.۷ فالح عبدالجبار (۱۹۴۶-۲۰۱۸)

جدول ۲.۷: پروفایل: فالح عبدالجبار

زمینه	جامعه‌شناس و پژوهشگر عراقی
تحصیلات	دکترای جامعه‌شناسی از دانشگاه لندن (SOAS)
وابستگی نهادی	مدیر مرکز مطالعات عراقی (Iraq Studies Centre)، بیروت
آثار کلیدی	<i>The Shi'a Movement in Iraq</i> (۲۰۰۳)؛ (۲۰۱۲)
موضوع کلی	منتقد ساختاری نظام پسا-۲۰۰۳

تحلیل‌های کلیدی عبدالجبار:

۱. نقد محاصره:

“The muhasasa system is not power-sharing; it is power-dividing among elites who use sectarian identity as a tool of mobilization while pursuing private interests.”

«نظام محاصره تقسیم قدرت نیست؛ تجزیه‌ی قدرت بین نخبگانی است که هویت فرقه‌ای را ابزار بسیج می‌کنند اما منافع شخصی را دنبال می‌کنند.»

۲. جامعه‌شناسی شیعیان عراق: عبدالجبار استدلال کرد که جنبش شیعی عراق یکپارچه نیست بلکه ترکیبی پیچیده از:

- مرجعیت سنتی (سیستانی): محافظه‌کار، کویتیت
- احزاب اسلام‌گرا (الدعوه، مجلس اعلا): رقیب و فرصت طلب
- جریان صدری: پوپولیست، ناسیونالیست، ضدآمریکایی
- طبقه‌ی متوسط سکولار: حاشیه‌ای اما رو به رشد

۳. نقد دولت‌سازی خارجی:

«شما نمی‌توانید دموکراسی را مثل یک کالای وارداتی به یک جامعه تحمیل کنید. دموکراسی نیاز به طبقه‌ی متوسط، نهادهای مدنی و فرهنگ مشارکت دارد. آمریکا هیچ‌کدام از این‌ها را در عراق ایجاد نکرد.»

۴. پیش‌بینی‌های محقق‌شده:

- پیش‌بینی رشد فرقه‌گرایی پس از ۲۰۰۵ ✓
- هشدار درباره‌ی نفوذ فزاینده‌ی ایران ✓
- پیش‌بینی شکست نظام محاصره در ارائه‌ی خدمات ✓

۲.۲.۷ کنعان مکیه (متولد ۱۹۴۹)

جدول ۳.۷: پروفایل: کنعان مکیه

زمینه نویسنده، معمار و روشنفکر عراقی-آمریکایی

تحصیلات معماری از MIT

وابستگی استاد دانشگاه Brandeis

آثار کلیدی Republic of Fear (۱۹۸۹)؛ Cruelty and Silence (۱۹۹۳)؛ The Rope (۲۰۱۶)

موضوع حامی حمله‌ی ۲۰۰۳ - سپس منتقد عمیق

سیر تحول فکری مکیه:

دوره	موضع	استدلال اصلی
۱۹۸۹-۲۰۰۲	مستندسازی	جمهوری وحشت: تشریح ماهیت توتالیتر رژیم بعث
۲۰۰۲-۲۰۰۳	حمایت فعال	ملاقات با بوش و چینی؛ پیش‌بینی استقبال با «گل و شیرینی»
۲۰۰۳-۲۰۰۵	تردید فزاینده	شوکه از غارت موزه، بی‌نظمی، بعث‌زدایی نادرست
۲۰۰۵-۲۰۰۷	انتقاد	اعتراف به اشتباه در مصاحبه با نیویورکر
۲۰۰۷-حال	تأمل عمیق	طناب (The Rope): رمان خودانتقادی

اعتراف مهم (۲۰۰۷، نیویورکر):

“I was naive about the ability of the Iraqi body politic to heal itself after thirty-five years of totalitarianism. The damage Saddam did to the social fabric was far deeper than I imagined. I thought the desire for freedom would overcome all obstacles. I was wrong.”

«من درباره‌ی توانایی پیکره‌ی سیاسی عراق برای بهبود پس از سی و پنج سال توتالیترایسم ساده‌لوح بودم. آسیبی که صدام به بافت اجتماعی وارد کرده بود بسیار عمیق‌تر از تصور من بود. فکر می‌کردم اشتیاق به آزادی بر همه‌ی موانع غلبه می‌کند. اشتباه می‌کردم.»

۳.۲.۷ علی علاوی (متولد ۱۹۴۷)

جدول ۵.۷: پروفایل: علی علاوی

زمینه	سیاستمدار، وزیر سابق و پژوهشگر عراقی
سمت‌ها	وزیر دفاع (۲۰۰۴)، وزیر دارایی (۲۰۰۵-۲۰۰۶)
تحصیلات	Harvard Business School، MIT
اثر کلیدی	<i>The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace</i> (۲۰۰۷)
ویژگی	یکی از معدود تحلیل‌گران «خودی» با دسترسی مستقیم

تحلیل‌های کلیدی علاوی:

۱. «جنگ را بردیم، صلح را باختیم»: عنوان فرعی کتابش خلاصه‌ی تحلیل اوست
۲. نقد CPA: برمر و تیمش «هیچ درکی از عراق نداشتند» و تصمیمات بر پایه‌ی ایدئولوژی نه واقعیت گرفته شد
۳. نقش تبعیدیان: رهبران تبعیدی (از جمله خود او) «عراقی بودن خود را از دست داده بودند» و نتوانستند با جامعه ارتباط برقرار کنند
۴. فدرالیسم مصنوعی: فدرالیسم قانون اساسی ۲۰۰۵ بر واقعیت اجتماعی عراق منطبق نبود

۴.۲.۷ عصام الخفاجی

جدول ۶.۷: پروفایل: عصام الخفاجی

زمینه	جامعه‌شناس و اقتصاددان سیاسی عراقی
وابستگی	دانشگاه آمستردام
سمت	عضو شورای مشورتی CPA (۲۰۰۳) - سپس استعفا
موضوع	از حامی مشروط به منتقد شدید

دلایل استعفا از شورای مشورتی (۲۰۰۳):

«من با این امید وارد شورا شدم که بتوانم به ساخت عراقی بهتر کمک کنم. اما خیلی زود فهمیدم که آمریکایی‌ها هیچ قصدی برای شنیدن صدای عراقی‌ها ندارند. تصمیمات در واشنگتن گرفته می‌شد و ما تئزین بودیم.»

تحلیل‌های مهم:

- طبقه‌ی سرمایه‌دار بعثی: خفاجی نشان داد بعث‌زدایی نه تنها سنی‌ها بلکه طبقه‌ی مدیریتی و تکنوکراتیک عراق را نابود کرد
- اقتصاد سیاسی فساد: نفت + محاصره = فساد ساختاری اجتناب‌ناپذیر
- مقایسه‌ی تطبیقی: مقایسه‌ی عراق با تجربه‌ی آلمان نادرست است زیرا آلمان طبقه‌ی متوسط صنعتی داشت

۵.۲.۷ رشید الخیون

جدول ۷.۷: پروفایل: رشید الخیون

زمینه	پژوهشگر، نویسنده و ستون‌نویس عراقی
تخصص	تاریخ اسلام سیاسی در عراق
اثر کلیدی	صد سال اسلام سیاسی در عراق (۲۰۰۷)
موضوع	سکولار، منتقد اسلام سیاسی و نفوذ ایران

تحلیل اصلی:

«سقوط صدام فرصت تاریخی بود. اما این فرصت توسط دو نیرو ضایع شد: اسلام‌گرایان شیعه که قدرت را قبضه کردند، و ایران که عراق را به حیات خلوت خود تبدیل کرد. عراق از دیکتاتوری سکولار به اقتدارگرایی دینی گذار کرد.»

۶.۲.۷ برهم صالح (متولد ۱۹۶۰)

جدول ۸.۷: پروفایل: برهم صالح

زمینه	سیاستمدار کرد عراقی
سمت‌ها	نخست‌وزیر اقلیم کردستان (۲۰۰۹-۲۰۱۲)، رئیس‌جمهور عراق (۲۰۱۸-۲۰۲۲)
تحصیلات	دکترای مهندسی از دانشگاه لیورپول
موضوع	حامی مداخله، مدافع فدرالیسم و دموکراسی

دیدگاه صالح:

“For the Kurds, 2003 was liberation, not occupation. We suffered genocide under Saddam.

No amount of post-war chaos can erase that fundamental truth.”

«برای کردها، ۲۰۰۳ آزادی بود نه اشغال. ما تحت حکومت صدام نسل‌کشی شدیم. هیچ مقدار آشوب پس از جنگ نمی‌تواند این حقیقت بنیادین را پاک کند.»

۷.۲.۷ جدول جامع اندیشمندان عراقی

جدول ۹.۷: جدول جامع اندیشمندان عراقی و مواضع آن‌ها

نام	تخصص	قومیت	موضع	اثر کلیدی	استدلال اصلی
فالح عبدالجبار	جامعه‌شناسی	عرب شیعه	منتقد	Shi'a Movement	محاصره = بازتولید استبداد
کنعان مکيه	روشنفکر	عرب شیعه	حامی → منتقد	Republic of Fear	آسیب صدام عمیق‌تر از تصور بود
علی علاوی	سیاستمدار	عرب شیعه	منتقد	Occupation of Iraq	جنگ را بردیم صلح را باختیم
عصام الخفاجی	اقتصاد سیاسی	عرب سنی	منتقد شدید	مقالات متعدد	بعث‌زدایی = نابودی تکنوکراسی
رشید الخیون	تاریخ اسلام	عرب شیعه	سکولار منتقد	۱۰۰ سال اسلام سیاسی	فرصت توسط اسلام‌گرایان ضایع شد
برهم صالح	سیاست	کرد	حامی	سخنرانی‌ها	۲۰۰۳ = آزادی کردها
حمید الخیون	فلسفه	عرب	منتقد	مقالات	هویت ملی نابود شد
سعد اسکندر	تاریخ/آرشیو	عرب	میان‌ه	آرشیو ملی	حافظه‌ی تاریخی غارت شد
ساجده الخلیفالی	حقوق زنان	عرب شیعه	منتقد	گزارش‌ها	حقوق زنان تضعیف شد
احمد الجلیبی†	سیاست	عرب شیعه	حامی اصلی	-	معمار سیاسی سرنگونی

اندیشمندان بین‌المللی: دیدگاه‌های تفصیلی

۳.۷

۱.۳.۷ گروه ۱: واقع‌گرایان و مخالفان اصولی

جان میرشایمر و استفن والت

جدول ۱۰.۷: پروفایل: میرشایمر و والت

میرشایمر استاد علوم سیاسی دانشگاه شیکاگو؛ نظریه‌پرداز واقع‌گرایی تهاجمی
والث استاد روابط بین‌الملل دانشگاه هاروارد (Kennedy School)
اثر مشترک *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* (۲۰۰۷)
موضوع مخالفت قاطع از قبل از حمله

استدلال‌های اصلی (مقاله‌ی ۲۰۰۳: “An Unnecessary War”):

۱. بازدارندگی کافی بود: صدام حتی با سلاح کشتار جمعی قابل بازداشتن بود (مانند شوروی با هزاران کلاهک هسته‌ای)
۲. ارتباط با تروریسم ساختگی: هیچ شواهدی از ارتباط صدام با القاعده وجود نداشت
۳. دومینوی دموکراتیک توهم است: ملت‌سازی خارجی سابقه‌ی موفقیت ندارد
۴. لابی صهیونیستی: نقش لابی اسرائیل و محافظه‌کاران نو در هل دادن آمریکا به جنگ ارزیابی پسینی (۲۰۱۳):

“Iraq was the greatest strategic blunder in American history. We predicted exactly this outcome. The tragedy is not that we were right, but that no one listened.”

«عراق بزرگ‌ترین اشتباه استراتژیک تاریخ آمریکا بود. ما دقیقاً همین نتیجه را پیش‌بینی کرده بودیم.»

نوام چامسکی

جدول ۱۱.۷: پروفایل: نوام چامسکی

زمینه زبان‌شناس، فیلسوف و منتقد سیاسی
وابستگی MIT (بیش از ۵۰ سال)
آثار مرتبط *Hegemony or Survival* (۲۰۰۳)؛ *Failed States* (۲۰۰۶)
موضوع مخالفت قاطع - تجاوز امپریالیستی

تحلیل‌های کلیدی:

۱. تجاوز آشکار: حمله‌ی ۲۰۰۳ مصداق بارز «جنایت علیه صلح» تحت منشور نورنبرگ
۲. دموکراسی بهانه بود: اگر آمریکا واقعاً دموکراسی می‌خواست، از عربستان و مصر شروع می‌کرد
۳. دکترین بوش = امپریالیسم جدید: حق «جنگ پیشگیرانه» بنیان نظم بین‌الملل را ویران می‌کند
۴. نفت: عراق دومین ذخایر نفتی جهان - تصادف نیست

“For the powerful, crimes are those that others commit. The invasion of Iraq is the supreme international crime, encompassing all the evil that follows.”

اندرو باکوئیچ

جدول ۱۲.۷: پروفایل: اندرو باکوئیچ

زمینه	مورخ نظامی، ژنرال بازنشسته‌ی ارتش آمریکا
وابستگی	دانشگاه بوستون
اثر کلیدی	<i>The Limits of Power</i> (۲۰۰۸)؛ <i>America's War for the Greater Middle East</i> (۲۰۱۶)
ویژگی	پسرش در جنگ عراق کشته شد (۲۰۰۷)
موضع	واقع‌گرای محافظه‌کار - مخالف مداخله

استدلال محوری:

“The belief that the United States can transform the Middle East through military power reflects not strategic wisdom but imperial hubris. Iraq proved that the mightiest military in history cannot create political order where none exists.”

«این باور که آمریکا می‌تواند خاورمیانه را با قدرت نظامی متحول کند، نه خرد استراتژیک بلکه غرور امپراتوری را منعکس می‌کند.»

۲.۳.۷ گروه ۲: لیبرال‌های منتقد اجرا

فرانسیس فوکویاما

جدول ۱۳.۷: پروفایل: فرانسیس فوکویاما

زمینه	فیلسوف سیاسی و نظریه‌پرداز
وابستگی	دانشگاه استنفورد (Freeman Spogli Institute)
آثار	<i>The End of History</i> (۱۹۹۲)؛ <i>State-Building</i> (۲۰۰۴)؛ <i>America at the Crossroads</i> (۲۰۰۶)
سیر تحول	محافظه‌کار نو → منتقد → ترک جنبش نومحافظه‌کار

سیر تحول فکری:

جدول ۱۴.۷: سیر تحول موضع فوکویاما

دوره	موضع و استدلال
۱۹۹۲	پایان تاریخ: لیبرال‌دموکراسی آخرین مرحله‌ی تکامل سیاسی
۱۹۹۷	امضاکننده‌ی بیانیه‌ی PNAC - حامی تغییر رژیم در عراق
۲۰۰۴	دولت‌سازی: هشدار که دولت‌سازی نیاز به نهادهای قوی دارد نه فقط انتخابات
۲۰۰۶	آمریکا بر سر دوراهی: قطع رابطه با محافظه‌کاران نو

نقل قول کلیدی ۲۰۰۶:

“The problem with neoconservatism was not its ideals but its means. You cannot impose democracy through military force in a society that lacks the institutional preconditions for self-governance.”

«مشکل محافظه‌کاری نو نه آرمان‌هایش بلکه ابزارهایش بود. نمی‌توانید دموکراسی را از طریق نیروی نظامی به جامعه‌ای تحمیل کنید که پیش‌شرط‌های خودحکمرانی را ندارد.»

چهار درس فوکویاما از عراق:

۱. دولت‌سازی قبل از دموکراسی‌سازی: بدون نهادهای کارآمد دولتی، انتخابات فقط رقابت فرقه‌ای ایجاد می‌کند
۲. تواضع استراتژیک: آمریکا باید محدودیت‌های قدرت خود را بشناسد
۳. مشروعیت مهم‌تر از قدرت: عمل یک‌جانبه مشروعیت را تخریب می‌کند
۴. مهندسی اجتماعی محدودیت دارد: تغییر فرهنگ سیاسی فرایندی نسلی است

لری دایاموند

جدول ۱۵.۷: پروفایل: لری دایاموند

زمینه	متخصص دموکراتیزاسیون
وابستگی	دانشگاه استنفورد، مؤسسه‌ی هوور
سمت ویژه	مشاور ارشد CPA در بغداد (ژانویه-آوریل ۲۰۰۴)
اثر کلیدی	<i>Squandered Victory</i> (۲۰۰۵)
موضع	حامی اولیه‌ی دموکراتیزاسیون - سپس منتقد شدید اجرا

هفت شکست کلیدی از نگاه دایاموند:

۱. نیروی ناکافی: شینسکی (Shinseki) صدها هزار سرباز خواسته بود؛ رامسفلد با ۱۵۰۰۰۰ رفت

۲. نبود برنامه‌ی پسا جنگ: «ارتش برای جنگ برنامه داشت، برای صلح نه»
۳. انحلال ارتش: «فاجعه‌بارترین تصمیم واشنگتن در عراق»
۴. بعث‌زدایی افراطی: «سنی‌ها را از ترس به مقاومت هل داد»
۵. نادیده گرفتن جامعه‌ی مدنی: تمرکز بر نخبگان تبعیدی به جای رهبران محلی
۶. فساد بازسازی: میلیاردها دلار هدر رفت بدون نظارت
۷. غرور و جهل: «مقامات CPA عراق را نمی‌شناختند و نمی‌خواستند بشناسند»

توبی داج

جدول ۱۶.۷: پروفایل: توبی داج

زمینه	متخصص سیاست خاورمیانه
وابستگی	London School of Economics (LSE)
آثار	<i>Inventing Iraq</i> (۲۰۰۳)؛ <i>Iraq: From War to a New Authoritarianism</i> (۲۰۱۲)
ویژگی	تحلیل‌گر مقایسه‌ای: قیمومیت بریتانیا (۱۹۲۰) و اشغال آمریکا (۲۰۰۳)

تحلیل محوری: تکرار تاریخ

“The Americans in 2003 made remarkably similar mistakes to the British in 1920. Both underestimated Iraqi nationalism, both relied on exiles, both imposed institutions alien to Iraqi society, and both were surprised by violent resistance.”

«آمریکایی‌ها در ۲۰۰۳ اشتباهات شگفت‌انگیز مشابهی با بریتانیایی‌ها در ۱۹۲۰ مرتکب شدند. هر دو ناسیونالیسم عراقی را دست‌کم گرفتند.»

مفهوم «اقتدارگرایی جدید» (New Authoritarianism):

- عراق از دیکتاتوری فردی به اقتدارگرایی رقابتی (Competitive Authoritarianism) گذار کرده
- انتخابات برگزار می‌شود اما قدرت واقعی در دست شبه‌نظامیان و بازیگران غیرمنتخب است
- نوری مالکی (۲۰۰۶-۲۰۱۴) نمونه‌ی بارز تمرکز مجدد قدرت بود

اما اسکای

جدول ۱۷.۷: پروفایل: اما اسکای

زمینه	تحلیل‌گر سیاسی و مشاور نظامی بریتانیایی
سمت	مشاور سیاسی ژنرال اودیرو (Odierno) در عراق (۲۰۰۷-۲۰۱۰)
اثر	<i>The Unraveling: High Hopes and Missed Opportunities in Iraq</i> (۲۰۱۵)
ویژگی	شاهد عینی فرایند تصمیم‌گیری نظامی-سیاسی

یافته‌های کلیدی:

- فرصت‌های از دست رفته: لحظاتی بود که وضعیت می‌توانست بهتر شود (بیداری انبار ۲۰۰۷، انتخابات ۲۰۱۰) اما اشتباهات سیاسی فرصت‌ها را نابود کرد
- خروج عجولانه‌ی او باما: تصمیم به خروج کامل (۲۰۱۱) خلأ قدرتی ایجاد کرد که مالکی آن را با اقتدارگرایی و ایران آن را با نفوذ پر کردند
- مالکی = نقطه‌ی عطف: نوری مالکی دستاوردهای Surge را با تهمیش سنی‌ها و تمرکز قدرت نابود کرد

۴.۷ اندیشکده‌های آمریکایی: تحلیل تفصیلی

۱.۴.۷ جدول کلان اندیشکده‌ها و مواضع

جدول ۱۸.۷: اندیشکده‌های آمریکایی و مواضع آن‌ها درباره‌ی عراق

اندیشکده	گرایش	موضع قبل	چهره‌ی کلیدی	ارزیابی پسینی
AEI	محافظه‌کار	حامی قوی	فردریک کیگن	مشکل اجرا بود نه ایده
Heritage Foundation	محافظه‌کار	حامی	جیمز فیلیپس	ارزیابی مختلط
Hudson Institute	محافظه‌کار	حامی قوی -	-	دفاع از دکترین بوش
Brookings	میان‌رو	منتقسم	کنت پولاک	«اشتباه استراتژیک»
RAND Corporation	مستقل	محتاط	جیمز دابینز	درس‌های ملت‌سازی
CFR	میان‌رو	منتقسم	ریچارد هاس	«جنگ انتخابی اشتباه»
Carnegie	میان‌رو-چپ	مخالف	جسیکا مئیوز	عدم یافتن سلاح
CATO Institute	لیبرتارین	مخالف	تد کارپنتر	ضد مداخله
CSIS	میان‌رو	محتاط	آنتونی کوردزمن	تحلیل نظامی انتقادی
Chatham House	بریتانیایی	محتاط -	-	تحلیل ساختاری

Brookings Institution ۲.۴.۷

جدول ۱۹.۷: پروفایل: مؤسسه‌ی بروکینگز

تأسیس	۱۹۱۶، واشنگتن
گرایش	میان‌رو، لیبرال-نهادگرا
بودجه	حدود ۱۰۰ میلیون دلار سالانه
پروژه‌ی عراق	Saban Center for Middle East Policy (اکنون بخشی از Foreign Policy)
شاخص‌ها	Iraq Index - مهم‌ترین پایگاه داده‌ی عملکردی عراق

شاخص عراق بروکینگز (Brookings Iraq Index)

Iraq Index مجموعه‌ای از شاخص‌های کمی بود که از ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۳ منتشر شد و مهم‌ترین منبع داده‌محور برای ارزیابی وضعیت عراق بود:

- تعداد حملات روزانه، تلفات نظامی و غیرنظامی
- شاخص‌های اقتصادی (تولید نفت، GDP، بیکاری)
- شاخص‌های زیرساختی (تولید برق، دسترسی آب)
- شاخص‌های سیاسی (مشارکت انتخاباتی، ترکیب دولت)

کنت پولاک (Kenneth Pollack)

پولاک، تحلیل‌گر ارشد بروکینگز و نویسنده *The Threatening Storm* (۲۰۰۲)، یکی از تأثیرگذارترین حامیان لیبرال حمله بود. بعدها:

“I was wrong about the WMDs. I was wrong about the ease of the post-war transition. But I was not wrong about the evil of Saddam’s regime. The question is whether being right about one thing justifies being catastrophically wrong about everything else.”

«درباره‌ی سلاح‌های کشتار جمعی اشتباه کردم. درباره‌ی سهولت دوره‌ی پس از جنگ اشتباه کردم. اما درباره‌ی شرارت رژیم صدام اشتباه نکردم. سؤال این است که آیا درست بودن درباره‌ی یک چیز، فاجعه‌بار اشتباه بودن درباره‌ی بقیه را توجیه می‌کند.»

RAND Corporation ۳.۴.۷

جدول ۲۰.۷: پروفایل: رند

تأسیس	۱۹۴۸، سانتا مونیکا
ویژگی	مهم‌ترین اندیشکده‌ی نظامی-امنیتی آمریکا
بودجه	۳۵۰+ میلیون دلار
گزارش‌های کلیدی عراق	بیش از ۵۰ گزارش و کتاب

گزارش‌های کلیدی رَند درباره‌ی عراق

جدول ۲۱.۷: گزارش‌های کلیدی RAND درباره‌ی عراق

سال	عنوان	یافته‌ی اصلی
۲۰۰۳	America's Role in Nation-Building	مقایسه‌ی تطبیقی ملت‌سازی؛ هشدار که عراق پیچیده‌تر از تصور است
۲۰۰۵	The UN's Role in Nation-Building	نقش سازمان ملل مؤثرتر از عمل یک‌جانبه‌ی آمریکا است
۲۰۰۸	How Terrorist Groups End	نظامی‌گری به تنهایی تروریسم را شکست نمی‌دهد
۲۰۰۹	Occupying Iraq: A History of the CPA	تحلیل انتقادی عملکرد اقتدار موقت ائتلاف
۲۰۱۳	Withdrawal Symptoms	پیش‌بینی پیامدهای منفی خروج عجلولانه
۲۰۱۹	The U.S. Army in the Iraq War	تاریخ رسمی ارتش آمریکا - ۶۰۰۱ صفحه

پنج درس کلیدی رَند:

۱. نیروی نظامی برای حفظ نظم باید ۲۰ سرباز به ازای هر ۱۰۰۰ نفر باشد - در عراق ۶/۶ بود
۲. ملت‌سازی فرایندی ۱۰-۱۵ ساله است نه ۳-۵ ساله
۳. هماهنگی بین‌نهادی (نظامی-غیرنظامی) در آمریکا ساختاراً ضعیف است
۴. دشمن‌شناسی (Intelligence) در عراق فاجعه‌بار بود
۵. فرهنگ و جامعه‌ی محلی تعیین‌کننده‌تر از نسخه‌های خارجی است

۴.۴.۷ Council on Foreign Relations (CFR)

جدول ۲۲.۷: پروفایل: شورای روابط خارجی

تأسیس	۱۹۲۱، نیویورک
گرایش	نهادگرا، اجماع‌ساز نخبگان
نشریه	<i>Foreign Affairs</i> - مهم‌ترین نشریه‌ی سیاست خارجی جهان
مدیر (زمان جنگ)	ریچارد هاس (Richard Haass) - مشاور سابق پاول

ریچارد هاس: «جنگ انتخابی»

هاس، مدیر CFR و مشاور سابق کالین پاول، مفهوم جنگ انتخابی (War of Choice) را مطرح کرد:

“Iraq was a war of choice, not a war of necessity. We chose to go to war when containment and deterrence were working. That choice was the original sin from which all subsequent disasters flowed.”

«عراق جنگ انتخابی بود نه جنگ ضرورت. ما انتخاب کردیم که وارد جنگ شویم در حالی که مهار و بازدارندگی کار می‌کرد.»

مقالات کلیدی *Foreign Affairs* درباره‌ی عراق

جدول ۲۳.۷: مقالات کلیدی *Foreign Affairs* درباره‌ی عراق

سال	نویسنده	عنوان	استدلال
۲۰۰۳	کنت پولاک	Securing the Gulf	دفاع از حمله
۲۰۰۴	لری دایاموند	What Went Wrong in Iraq	نقد اجرا
۲۰۰۵	جیمز فالوز	Blind Into Baghdad	عدم آمادگی
۲۰۰۶	فوکویاما	After Neoconservatism	ترک جنبش نومحافظه‌کار
۲۰۰۷	استفن بیدل	Seeing Baghdad, Thinking Saigon	مقایسه با ویتنام
۲۰۰۸	کالین کال	The New Middle East	بازنگری منطقه‌ای
۲۰۱۴	آدری کرت کرونین	ISIS Is Not a Terrorist Group	تحلیل داعش
۲۰۱۸	اما اسکای	Mission Unaccomplished	۱۵ سال پس از حمله
۲۰۲۳	نادیا هاشمی	Iraq at Twenty	بیست سال پس از حمله

American Enterprise Institute (AEI) ۵.۴.۷

جدول ۲۴.۷: پروفایل: مؤسسه‌ی بنگاه آمریکایی

تأسیس	۱۹۳۸، واشنگتن
گرایش	محافظه‌کار، بازار آزاد، محافظه‌کاری نو
بودجه	حدود ۸۰ میلیون دلار سالانه
چهره‌های کلیدی عراق	فردریک کیگن، دانیل پلتکا، مایکل روبین
نقش ویژه	معمار فکری استراتژی Surge (افزایش نیرو ۲۰۰۷)

فردریک کیگن (Frederick Kagan)

جدول ۲۵.۷: پروفایل: فردریک کیگن

زمینه	مورخ نظامی، تحلیل‌گر استراتژیک
وابستگی	AEI - مدیر پروژه‌ی تهدیدات بحرانی
اثر کلیدی	<i>Choosing Victory: A Plan for Success in Iraq</i> (۲۰۰۷)
نقش	معمار فکری استراتژی Surge - بوش این گزارش را مبنای تصمیم خود قرار داد

استدلال‌های کیگن:

۱. مشکل کمبود نیرو بود: شکست اولیه ناشی از کمبود نیروی نظامی (دکترین رامسفلد) بود نه اصل مداخله
۲. راه‌حل نظامی ممکن است: با افزایش نیرو و تغییر استراتژی (ضدشورش به جای ضدتروریسم) می‌توان وضعیت را تثبیت کرد
۳. خروج = شکست: خروج زود هنگام عراق را به دست ایران و القاعده می‌سپارد
۴. ارزیابی پسینی: کیگن مدعی است Surge موفق بود اما خروج او با ما دستاوردها را نابود کرد

“The Surge worked. Violence dropped by 90 . The Anbar Awakening showed Sunnis could be partners. But Obama threw it all away by withdrawing completely in 2011.”

«افزایش نیرو جواب داد. خشونت ۹۰٪ کاهش یافت. بیداری انبار نشان داد سنی‌ها می‌توانند شریک باشند. اما او با ما با خروج کامل در ۲۰۱۱ همه‌ی آن را دور ریخت.»

نقد بر تحلیل AEI

منتقدان استدلال AEI خاطرنشان می‌کنند:

- کاهش خشونت پس از Surge عمدتاً نتیجه‌ی بیداری انبار و پاکسازی فرقه‌ای (جداسازی محلات) بود، نه صرفاً افزایش نیرو
- موافقت‌نامه‌ی SOFA (خروج) توسط بوش امضا شد نه او با ما
- ماندن نامحدود آمریکا نه ممکن بود نه مطلوب (از نظر عراقی‌ها و آمریکایی‌ها)
- AEI هرگز مسئولیت حمایت از جنگ اولیه را نپذیرفت

CATO Institute ۶.۴.۷

جدول ۲۶.۷: پروفایل: مؤسسه‌ی کاتو

تأسیس	۱۹۷۷، واشنگتن
گرایش	لیبرتاریین (آزادی‌خواه)، ضد مداخله‌گرایی
چهره‌ی کلیدی	تد گالن کارپنتر (Ted Galen Carpenter)
موضوع	مخالفت اصولی و مداوم از ابتدا

تد گالن کارپنتر

استدلال‌های اصلی (از ۲۰۰۲):

۱. ضد مداخله‌گرایی اصولی: سیاست خارجی آمریکا باید مبتنی بر منافع ملی باریک‌بینانه باشد، نه صدور دموکراسی
۲. هزینه‌ی فرصت: تریلیون‌ها دلار صرف شده در عراق می‌توانست صرف مشکلات داخلی آمریکا شود
۳. بازخورد منفی (Blowback): مداخله تروریسم بیشتر تولید می‌کند نه کمتر
۴. ناسیونالیسم محلی: هیچ ملتی اشغال خارجی را نمی‌پذیرد، حتی اگر اشغالگر نیت خوب داشته باشد

“The Iraq War was the most predictable foreign policy disaster in American history. Every serious libertarian and realist analyst warned against it. The interventionists chose to ignore reality in favor of ideology.”

Carnegie Endowment for International Peace ۷.۴.۷

جدول ۲۷.۷: پروفایل: بنیاد کارنگی

تأسیس	۱۹۱۰، واشنگتن (با دفتر بیروت و مسکو)
گرایش	لیبرال بین‌المللی، چندجانبه‌گرا
نقش کلیدی	گزارش ژانویه ۲۰۰۴: <i>WMD in Iraq: Evidence and Implications</i>

گزارش سلاح‌های کشتار جمعی (۲۰۰۴): این گزارش یکی از اولین و دقیق‌ترین تحلیل‌های شکست اطلاعاتی بود:

- مقامات آمریکایی «اطلاعات را سیاسی کردند» (politicized intelligence)
- شواهد ضعیف، اغراق‌آمیز و گاهی جعلی (پرونده‌ی اورانیوم نیجر) ارائه شد
- آژانس‌های اطلاعاتی تحت فشار سیاسی نتیجه‌ی «دلخواه» تولید کردند
- شکست اطلاعاتی عراق «بزرگ‌ترین شکست اطلاعاتی پس از پرل هاربر» بود

Center for Strategic and International Studies (CSIS) ۸.۴.۷

جدول ۲۸.۷: پروفایل: مرکز مطالعات استراتژیک و بین‌المللی

تأسیس	۱۹۶۲، واشنگتن
گرایش	میان‌رو، فنی-تخصصی
چهره‌ی کلیدی	آنتونی کوردزمن (Anthony Cordesman)
ویژگی	بیش از ۱۰۰ گزارش تفصیلی درباره‌ی عراق

آنتونی کوردزمن

تحلیل‌گر ارشد نظامی CSIS که بیش از هر تحلیل‌گر دیگری درباره‌ی عراق نوشته (بیش از ۲۰۰ مقاله و گزارش):

تحلیل‌های محوری:

۱. داده‌محوری: کوردزمن با ارائه‌ی داده‌های تفصیلی نشان داد ادعاهای خوش‌بینانه‌ی دولت بوش با واقعیت میدانی مطابقت ندارد
۲. نقد بازسازی: میلیاردها دلار بودجه‌ی بازسازی بدون نظارت و با فساد گسترده هدر رفت - SIGIR (بازرس ویژه) این را تأیید کرد
۳. شکست نهادسازی: ارتش و پلیس جدید عراق بر مبنای وفاداری فرقه‌ای نه حرفه‌ای‌گری ساخته شدند
۴. پیش‌بینی داعش: از ۲۰۱۲ هشدار داد همیشه سنی‌ها توسط مالکی زمینه‌ساز بازگشت افراط‌گرایی خواهد شد

۵.۷ اندیشکده‌های اروپایی و بین‌المللی

۱.۵.۷ Chatham House (مؤسسه‌ی سلطنتی امور بین‌الملل)

جدول ۲۹.۷: پروفایل: چتم هاوس

تأسیس	۱۹۲۰، لندن
گرایش	لیبرال بین‌المللی
پژوهشگران کلیدی عراق	توبی داج (LSE/چتم هاوس)، گارت استنسفیلد
گزارش مهم	<i>Iraq in Transition</i> (۲۰۰۷)

یافته‌ی کلیدی گزارش ۲۰۰۷:

“There is not ‘a civil war’ in Iraq, but many civil wars and insurgencies involving a number of communities and organizations struggling for power.”

«در عراق یک جنگ داخلی وجود ندارد، بلکه چندین جنگ داخلی و شورش وجود دارد که جوامع و سازمان‌های متعددی برای قدرت مبارزه می‌کنند.»

۲.۵.۷ International Crisis Group (ICG)

جدول ۳۰.۷: پروفایل: گروه بین‌المللی بحران

تأسیس	۱۹۹۵، بروکسل
ویژگی	حضور میدانی در مناطق بحران‌زده
گزارش‌های عراق	بیش از ۸۰ گزارش و بیانیه (۲۰۰۲-۲۰۲۳)
مدیر (زمان جنگ)	گارت ایوانز (Gareth Evans)

گزارش‌های کلیدی ICG

جدول ۳۱.۷: گزارش‌های کلیدی ICG درباره‌ی عراق

سال	عنوان	توصیه‌ی اصلی
۲۰۰۲	Iraq Backgrounder	هشدار درباره‌ی پیچیدگی قومی-مذهبی
۲۰۰۳	Iraq's Constitutional Challenge	قانون اساسی فراگیر ضروری است
۲۰۰۴	Iraq's Kurds: Toward an Historic Compromise	حل مسئله‌ی کرکوک قبل از بحران
۲۰۰۶	The Next Iraqi War? Sectarianism and Civil Conflict	پیش‌بینی جنگ فرقه‌ای
۲۰۰۸	Iraq After the Surge I & II	دستاورد‌های Surge شکننده
۲۰۱۳	Make or Break: Iraq's Sunnis and the State	هشدار: تهمیش سنی‌ها فاجعه‌بار خواهد بود
۲۰۱۴	Iraq: Falluja's Faustian Bargain	پیش از سقوط موصل
۲۰۱۹	Iraq's Paramilitary Groups: The Challenge of Rebuilding a Functioning State	مشکل شبه‌نظامیان
۲۰۲۰	Iraq: Fixing Security in Kirkuk	امنیت مناطق مورد مناقشه
۲۰۲۳	Iraq Turns Twenty	ارزیابی بیست‌ساله

ویژگی ICG: پیش‌بینی‌های محقق‌شده

ICG یکی از معدود نهادهایی بود که بسیاری از بحران‌های عراق را پیش‌بینی کرد:

- هشدار درباره‌ی جنگ فرقه‌ای (۲۰۰۵) → اتفاق افتاد (۲۰۰۶) ✓
- هشدار درباره‌ی تهمیش سنی‌ها (۲۰۱۳) → ظهور داعش (۲۰۱۴) ✓
- هشدار درباره‌ی شبه‌نظامیان (۲۰۱۹) → بحران حاکمیت ادامه دارد ✓
- هشدار درباره‌ی بحرین کرکوک (۲۰۰۴) → هنوز حل نشده ✓

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) ۳.۵.۷

جدول ۳۲.۷: پروفایل: SIPRI

تأسیس	۱۹۶۶، استکهلم
تخصص	تسلیحات، خلع سلاح، صلح و امنیت بین‌المللی
تمرکز عراقی	هزینه‌های نظامی، تجارت اسلحه، بازسازی بخش امنیتی

یافته‌های کلیدی:

- هزینه‌های نظامی آمریکا در عراق در اوج (۲۰۰۸) معادل ۱۲ میلیارد دلار در ماه بود

- عراق پس از ۲۰۰۳ به یکی از بزرگ‌ترین واردکنندگان اسلحه در جهان تبدیل شد
- ارتش جدید عراق بر مبنای مدل آمریکایی ساخته شد که با واقعیت‌های محلی سازگار نبود

۶.۷ اندیشمندان و تحلیل‌گران منطقه‌ای

۱.۶.۷ جدول جامع تحلیل‌گران منطقه‌ای

جدول ۳۳.۷: اندیشمندان منطقه‌ای و مواضع آن‌ها

نام	ملیت	تخصص	موضع	تحلیل اصلی
عزمی بشاره	فلسطینی	فلسفه سیاسی	مخالف قاطع	دموکراسی تحمیلی پارادوکسیکال است
رشید خالدی	فلسطینی-آمریکایی	تاریخ خاورمیانه	مخالف	امپریالیسم جدید
ولی نصر	ایرانی-آمریکایی	علوم سیاسی	منتقد اجرا	«احیای شیعه» تحول ژئوپلیتیکی
فواد عجمی†	لبنانی-آمریکایی	مطالعات عربی	حامی	آمریکا عراق را «بخشید»
بسمه قدمانی	سوری-فرانسوی	علوم سیاسی	منتقد	اصلاحات باید درون‌زا باشد
مروان المعشر	اردنی	سیاست	منتقد	دموکراتیزاسیون تدریجی
ریموند هینبوش	بریتانیایی	خاورمیانه	مخالف	واقع‌گرایی ساختاری

۲.۶.۷ ولی نصر: «احیای شیعه»

جدول ۳۴.۷: پروفایل: ولی نصر

زمینه	متخصص مطالعات اسلامی و خاورمیانه
وابستگی	دانشگاه جانز هاپکینز (SAIS)؛ مشاور ریچارد هالبروک
اثر کلیدی	<i>The Shia Revival</i> (۲۰۰۶)

تحلیل محوری:

“The most significant unintended consequence of the Iraq War was the Shia Revival – the empowerment of Shia communities across the Middle East. This fundamentally altered the regional balance of power in Iran’s favor and created a new geopolitical fault line.”

«مهم‌ترین پیامد ناخواسته‌ی جنگ عراق، احیای شیعه بود - توانمندسازی جوامع شیعه در سراسر خاورمیانه. این امر تعادل قدرت منطقه‌ای را به‌طور بنیادین به نفع ایران تغییر داد.»

۳.۶.۷ رشید خالدی

جدول ۳۵.۷: پروفایل: رشید خالدی

زمینه	مورخ خاورمیانه
وابستگی	دانشگاه کلمبیا (Edward Said Chair)
اثر مرتبط	<i>Resurrecting Empire</i> (۲۰۰۴)

استدلال محوری:

- حمله‌ی ۲۰۰۳ «احیای امپراتوری» غربی در خاورمیانه بود
- تاریخ مداخلات غربی در عراق (از بریتانیا تا آمریکا) الگوی تکراری دارد: وعده‌ی آزادی، واقعیت اشغال
- خاطره‌ی تاریخی استعمار، هر مداخله‌ی خارجی را در نظر عرب‌ها مشکوک می‌سازد

۴.۶.۷ فواد عجمی (۱۹۴۵-۲۰۱۴)

جدول ۳۶.۷: پروفایل: فواد عجمی

زمینه	متخصص مطالعات عربی
وابستگی	دانشگاه جانز هاپکینز؛ Hoover Institution
اثر مرتبط	<i>The Foreigner's Gift</i> (۲۰۰۶)
موضوع	حامی قوی و مستمر حمله

استدلال:

“America came to Iraq as a liberator, offering the foreign stranger’s gift of freedom. The Iraqis were given something they could not have achieved on their own: liberation from a monstrous tyranny.”

نقد بر عجمی:

- منتقدان او را «روشنفکر دربار» خواندند که مشروعیت آکادمیک به جنگ بخشید
- سعید (Edward Said) او را متهم به «استشراق معکوس» کرد
- تحلیل او از «هدیه‌ی بیگانه» نادیده‌گیری عاملیت عراقی‌هاست

۷.۷ درس آموخته: جمع‌بندی تحلیلی

۱.۷.۷ ده درس کلان از عراق

جدول ۳۷.۷: ده درس کلان از مداخله در عراق - اجماع ادبیات

#	درس	شرح	منبع اصلی
۱	دولت‌سازی قبل از انتخابات	بدون نهادهای کارآمد، انتخابات فقط رقابت فرقه‌ای ایجاد می‌کند	فوکویاما، دایاموند
۲	برنامه‌ریزی پساجنگ حیاتی	جنگ آسان بود؛ صلح غیرممکن شد	رَند، ریکس
۳	فراگیری (Inclusivity)	حذف هر گروه مقاومت مسلحانه تولید می‌کند	دایاموند، ICG
۴	شناخت محلی	نادیده گرفتن پیچیدگی‌های بومی فاجعه‌بار است	داج، عبدالجبار
۵	تعهد بلندمدت	ملت‌سازی فرایندی نسلی است	رَند، فوکویاما
۶	مشروعیت بین‌المللی	عمل یک‌جانبه مشروعیت و کارایی را تضعیف می‌کند	CFR، هاس
۷	اطلاعات صادقانه	سیاسی‌سازی اطلاعات فاجعه‌بار است	کارنگی
۸	تواضع استراتژیک	قدرت نظامی نمی‌تواند تغییرات اجتماعی ایجاد کند	باکوویچ، میرشایمر
۹	هزینه‌ی فرصت	منابع محدودند و جنگ انتخابی هزینه‌ی فرصت سنگینی دارد	استیگلیتز
۱۰	مالکیت محلی	دموکراسی باید از درون رشد کند	قدمانی، المعشر

۲.۷.۷ تأثیر عراق بر سیاست خارجی بین‌المللی

جدول ۳۸.۷: تأثیر تجربه‌ی عراق بر تصمیم‌گیری‌های بعدی

تصمیم	تأثیر عراق	نتیجه
لیبی ۲۰۱۱	«این بار فقط حمایت هوایی، بدون نیروی زمینی»	دولت شکست‌خورده
سوریه ۲۰۱۳	«خط قرمز» اوپاما عبور شد اما حمله نشد - ترس از «عراق دیگر»	جنگ داخلی ادامه یافت
داعش ۲۰۱۴	بازگشت اجباری آمریکا - اما بدون نیروی زمینی	ائتلاف هوایی + نیروهای محلی
افغانستان ۲۰۲۱	«بیست سال کافی است» - خروج کامل بایدن	سقوط سریع دولت
اوکراین ۲۰۲۲	حمایت غیرمستقیم - مداخله‌ی مستقیم ممنوع	جنگ طولانی

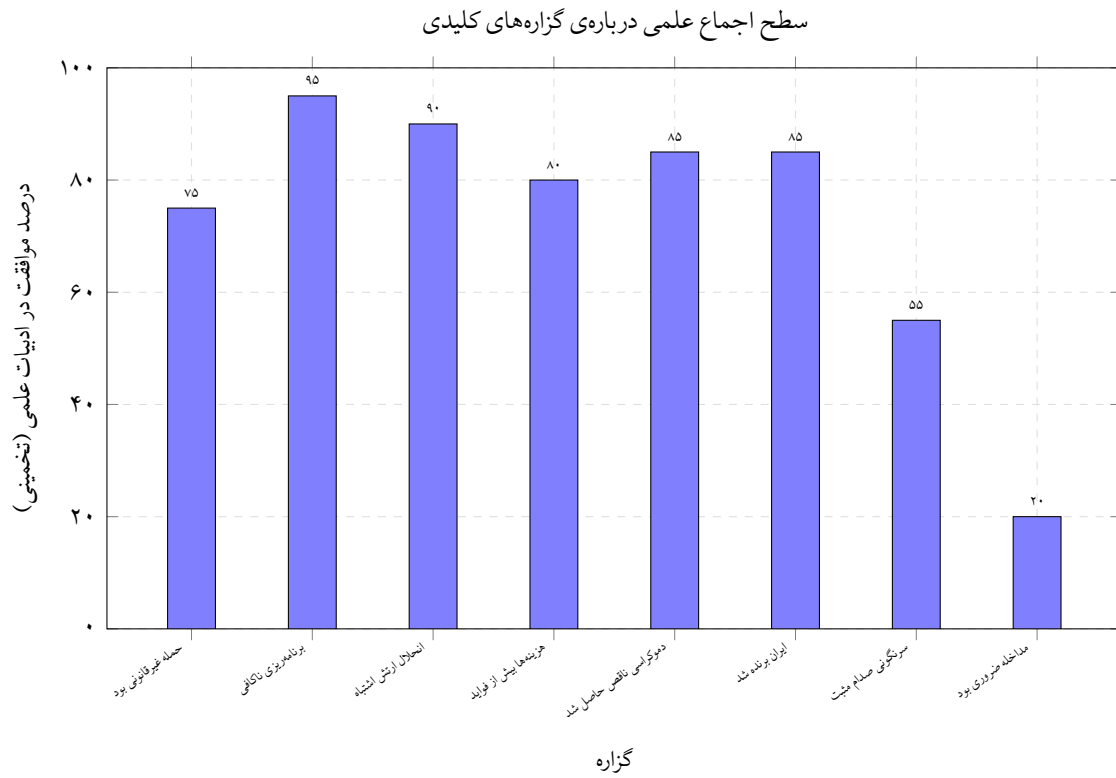
۳.۷.۷ «دکترین عراق» - قواعد جدید مداخله

«دکترین عراق» غیررسمی

تجربه‌ی عراق مجموعه‌ای از «قواعد» غیررسمی اما تأثیرگذار ایجاد کرده:

۱. هرگز دیگر عراق (Never Again Iraq): مداخله‌ی زمینی بزرگ مقیاس عملاً از دستور کار خارج شده
۲. ردپای سبک (Light Footprint): ترجیح حمله‌ی هوایی، پهپاد، نیروهای ویژه به جای اشغال
۳. رهبری از عقب (Leading from Behind): حمایت از نیروهای محلی به جای جایگزینی آنها
۴. بدون ملت‌سازی (No Nation-Building): هم اوپاما و هم ترامپ صراحتاً ملت‌سازی را رد کردند
۵. شکاکیت اطلاعاتی: تقاضا برای شواهد قوی‌تر قبل از اقدام نظامی

۴.۷.۷ تحلیل تطبیقی: اجماع و اختلاف

شکل ۲.۷: سطح اجماع علمی درباره‌ی گزاره‌های کلیدی (برآورد تقریبی از ادبیات)

جمع‌بندی: چه کسی چه گفت و چرا مهم است

۸.۷

۱.۸.۷ ماتریس اجماع-اختلاف

جدول ۳۹.۷: ماتریس اجماع و اختلاف بین اندیشمندان و اندیشکده‌ها

گزاره	اجماع بالا (>۸۰٪)	اجماع متوسط (۵۰-۸۰٪)	اختلاف (<۵۰٪)
برنامه‌ریزی پساجنگ فاجعه‌بار بود	✓		
انحلال ارتش عراق اشتباه بود	✓		
ایران بزرگ‌ترین برنده‌ی استراتژیک شد	✓		
هزینه‌ها بر فواید غلبه دارد	✓		
دموکراسی حاصل ناقص و فرقه‌ای است	✓		
حمله از نظر حقوقی غیرقانونی بود		✓	
سرنگونی صدام فی نفسه مثبت بود		✓	
Surge موفقیت نسبی داشت		✓	
مداخله ضروری بود			✓
آیا آمریکا باید بماند (پس از ۲۰۱۱)			✓
آیا دموکراسی در عراق ممکن است			✓

۲.۸.۷ مهم‌ترین آموزه‌ی عراق

آموزه‌ی بنیادین

اگر فقط یک درس از عراق بتوان آموخت، آن درس این است:

قدرت نظامی می‌تواند یک رژیم را سرنگون کند، اما نمی‌تواند یک ملت بسازد. ملت‌سازی فرایندی است که نیاز به:

- زمان: نسل‌ها، نه سال‌ها
- مشروعیت: بین‌المللی و محلی
- منابع: بسیار بیشتر از هزینه‌ی جنگ
- شناخت: عمیق از جامعه‌ی هدف
- تواضع: پذیرش محدودیت‌های بیرونی
- مالکیت محلی: رهبری باید داخلی باشد

بدون این عناصر، حتی قدرتمندترین ارتش جهان محکوم به شکست است. آمریکا در عراق توان تخریب داشت اما توان ساختن نداشت - و این شکاف، تراژدی اصلی مداخله‌ی ۲۰۰۳ است.

- خلاصه‌ی اجماع ادبیات علمی ۲۰۰۳-۲۰۲۳

i خلاصه‌ی این فصل

تشرین نشان داد عراق صرفاً مجموعه‌ای از فرقه‌ها و قبایل نیست. نسل جدیدی وجود دارد که هویتش ملی است نه فرقه‌ای، مطالبه‌اش شهروندی است نه سهمیه، و ابزارش خیابان است نه سلاح. اما بهای این صدا بسیار سنگین بود.

در فصل بعد ...

فراتر از سیاست و امنیت، جنگ بحران‌هایی ساختاری آفرید که نسل‌ها ادامه خواهند داشت. فصل بعد به بحران‌های پنهان می‌پردازد: آب، محیط زیست، میراث فرهنگی، آموزش، بهداشت، آوارگان، و حقوق زنان.

ارزیابی توسعه و مدرنیزاسیون: عقب‌رفت، تأخیر یا تحول؟

«این عکس‌ها فقط چند سرباز منحرف نبودند. این عکس‌ها تصویر یک سیستم بودند — سیستمی که شکنجه را قانونی و انسانیت را اختیاری کرده بود.»

— سیمور هرش، خبرنگار افشاگر ابوغریب، نیویورکر، ۲۰۰۴

۱.۸ تصویر یکپارچه: پرسش اصلی

۱.۱.۸ طرح مسئله

پرسش محوری این فصل آن است:

آیا مداخله‌ی ۲۰۰۳ در مسیر توسعه و مدرن شدن عراق یک عقب‌رفت (بازگشت به عقب) بود، یک تأخیر (کندی مسیر موجود)، یا یک تحول ساختاری (تغییر مسیر - با هزینه‌ها و فرصت‌های جدید)؟

پاسخ به این پرسش مستلزم سه کار تحلیلی است:

۱. تعریف مسیر توسعه‌ی قبل از ۲۰۰۳: عراق در چه مسیری بود؟
۲. سنجش وضعیت پس از ۲۰۰۳: عراق به کجا رسید؟
۳. مدل‌سازی ضدواقعی (Counterfactual): اگر حمله نمی‌شد، عراق کجا بود؟

۲.۱.۸ خلاصه‌ی یافته‌ها

یافته‌ی کلان

بر اساس تحلیل داده‌ها و مدل‌سازی تطبیقی:

- در بُعد اقتصادی: مداخله یک عقب‌رفت کوتاه‌مدت (۲۰۰۳-۲۰۰۸) و سپس بازبازی ناقص بود. GDP سرانه‌ی ۲۰۲۳ بالاتر از ۲۰۰۲ است اما عمدتاً به خاطر نفت، نه تنوع اقتصادی.
- در بُعد انسانی (HDI): یک تأخیر ده‌ساله - عراق در ۲۰۲۳ تقریباً در جایی است که بدون جنگ احتمالاً در ۲۰۱۳ می‌بود.
- در بُعد نهادی: یک عقب‌رفت شدید - نهادهای دولتی (هرچند سرکوبگر) تخریب و با نهادهای ضعیف‌تر جایگزین شدند.

- در بُعد اجتماعی: یک فاجعه - بافت اجتماعی، سرمایه‌ی انسانی و اعتماد اجتماعی شدیداً آسیب دید.
- در بُعد آزادی‌ها: یک بهبود ناقص - آزادی بیان و تکثر سیاسی افزایش یافت اما با هزینه‌ی امنیتی سنگین.

۲.۸ چارچوب نظری: مدل‌های توسعه و مدرنیزاسیون

۱.۲.۸ مدرنیزاسیون چیست؟

مدرنیزاسیون فرایندی چندبعدی است شامل:

جدول ۱.۸: ابعاد مدرنیزاسیون

نظریه‌پرداز اصلی	شاخص‌ها	بُعد
روستو (Rostow)	صنعتی‌سازی، تنوع اقتصادی، GDP سرانه	اقتصادی
لیپست (Lipset)	شهرنشینی، باسواد، کاهش باروری، طبقه‌ی متوسط	اجتماعی
هانتینگتون	دموکراسی، حاکمیت قانون، پاسخگویی	سیاسی
وبر، اینگلهارت	سکولاریزاسیون، فردگرایی، عقلانیت	فرهنگی
فوکویاما، نورث	بوروکراسی کارآمد، سیستم قضایی مستقل	نهادی
سن (Sen)، UNDP	امید به زندگی، بهداشت، آموزش	انسانی

۲.۲.۸ نظریه‌ی مراحل رشد روستو

والث ویتمن روستو (W.W. Rostow) در *The Stages of Economic Growth* (۱۹۶۰) پنج مرحله‌ی رشد اقتصادی تعریف کرد:

۱. جامعه‌ی سنتی (Traditional Society)
۲. پیش‌شرط‌های جهش (Preconditions for Take-Off)
۳. جهش (Take-Off)
۴. حرکت به سمت بلوغ (Drive to Maturity)
۵. عصر مصرف انبوه (Age of Mass Consumption)

جایگاه عراق در مدل روستو:

- عراق دهه‌ی ۱۹۷۰: در مرحله‌ی ۳ (جهش) - رشد سریع نفتی، صنعتی‌سازی، زیرساخت‌سازی گسترده
- عراق ۱۹۸۰-۱۹۹۰: بازگشت به مرحله‌ی ۲ - جنگ‌ها و تحریم‌ها رشد را متوقف کرد
- عراق ۲۰۰۳: سقوط به مرحله‌ی ۲/۱ - تخریب زیرساخت‌ها و نهادها
- عراق ۲۰۲۳: تلاش برای بازگشت به مرحله‌ی ۳/۲ - اما بسیار ناقص

۳.۲.۸ نظریه‌ی توسعه‌ی انسانی آمارتیا سن

آمارتیا سن (Amartya Sen) توسعه را گسترش آزادی‌ها و قابلیت‌ها (Capabilities Approach) تعریف می‌کند:

“Development is the process of expanding the real freedoms that people enjoy.”

بر این اساس، توسعه شامل:

- آزادی از فقر و گرسنگی
- آزادی از بیماری و مرگ زودرس
- آزادی سیاسی و مشارکت
- آزادی اقتصادی و فرصت‌ها
- امنیت اجتماعی و شخصی

ارزیابی عراق بر اساس رویکرد سن: مداخله‌ی ۲۰۰۳ برخی آزادی‌ها (سیاسی) را گسترش داد اما آزادی‌های بنیادین‌تر (امنیت، بهداشت، اشتغال) را شدیداً تضعیف کرد.

۴.۲.۸ نظریه‌ی «نفرین منابع» (Resource Curse)

عراق نمونه‌ی بارز نفرین منابع است:

- اقتصاد تک‌محصولی وابسته به نفت
- دولت رانتیر (Rentier State): درآمد دولت از نفت نه مالیات
- فقدان قرارداد اجتماعی (Social Contract): دولت خدمات می‌دهد اما پاسخگویی نمی‌خواهد
- فساد ساختاری: درآمد آسان = فساد آسان
- عدم تنوع اقتصادی: وابستگی به نوسانات قیمت نفت

۵.۲.۸ نظریه‌ی اقتدارگرایی توسعه‌گرا (Developmental Authoritarianism)

برخی نظریه‌پردازان استدلال کرده‌اند که اقتدارگرایی می‌تواند ابزار توسعه باشد (نمونه: کره‌ی جنوبی تحت پارک، سنگاپور تحت لی کوان یو، چین تحت دنگ شیائوپینگ).

آیا رژیم بعث «اقتدارگرایی توسعه‌گرا» بود؟

جدول ۲.۸: ارزیابی رژیم بعث بر اساس معیارهای اقتدارگرایی توسعه‌گرا

ارزیابی	وضعیت در عراق بعثی	معیار
±	نسبتاً کارآمد (دهه‌ی ۷۰) اما رو به زوال	بوروکراسی کارآمد
-	موجود (دهه‌ی ۷۰) اما نابود شد	سیاست صنعتی منسجم
+	قوی (دهه‌ی ۷۰-۸۰)	سرمایه‌گذاری در آموزش
--	سرکوب برای حفظ قدرت، نه توسعه	سرکوب برای توسعه
-	وابستگی به قبایل سنی و خاندان تکریتی	استقلال از گروه‌های ذی‌نفع
-	وابستگی به نفت، نه صادرات صنعتی	جهت‌گیری صادراتی
±	بله، اما به قیمت سرکوب وحشیانه	ثبات سیاسی
--	دو جنگ بزرگ = نابودی توسعه	جنگ افروزی
خیر		نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری نظری

رژیم بعث عراق اقتدارگرایی توسعه‌گرا نبود. در دهه‌ی ۱۹۷۰ پتانسیل آن را داشت (سرمایه‌گذاری در آموزش و زیرساخت) اما جنگ افروزی صدام (ایران ۱۹۸۰، کویت ۱۹۹۰) و سرکوب داخلی این پتانسیل را نابود کرد. عراق صدام بیشتر شبیه اقتدارگرایی غارت‌گر (Predatory Authoritarianism) بود.

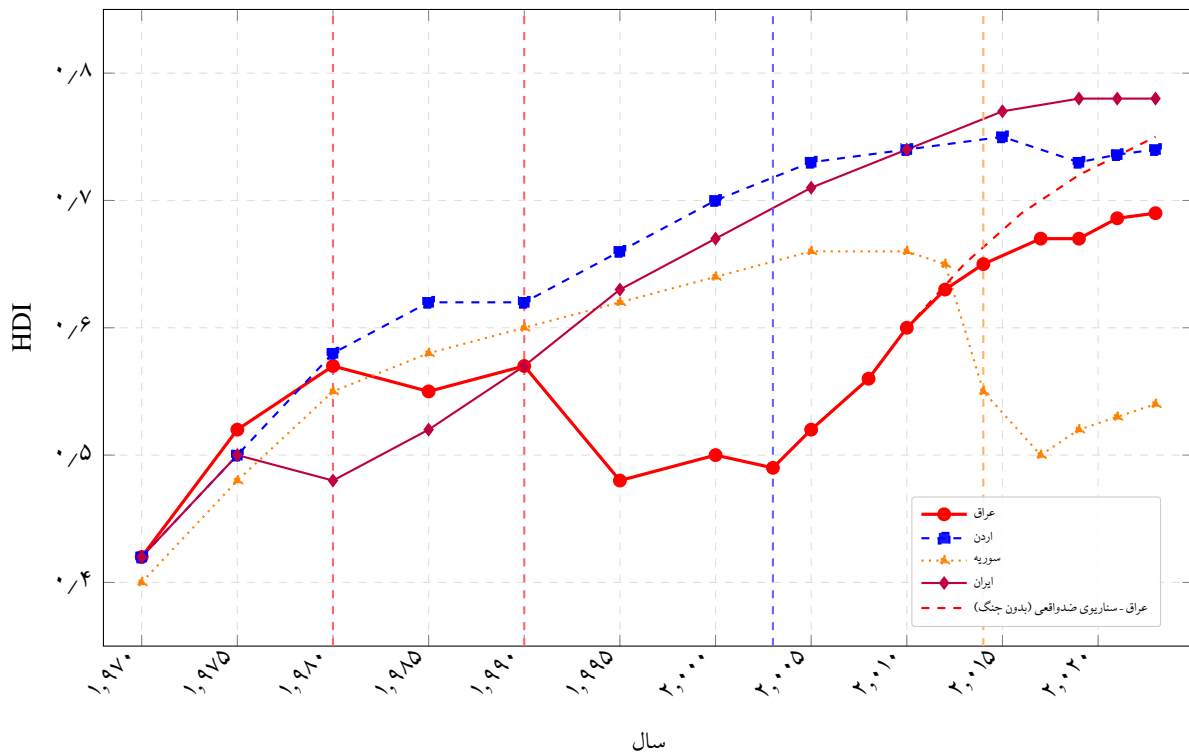
۳.۸ داده‌های توسعه‌ای: روند تاریخی عراق (۱۹۷۰-۲۰۲۳)

۱.۳.۸ شاخص توسعه‌ی انسانی (HDI)

جدول ۳.۸: شاخص توسعه‌ی انسانی عراق: روند بلندمدت

سال	HDI	رویداد/زمینه
۱۹۷۰	۰٫۴۲	شروع درآمدهای نفتی بزرگ
۱۹۷۵	۰٫۵۲	دوران طلایی نفتی، سرمایه‌گذاری عظیم
۱۹۸۰	۰٫۵۷	اوج توسعه‌ی بعثی - آغاز جنگ ایران
۱۹۸۵	۰٫۵۵	جنگ ایران-عراق
۱۹۹۰	۰٫۵۷	پایان جنگ ایران - حمله به کویت
۱۹۹۵	۰٫۴۸	تحریم‌های شدید، فروپاشی اقتصادی
۲۰۰۰	۰٫۵۰	ادامه‌ی تحریم‌ها، برنامه‌ی نفت در برابر غذا
۲۰۰۳	۰٫۴۹	حمله‌ی ائتلاف
۲۰۰۵	۰٫۵۲	بازسازی اولیه، خشونت فزاینده
۲۰۰۸	۰٫۵۶	پایان اوج جنگ فرقه‌ای
۲۰۱۰	۰٫۶۰	بهبود نسبی، رشد نفتی
۲۰۱۲	۰٫۶۳	ثبات نسبی
۲۰۱۴	۰٫۶۵	ظهور داعش - اما HDI هنوز بالا
۲۰۱۷	۰٫۶۷	پایان جنگ داعش
۲۰۱۹	۰٫۶۷	جنبش تشرین
۲۰۲۱	۰٫۶۸۶	کووید و بهبود نسبی
۲۰۲۳	۰٫۶۹	وضعیت فعلی

شاخص توسعه‌ی انسانی: عراق و کشورهای مقایسه‌ای (۱۹۷۰-۲۰۲۳)

شکل ۱.۸: مسیر توسعه‌ی انسانی عراق در مقایسه با کشورهای مشابه + سناریوی ضدواقعی

۲.۳.۸ تولید ناخالص داخلی سرانه

جدول ۴.۸: GDP سرانه (به دلار ثابت ۲۰۱۵): عراق و مقایسه‌ها

سال	عراق	اردن	ایران	سوریه	لیبی
۱۹۸۰	۴۲۰۰	۲۵۰۰	۳۸۰۰	۱۸۰۰	۱۲۵۰۰
۱۹۹۰	۱۸۰۰	۲۰۰۰	۲۸۰۰	۱۹۰۰	۸۰۰۰
۲۰۰۰	۱۲۰۰	۲۵۰۰	۳۵۰۰	۲۲۰۰	۷۵۰۰
۲۰۰۳	۸۰۰	۲۷۰۰	۴۰۰۰	۲۴۰۰	۷۸۰۰
۲۰۰۸	۳۵۰۰	۳۵۰۰	۵۵۰۰	۲۸۰۰	۱۰۰۰۰
۲۰۱۴	۵۰۰۰	۳۸۰۰	۵۸۰۰	۸۰۰	۴۰۰۰
۲۰۱۹	۴۸۰۰	۳۵۰۰	۵۰۰۰	-	۳۵۰۰
۲۰۲۳	۵۲۰۰	۳۸۰۰	۴۵۰۰	-	۴۲۰۰

۳.۳.۸ شاخص‌های اجتماعی: مقایسه‌ی قبل و بعد

جدول ۵.۸: شاخص‌های اجتماعی عراق: ۱۹۹۰ در برابر ۲۰۰۲ در برابر ۲۰۲۳

شاخص	۱۹۹۰	۲۰۰۲	۲۰۲۳	روند
امید به زندگی (سال)	۶۵٫۵	۶۸٫۵	۷۱٫۲	↑
مرگ‌ومیر نوزادان (در هزار)	۴۰	۳۵	۲۲	↑
باسوادای بزرگسالان	٪۷۰	٪۷۴	٪۸۵	↑
ثبت‌نام دانشگاهی	٪۱۲	٪۱۵	٪۲۵	↑
شهرنشینی	٪۶۸	٪۶۸	٪۷۱	→
دسترسی به برق	٪۹۵	٪۸۵	٪۹۸	↑
دسترسی به آب سالم	٪۹۵	٪۷۰	٪۸۶	↓↑
نرخ فقر	٪۲۰	٪۳۰	٪۲۵	↓↑
نرخ بیکاری	٪۱۵	٪۲۵	٪۱۶	↓↑
بیکاری جوانان	٪۲۵	٪۳۵	٪۳۶	↓
پزشک به ازای هزار نفر	۰٫۶	۰٫۵	۰٫۸	↑

۴.۸ مدل‌سازی ضدواقعی: اگر حمله نمی‌شد چه؟

۱.۴.۸ روش‌شناسی ضدواقعی

تحلیل ضدواقعی (Counterfactual Analysis) ذاتاً حدسی است اما با استفاده از:

۱. مدل تطبیقی: مقایسه با کشورهای مشابهی که مداخله نشدند
۲. مدل برون‌یابی: ادامه‌ی روندهای قبل از ۲۰۰۳
۳. مدل سناریویی: سناریوهای مختلف بر اساس متغیرهای کلیدی می‌توان به تخمین‌های معقولی رسید.

۲.۴.۸ کشورهای تطبیقی: دیکتاتورهای مشابه صدام

جدول ۶.۸: انتخاب کشورهای تطبیقی برای مدل‌سازی ضدواقعی

معیار	عراق ۲۰۰۲	سوریه	لیبی	مصر	ترکمنستان	ازبکستان	ارزیابی شباهت
نوع رژیم	شخصی سالار، تک‌حزبی	بعثی، موروثی	شخصی سالار	نظامی	شخصی سالار	شخصی سالار	سوریه و لیبی
نفت محور	بسیار بالا	کم	بسیار بالا	کم	بسیار بالا	متوسط	لیبی و ترکمنستان
ترکیب قومی	متنوع	متنوع	قبیله‌ای	نسبتاً همگن	نسبتاً همگن	متنوع	سوریه
جانشینی موروثی	قصد (قصی)	موفق (بشار)	قصد (سيف)	-	-	موفق (میرضیایف)	سوریه و لیبی
تحریم	شدید	ملازم	ملازم/الغو	خیر	خیر	خیر	منحصراً به‌فرد
بهترین تطبیق	سوریه > لیبی > ترکمنستان						

۳.۴.۸ سناریوی ۱: مدل سوریه - «صدام می‌ماند، بهار عربی می‌آید»

فرضیات:

- صدام تا ۲۰۱۱ در قدرت می‌ماند (یا قصی جانشین می‌شد)
- تحریم‌ها تدریجاً تخفیف می‌یافت (مانند لیبی ۲۰۰۳-۲۰۱۱)
- بهار عربی ۲۰۱۱ عراق را نیز درگیر می‌کرد
- رژیم بعث مانند سوریه سرکوب می‌کرد

جدول ۷.۸: سناریوی ۱ (مدل سوریه): برآورد شاخص‌ها

شاخص	۲۰۱۰ (برآورد)	۲۰۱۵ (برآورد)	۲۰۲۰ (برآورد)	۲۰۲۳ (برآورد)
HDI	۰٫۵۸	*۰٫۵۰	*۰٫۴۸	*۰٫۵۰
GDP سرانه	۴۰۰۰	*۱۵۰۰	*۱۲۰۰	*۱۸۰۰
تلفات تجمعی	۰	+۲۰۰'۰۰۰	+۴۰۰'۰۰۰	+۵۰۰'۰۰۰
آوارگان	۰	+۵ میلیون	+۶ میلیون	+۶ میلیون

* با فرض جنگ داخلی مشابه سوریه از ۲۰۱۱

تحلیل سناریوی ۱

اگر عراق مسیر سوریه را طی می‌کرد، نتیجه ممکن بود بدتر از آنچه واقعاً اتفاق افتاد باشد. سوریه‌ی بشار اسد تا ۲۰۲۳ بیش از ۵۰۰'۰۰۰ کشته، ۶ میلیون آواره‌ی خارجی و ۷ میلیون آواره‌ی داخلی داشت. HDI سوریه از ۰٫۶۶ (۲۰۱۰) به ۰٫۵۴ (۲۰۲۳) سقوط کرد. اما: احتمال دقیق تکرار سناریوی سوریه در عراق نامشخص است. عراق صدام با ارتش قوی‌تری سرکوب می‌کرد (مانند ۱۹۹۱) و ممکن بود قیام سریع‌تر شکست بخورد.

۴.۴.۸ سناریوی ۲: مدل لیبی - «عادی‌سازی تدریجی و سپس فروپاشی»

فرضیات:

- صدام مانند قذافی تحریم‌ها را با امتیازدهی تخفیف می‌داد
- سلاح‌های کشتار جمعی (که نداشت) را رسماً کنار می‌گذاشت
- رابطه با غرب عادی می‌شد (مانند لیبی ۲۰۰۳-۲۰۱۰)
- درآمد نفتی افزایش می‌یافت اما توزیع نابرابر بود
- بهار عربی ۲۰۱۱ منجر به مداخله‌ی ناتو می‌شد (مانند لیبی)

جدول ۸.۸: سناریوی ۲ (مدل لیبی): برآورد شاخص‌ها

شاخص	۲۰۱۰	۲۰۱۵	۲۰۲۰	۲۰۲۳
HDI	۰٫۶۲	*۰٫۵۵	*۰٫۵۲	*۰٫۵۵
GDP سرانه	۵٬۰۰۰	*۳٬۰۰۰	*۳٬۵۰۰	*۴٬۰۰۰
ثبات سیاسی	دیکتاتوری پایدار	فروپاشی	دولت شکست‌خورده	شکننده

* با فرض مداخله و فروپاشی مشابه لیبی از ۲۰۱۱

۵.۴.۸ سناریوی ۳: مدل ترکمنستان - «دیکتاتوری نفتی بدون تغییر»

فرضیات:

- صدام (یا جانشینش) بدون چالش جدی در قدرت می‌ماند
- تحریم‌ها ادامه می‌یافت (بدترین حالت) یا تخفیف می‌یافت (بهترین حالت)
- هیچ بهار عربی یا شورش مؤثری رخ نمی‌داد
- رژیم مانند ترکمنستان نیازوف/بردی‌محمداف ادامه می‌یافت

جدول ۹.۸: سناریوی ۳ (مدل ترکمنستان): برآورد شاخص‌ها

شاخص	۲۰۱۰	۲۰۱۵	۲۰۲۰	۲۰۲۳
HDI	۰٫۵۸	۰٫۶۲	۰٫۶۵	۰٫۶۷
GDP سرانه	۴٬۰۰۰	۵٬۵۰۰	۵٬۰۰۰	۵٬۵۰۰
تلفات	ناچیز	ناچیز	ناچیز	ناچیز
آزادی سیاسی	صفر	صفر	صفر	صفر
دموکراسی	صفر	صفر	صفر	صفر
سرکوب	مداوم	مداوم	مداوم	مداوم

۶.۴.۸ سناریوی ۴ (خوش بینانه): مدل اردن - «اصلاحات تدریجی از بالا»

فرضیات (کم احتمال ترین):

- صدام تحت فشار بین المللی اصلاحات تدریجی انجام می داد
- تحریم ها لغو و اقتصاد باز می شد
- جانشینی مسالمت آمیز رخ می داد
- مسیر مشابه اردن یا مراکش طی می شد

ارزیابی احتمال سناریوها

احتمال نسبی هر سناریو (ارزیابی نگارنده بر اساس ادبیات):

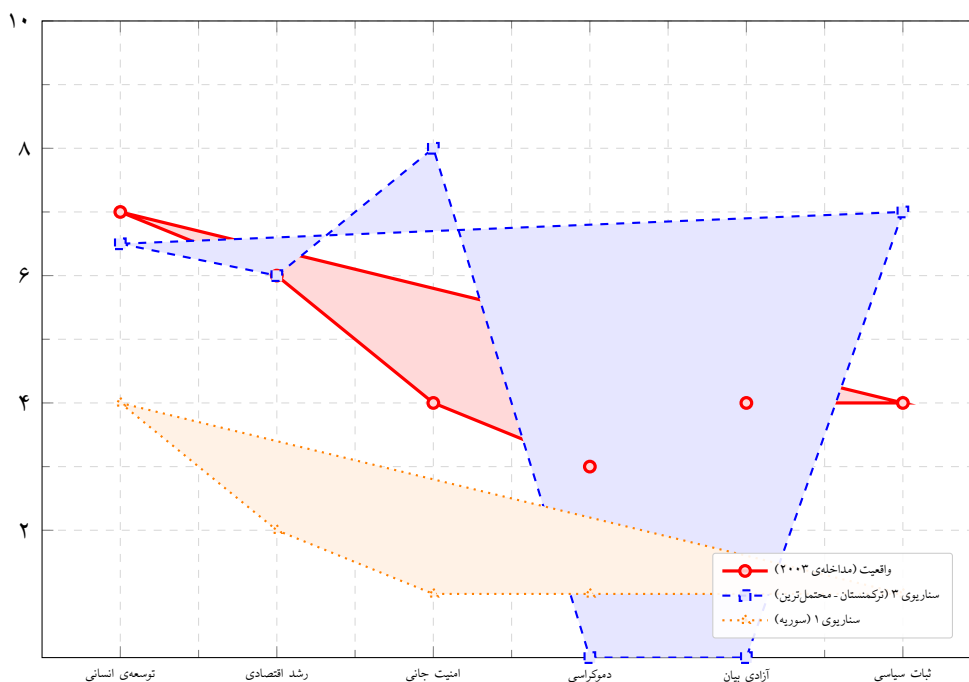
- سناریوی ۱ (سوریه): ۲۵-۳۰٪ - بسیار محتمل اگر بهار عربی رخ می داد
- سناریوی ۲ (لیبی): ۲۰-۲۵٪ - محتمل اگر عادی سازی اول رخ می داد
- سناریوی ۳ (ترکمنستان): ۳۵-۴۰٪ - محتمل ترین سناریو
- سناریوی ۴ (اردن): ۵-۱۰٪ - بسیار کم احتمال با شخصیت صدام

۷.۴.۸ جدول مقایسه ی نهایی: واقعیت در برابر سناریوها

جدول ۱۰.۸: مقایسه ی واقعیت (۲۰۲۳) با سناریوهای ضدواقعی

شاخص (۲۰۲۳)	واقعیت	سناریو ۱ (سوریه)	سناریو ۲ (لیبی)	سناریو ۳ (ترکمنستان)	سناریو ۴ (اردن)
HDI	۰٫۶۹	۰٫۵۰	۰٫۵۵	۰٫۶۷	۰٫۷۲
GDP سرانه	۵۲۰۰	۱۸۰۰	۴۰۰۰	۵۵۰۰	۶۵۰۰
تلفات تجمعی	+۳۰۰۰۰۰۰	+۵۰۰۰۰۰۰	+۵۰۰۰۰۰۰	*۱۰۰۰۰۰۰	ناچیز
دموکراسی (۱۰)	۳	۱	۲	۰	۴
آزادی بیان (۱۰)	۴	۱	۲	۰	۵
ثبات (۱۰)	۴	۱	۲	۷	۷
ارزیابی کلی		بدتر	مشابه/بدتر	مشابه	بهتر

مقایسه‌ی عنکبوتی: واقعیت در برابر سناریوها (۲۰۲۳)

شکل ۲.۸: مقایسه‌ی عنکبوتی واقعیت با محتمل‌ترین سناریوی ضداوقعی

۵.۸ تحلیل بُعدی: عقب‌رفت یا پیشرفت در هر حوزه

۱.۵.۸ بُعد ۱: سرمایه‌ی انسانی (Human Capital)

جدول ۱۱.۸: فرار مغزها از عراق: برآورد تلفات سرمایه‌ی انسانی

حرفه	قبل از ۲۰۰۳	مهاجرت‌کرده	تأثیر
پزشکان	۳۴۰۰۰۰	۱۲۰۰۰۰ (+۳۵٪)	بحران بهداشتی
استادان دانشگاه	۶۰۰۰۰	۳۰۰۰۰ (+۵۰٪)	فروپاشی آموزش عالی
مهندسان	۲۰۰۰۰۰	۸۰۰۰۰ (+۴۰٪)	ناتوانی در بازسازی
حقوقدانان	-	هزاران	ضعف نظام قضایی
ترور شدگان دانشگاهی	-	۵۰۰ نفر	ارعاب سیستماتیک

برآورد کل تلفات سرمایه‌ی انسانی: ۲-۳ میلیون نفر تحصیل‌کرده مهاجر

فاجعه‌ی سرمایه‌ی انسانی

از منظر اقتصاد توسعه، تخریب سرمایه‌ی انسانی (Human Capital Destruction) ممکن است مهم‌ترین و دیرپاترین اثر مداخله باشد:

- ساختن یک پزشک ۱۵-۲۰ سال زمان و صدها هزار دلار هزینه نیاز دارد
- ترور بیش از ۵۰۰ استاد دانشگاه بین ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۲
- یک نسل کامل از دانش‌آموزان تحت تأثیر جنگ و بی‌ثباتی قرار گرفت
- بازسازی سرمایه‌ی انسانی ممکن است ۲-۳ نسل طول بکشد

۲.۵.۸ بُعد ۲: زیرساخت‌ها

جدول ۱۲.۸: روند زیرساخت‌های کلیدی عراق

شاخص	۱۹۹۰	۲۰۰۲	۲۰۰۶	۲۰۱۵	۲۰۲۳
ظرفیت تولید برق (MW)	۹۵۰۰	۴۴۰۰	۳۶۰۰	۱۴۰۰۰	۲۸۰۰۰۰
ساعات برق روزانه	۲۴	۱۲-۸	۸-۴	۱۸-۱۲	۲۲-۱۸
تولید نفت (م.ب.ر)	۳/۵	۲/۵	۲/۰	۴/۱	۴/۵
جاده‌های آسفالت (هزار کیلومتر)	۴۵	۳۸	۳۲	۴۰	۴۵
خطوط تلفن ثابت (میلیون)	۰/۸	۰/۷	۱/۰	۱/۸	۲/۰
کاربران اینترنت (میلیون)	۰	۰/۰۲	۱	۱۱	۲۸
تلفن همراه (میلیون)	۰	۰/۰۱	۸	۳۳	۴۲

نکته‌ی مهم: فناوری ارتباطات

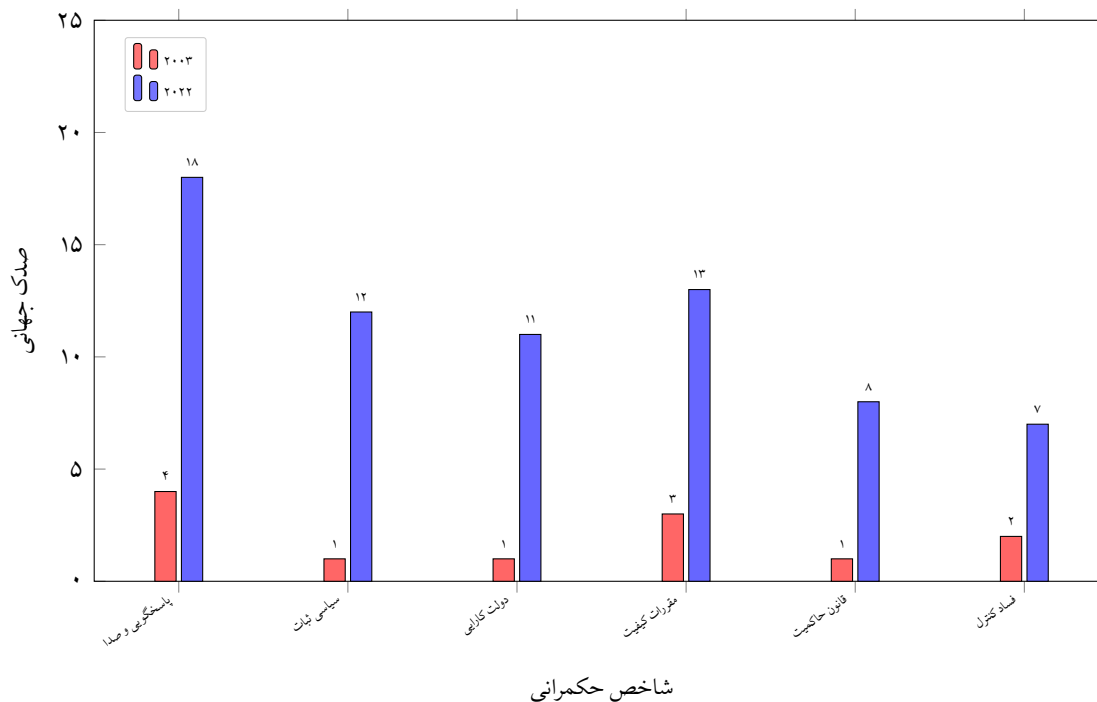
یکی از محدود حوزه‌هایی که عراق پس از ۲۰۰۳ جهش داشت، فناوری اطلاعات و ارتباطات است. در دوره‌ی صدام، اینترنت و تلفن همراه عملاً ممنوع بود. پس از ۲۰۰۳، عراق از صفر به ۲۸ میلیون کاربر اینترنتی و ۴۲ میلیون مشترک تلفن همراه رسید. این تحول صرف‌نظر از مداخله رخ می‌داد (مانند سایر کشورها) اما سرعت آن ممکن بود کندتر باشد.

۳.۵.۸ بُعد ۳: نهادهای دولتی

جدول ۱۳.۸: شاخص‌های حکمرانی بانک جهانی (WGI) - عراق (ادامه)

شاخص (صدک جهانی)	۲۰۲۲	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۳
صدا و پاسخگویی (Voice & Accountability)	۱۸	۱۵	۱۵	۴
ثبات سیاسی (Political Stability)	۱۲	۱	۳	۱
کارایی دولت (Gov. Effectiveness)	۱۱	۶	۸	۱
کیفیت مقررات (Regulatory Quality)	۱۳	۸	۱۰	۳
حاکمیت قانون (Rule of Law)	۸	۴	۵	۱
کنترل فساد (Control of Corruption)	۷	۴	۶	۲
میانگین کل صدک‌ها	۱۱٫۵	۶٫۳	۷٫۸	۲٫۰

شاخص‌های حکمرانی عراق: ۲۰۰۳ در برابر ۲۰۲۲

شکل ۳.۸: بهبود نسبی اما همچنان بسیار ضعیف شاخص‌های حکمرانی عراق

داده‌های WGI نشان می‌دهد:

- عراق در تمام شاخص‌ها در پایین‌ترین دهک جهانی قرار دارد
 - بهبود از ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۲ وجود دارد اما ناچیز است
 - بزرگ‌ترین بهبود در «صدا و پاسخگویی» (از ۴ به ۱۸) - بازتاب آزادی نسبی رسانه و انتخابات
 - کم‌ترین بهبود در «کنترل فساد» (از ۲ به ۷) - فساد ساختاری باقی مانده
 - مقایسه: اردن در ۲۰۲۲ میانگین صدک ۵۵، ایران صدک ۲۵، ترکمنستان صدک ۵
- نتیجه: مداخله‌ی ۲۰۰۳ نهادهای سرکوبگر اما نسبتاً کارآمد بعضی را تخریب کرد و نهادهای جدید به مراتب ضعیف‌تر و فاسدتر جایگزین شدند. این یک عقب‌رفت نهادی آشکار است.

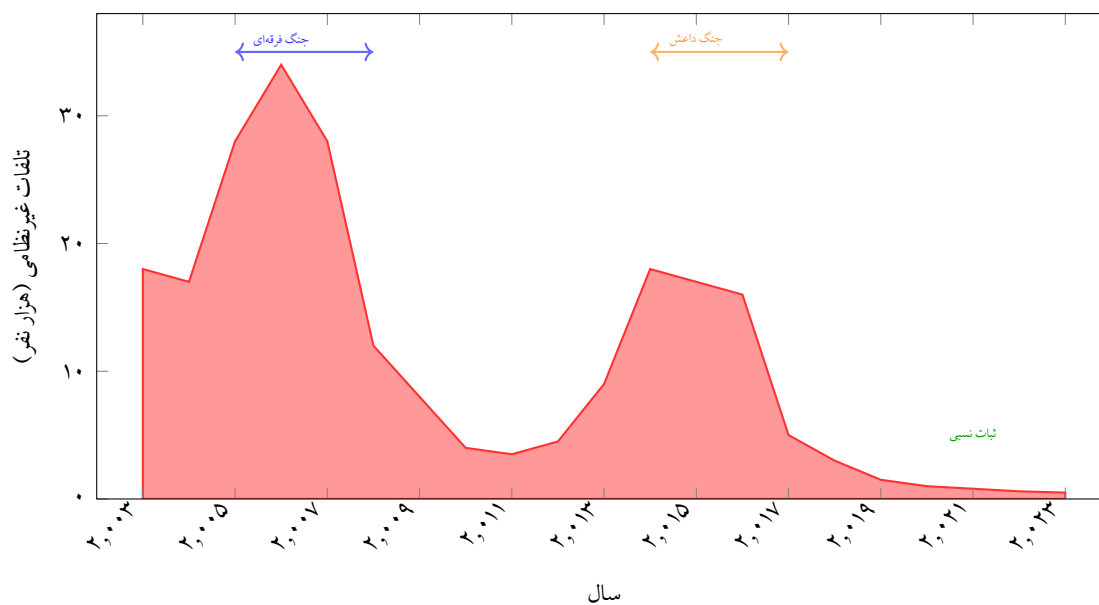
۴.۵.۸ بُعد ۴: امنیت و خشونت

امنیت بنیادی‌ترین پیش شرط توسعه است. بدون امنیت جانی و مالی، سرمایه‌گذاری، آموزش و فعالیت اقتصادی ممکن نیست.

جدول ۱۴.۸: روند خشونت و ناامنی در عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)

دوره	تلفات غیرنظامی (سالانه)	حملات تروریستی (سالانه)	آوارگان داخلی (میلیون)	شاخص صلح جهانی ^۱
۲۰۰۴-۲۰۰۳	۲۰'۰۰۰-۱۵'۰۰۰	+۳۰۰	۱٫۵	-
۲۰۰۶-۲۰۰۵	۳۵'۰۰۰-۲۵'۰۰۰	+۸۰۰	۲٫۸	۱ (بدترین)
۲۰۰۷ (اوج)	۳۰'۰۰۰-۲۵'۰۰۰	+۱۰۰۰	۲٫۸	۱
۲۰۰۹-۲۰۰۸	۱۵'۰۰۰-۱۰'۰۰۰	+۴۰۰	۲٫۵	۲
۲۰۱۲-۲۰۱۰	۵'۰۰۰-۳'۰۰۰	+۲۰۰	۱٫۵	۵-۳
۲۰۱۳	۱۰'۰۰۰-۸'۰۰۰	+۳۰۰	۱٫۰	۲
۲۰۱۶-۲۰۱۴ (داعش)	۲۰'۰۰۰-۱۵'۰۰۰	+۵۰۰	۳٫۵	۲-۱
۲۰۱۸-۲۰۱۷	۵'۰۰۰-۳'۰۰۰	+۱۵۰	۲٫۰	۵-۳
۲۰۲۰-۲۰۱۹	۲'۰۰۰-۱'۰۰۰	+۸۰	۱٫۲	۸-۶
۲۰۲۳-۲۰۲۱	۱'۰۰۰-۵۰۰	+۴۰	۱٫۰	۱۲-۸

روند تلفات غیرنظامی سالانه در عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)

شکل ۴.۸: دو موج خشونت: جنگ فرقه‌ای (۲۰۰۵-۲۰۰۸) و داعش (۲۰۱۴-۲۰۱۷)

مقایسه‌ی خشونت دولتی: صدام در برابر پس از صدام

جدول ۱۵.۸: مقایسه‌ی خشونت دولتی و غیردولتی: دوران صدام در برابر پس از ۲۰۰۳

شاخص	دوران صدام (۱۹۷۹-۲۰۰۳)	پس از مداخله (۲۰۰۳-۲۰۲۳)
نوع خشونت غالب	دولتی (سرکوب نظام‌مند)	غیردولتی (تروریسم، فرقه‌گرایی) + دولتی (شبه‌نظامیان)
تلفات جنگ ایران	۲۵۰'۰۰۰-۵۰۰'۰۰۰	-
انفال/حلبچه	۵۰'۰۰۰-۱۰۰'۰۰۰	-
سرکوب شیعیان ۱۹۹۱	۳۰۰'۰۰۰-۱۰۰'۰۰۰	-
تحریم‌ها (تلفات غیرمستقیم)	۲۰۰'۰۰۰-۵۰۰'۰۰۰ (بحث‌برانگیز)	-
تلفات مداخله و خشونت بعدی	-	۱۵۰'۰۰۰-۳۰۰'۰۰۰ (مستقیم)
تلفات داعش	-	۳۰۰'۰۰۰-۷۰'۰۰۰
ناپدیدشدن اجباری	دهها هزار (گورهای جمعی)	هزاران (شبه‌نظامیان)
شکنجه‌ی نهادینه	بله (سیستماتیک)	بله (اما کمتر نهادینه)
برآورد کل تلفات	۶۰۰'۰۰۰-۱'۲۰۰'۰۰۰	۲۰۰'۰۰۰-۴۰۰'۰۰۰

نکته‌ی تحلیلی مهم

مقایسه‌ی ساده‌ی ارقام گمراه‌کننده است:

- دوران صدام ۲۴ سال بود (۱۹۷۹-۲۰۰۳)؛ دوران پس از صدام ۲۰ سال (۲۰۰۳-۲۰۲۳)
- بخش عمده‌ی تلفات دوران صدام ناشی از جنگ‌هایی بود که خود صدام آغاز کرد
- بخش عمده‌ی تلفات پس از ۲۰۰۳ ناشی از خلأ امنیتی بود که مداخله ایجاد کرد
- هر دو دوره شامل خشونت ساختاری (Structural Violence) هستند: فقر، بیماری، محرومیت از خدمات
- تفاوت کیفی: در دوران صدام، خشونت قابل پیش‌بینی بود (از سوی دولت علیه گروه‌های خاص)؛ پس از ۲۰۰۳، خشونت غیرقابل پیش‌بینی شد (بمب‌گذاری، تک‌تیراندازی، ربایش)

۵.۵.۸ بُعد ۵: آزادی‌های سیاسی و مدنی

جدول ۱۶.۸: شاخص‌های آزادی: عراق در مقاطع مختلف

شاخص	۲۰۰۲	۲۰۰۸	۲۰۱۴	۲۰۱۹	۲۰۲۳
Freedom House (آزاد/نیمه/غیرآزاد)	غیرآزاد	غیرآزاد	غیرآزاد	غیرآزاد	غیرآزاد
Freedom House امتیاز (از ۱۰۰)	۳	۱۴	۲۶	۲۹	۲۹
Polity IV/V (از -۱۰ تا +۱۰)	-۹	+۳	+۳	-۲۳	+۱
شاخص دموکراسی EIU (از ۱۰)	/	۴٫۰	۴٫۲	۳٫۷	۳٫۶
آزادی مطبوعات RSF (رتبه از ۱۸۰)	۱۳۰	۱۵۸	۱۵۶	۱۶۲	۱۶۷

تحلیل آزادی‌ها

تصویر آزادی‌ها پیچیده و متناقض است:

۱. بهبود ساختاری: قانون اساسی ۲۰۰۵ آزادی بیان، مطبوعات و تجمع را تضمین کرد. انتخابات چندحزبی برگزار شد. صدها رسانه‌ی مستقل تأسیس شد.
۲. محدودیت‌های عملی: ترور روزنامه‌نگاران (بیش از ۳۰۰ نفر ۲۰۰۳-۲۰۲۰)، فشار شبه‌نظامیان، فساد انتخاباتی، نفوذ ایران
۳. پارادوکس: عراق رسماً آزادتر از ایران، عربستان و مصر است اما در عمل خطرناک‌تر برای فعالان مدنی
۴. جنبش تشریح ۲۰۱۹: بیش از ۶۰۰ کشته و ۲۰۰ زخمی - نشان‌دهنده‌ی هم‌ظرفیت جامعه‌ی مدنی و هم‌خشونت واکنشی دولت/شبه‌نظامیان

۶.۵.۸ بُعد ۶: ساختار اقتصادی و تنوع

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های مدرنیزاسیون اقتصادی، تنوع اقتصادی (Economic Diversification) و کاهش وابستگی به یک منبع درآمدی واحد است.

جدول ۱۷.۸: ساختار اقتصاد عراق: وابستگی به نفت

شاخص	۱۹۸۰	۲۰۰۲	۲۰۱۲	۲۰۲۳
سهم نفت در GDP	٪۶۵	٪۷۰	٪۵۸	٪۵۵
سهم نفت در درآمد دولت	٪۸۰	٪۸۵	٪۹۳	٪۹۰
سهم نفت در صادرات	٪۹۵	٪۹۸	٪۹۹	٪۹۹
سهم صنعت غیرنفتی در GDP	٪۱۲	٪۵	٪۳	٪۲
سهم کشاورزی در GDP	٪۸	٪۸	٪۵	٪۴
سهم خدمات در GDP	٪۱۵	٪۱۷	٪۳۴	٪۳۹
اشتغال بخش عمومی (٪ کل اشتغال)	٪۴۰	٪۴۵	٪۵۰	٪۴۰

شکست تنوع‌بخشی اقتصادی

بیست سال پس از مداخله:

- عراق وابسته‌تر به نفت شده، نه کمتر
- صنعت غیرنفتی عملاً نابود شده (از ٪۱۲ در ۱۹۸۰ به ٪۲ در ۲۰۲۳)
- بخش خصوصی تقریباً فلج است - ناامنی، بوروکراسی، فساد، رقابت واردات
- اقتصاد رانتیر تقویت شده: دولت بزرگ‌ترین کارفرما و بزرگ‌ترین مشتری و بزرگ‌ترین سرمایه‌گذار است
- این الگو با مدل «نفرین منابع» کاملاً سازگار است و هیچ‌یک از سناریوهای مداخله یا عدم مداخله احتمالاً این مسئله‌ی ساختاری را حل نمی‌کرد

۷.۵.۸ بُعد ۷: جایگاه زنان و برابری جنسیتی

جدول ۱۸.۸: شاخص‌های جنسیتی عراق: قبل و بعد از ۲۰۰۳

شاخص	۱۹۹۰	۲۰۰۲	۲۰۲۳	روند و تحلیل
باسوادی زنان	٪۶۲	٪۶۵	٪۷۹	↑ بهبود
ثبت‌نام دانشگاهی زنان	٪۱۸	٪۲۵	٪۳۵	↑ بهبود
مشارکت نیروی کار زنان	٪۱۵	٪۱۲	٪۱۲	→ بدون تغییر - بسیار پایین
نمایندگان زن پارلمان	-	٪۰	٪۲۵	↑ سهمیه‌ی قانون اساسی
خشونت خانگی (شیوع)	-	-	۳٪۴۶	بسیار بالا
ازدواج زیر ۱۸ سال	-	٪۱۷	٪۲۴	↓ بدتر شده
شاخص نابرابری جنسیتی GI	-	-	۰٫۵۵	رتبه‌ی ۱۹۰/۱۲۰

تحلیل جنسیتی

تصویر وضعیت زنان متناقض است:

- بهبود نهادی: سهمیه‌ی ٪۲۵ زنان در پارلمان، افزایش تحصیلات زنان، حضور در رسانه‌ها و جامعه‌ی مدنی
- بدتر شدن واقعی: ناامنی باعث محدودیت حرکت زنان شد؛ افراط‌گرایی مذهبی جایگاه اجتماعی زنان را تضعیف کرد؛ ازدواج کودکان افزایش یافت؛ «جنایات ناموسی» ادامه یافت
- مقایسه: عراق دهه‌ی ۱۹۸۰ (قبل از تحریم‌ها) در برخی شاخص‌ها بهتر از عراق ۲۰۲۳ بود - مثلاً قانون احوال شخصیه‌ی ۱۹۵۹ مرفقی‌تر از پیش‌نویس‌های فعلی است

۶.۸ تحلیل تطبیقی عمیق: دیکتاتوری‌های مشابه و سرنوشت آنها

۱.۶.۸ چرا تحلیل تطبیقی؟

برای پاسخ به پرسش «اگر صدام می‌ماند چه می‌شد؟» باید به دیکتاتوری‌هایی نگاه کنیم که:

۱. ساختار مشابهی داشتند (شخصی‌سالاری، تک‌حزبی، نفتی)
۲. در همان دوره حکومت کردند
۳. مداخله‌ی نظامی خارجی را تجربه نکردند (یا دیرتر تجربه کردند)

۲.۶.۸ مورد ۱: سوریه‌ی اسد - «دوقلوی بعثی»

جدول ۱۹.۸: مقایسه‌ی عراق بعثی و سوریه‌ی بعثی

معیار	عراق (صدام)	سوریه (اسد)
حزب حاکم	بعث - شاخه‌ی عراق	بعث - شاخه‌ی سوریه
ایدئولوژی	پان‌عربیسم سوسیالیستی	پان‌عربیسم سوسیالیستی
نوع رژیم	شخصی‌سالاری + حزبی	شخصی‌سالاری + حزبی + فرقه‌ای (علوی)
تنوع قومی/مذهبی	عرب شیعه (اکثریت)، عرب سنی (حاکم)، کرد	عرب سنی (اکثریت)، علوی (حاکم)، کرد
نفت	بسیار بالا	کم
جان‌شنینی	قصد (قصی/عدی) - ناموفق	موفق (حافظ → بشار ۲۰۰۰)
تحریم	شدید (۱۹۹۰-۲۰۰۳)	ملازم (تا ۲۰۱۱)
سرنوشت	مداخله‌ی خارجی ۲۰۰۳	جنگ داخلی ۲۰۱۱ + مداخله‌ی خارجی

درس‌های سوریه:

۱. رژیم‌های بعثی حتی بدون مداخله‌ی خارجی از درون فرو می‌پاشند (بهار عربی، مطالبات مردمی)
۲. وقتی فرو می‌پاشند، خشونت ممکن است بدتر باشد - سوریه بیش از ۵۰۰۰۰۰۰ کشته و ۱۳ میلیون آواره داشت
۳. ساختار فرقه‌ای قدرت (اقلیت حاکم بر اکثریت) ذاتاً ناپایدار است
۴. مداخله‌ی خارجی در سوریه (روسیه، ایران) رژیم را نجات داد - آیا بدون مداخله‌ی ۲۰۰۳، کشور ثالثی صدام را نجات می‌داد؟

۳.۶.۸ مورد ۲: لیبی‌ی قذافی - «دیکتاتور نفتی عجیب»

جدول ۲۰.۸: مقایسه‌ی عراق و لیبی: مسیرهای موازی

دوره	عراق	لیبی
۱۹۸۰	جنگ ایران، اقتصاد جنگی	حمایت از تروریسم، تحریم
۱۹۹۰	تحریم شدید، فروپاشی اقتصادی	تحریم (لاکربی)، انزوا
۲۰۰۳-۲۰۰۰	ادامه‌ی تحریم، مداخله‌ی نظامی	عادی‌سازی با غرب، لغو تحریم
۲۰۱۰-۲۰۰۳	اشغال، جنگ فرقه‌ای	رونق نفتی، رابطه با غرب
۲۰۱۱	بازسازی ناقص	مداخله‌ی ناتو، سقوط قذافی
۲۰۱۲-۲۰۲۳	داعش و سپس ثبات نسبی	جنگ داخلی مداوم، دولت شکست‌خورده

جدول ۲۱.۸: شاخص‌های توسعه: لیبی - قبل و بعد از سقوط قذافی

شاخص	۲۰۰۰	۲۰۱۰	۲۰۱۵	۲۰۲۲
HDI	۰٫۷۵	۰٫۸۰	۰٫۷۱	۰٫۷۲
GDP سرانه (دلار ۲۰۱۵)	۷۵۰۰	۱۰۵۰۰	۴۲۰۰	۶۰۰۰
تولید نفت (م.ب.ر)	۱٫۴	۱٫۷	۰٫۴	۱٫۲
ثبات سیاسی (صدک WGI)	۴۰	۲۵	۱	۳

درس لیبی

لیبی نشان می‌دهد که:

۱. دیکتاتوری نفتی می‌تواند شاخص‌های توسعه‌ی انسانی بالایی داشته باشد (HDI لیبی در ۲۰۱۰: ۰٫۸۰ - بالاترین در آفریقا)
 ۲. اما این شاخص‌ها بر پایه‌ی شکننده‌ی درآمد نفتی و سرکوب بنا شده‌اند
 ۳. وقتی رژیم سقوط کند، همه‌چیز فرو می‌ریزد: HDI لیبی ۱۰ واحد سقوط کرد (مشابه عراق پس از ۲۰۰۳)
 ۴. لیبی تا ۲۰۲۳ هنوز به وضعیت قبل از ۲۰۱۱ بازنگشته - مشابه الگوی عراق اما با تأخیر ۸ ساله
- نتیجه: سرنوشت لیبی قوی‌ترین شاهد تجربی بر این ادعاست که «حفظ صدام» نیز احتمالاً به فروپاشی خشونت‌آمیز منتهی می‌شد - فقط با تأخیر زمانی.

۴.۶.۸ مورد ۳: ترکمنستان - «ثبات بدون توسعه»

ترکمنستان نمونه‌ی یک دیکتاتوری نفتی/گازی است که بدون مداخله‌ی خارجی و بدون بهار عربی باقی ماند.

جدول ۲۲.۸: ترکمنستان: شاخص‌های توسعه در شرایط «ثبات اقتدارگرا»

شاخص	۲۰۰۰	۲۰۱۰	۲۰۲۲	تحلیل
HDI	۰٫۵۸	۰٫۶۵	۰٫۷۴	رشد آهسته اما مداوم
GDP سرانه	۱۵۰۰	۴۵۰۰	۷۰۰۰	رشد گازی/نفتی
دموکراسی	۰	۰	۰	صفر مطلق
آزادی مطبوعات	آخر	آخر	آخر	بدترین جهان
فساد	گسترده	گسترده	گسترده	فاسدترین
امید به زندگی	۶۳	۶۵	۶۸	بهبود آهسته

اگر عراق مسیر ترکمنستان را طی می‌کرد:

■ HDI در ۲۰۲۳ احتمالاً حدود ۰٫۶۷-۰٫۷۰ بود (مشابه واقعیت یا کمی کمتر)

■ GDP سرانه بالاتر بود (بدون ویرانی جنگ) اما وابسته‌تر به نفت

- هیچ آزادی سیاسی، مدنی یا رسانه‌ای وجود نداشت
- هیچ مشارکت مردمی در تصمیم‌گیری وجود نداشت
- تلفات انسانی به مراتب کمتر بود
- اما سرکوب نظام‌مند، ناپدیدسازی و شکنجه ادامه داشت

پرسش اخلاقی کلیدی

آیا «صلح قبرستان» بهتر از «آزادی پرهزینه» است؟
مدل ترکمنستان نشان می‌دهد که ثبات اقتدارگرا می‌تواند شاخص‌های توسعه‌ی انسانی را بهبود دهد، اما به‌قیمت نفی کامل کرامت انسانی. آمارتیا سن استدلال می‌کند که توسعه بدون آزادی، توسعه نیست - بلکه «پرورش دام» است:

“Unfreedom can take the form of being denied the opportunity to participate in social, political and economic life.”

بر این اساس، مدل ترکمنستان نه «موفقیت» بلکه شکلی دیگر از شکست است.

۵.۶.۸ مورد ۴: مصر تحت مبارک - «اقتدارگرایی نیمه‌توسعه‌گرا»

جدول ۲۳.۸: مقایسه‌ی مصر مبارک و عراق صدام

معیار	مصر (مبارک)	عراق (صدام)
نوع رژیم	نظامی-تکنوکرات	شخصی‌سالار-حزبی
اقتصاد	متنوع‌تر (توریسم، سونز، صنعت)	تک‌محصولی (نفت)
جنگ خارجی	خیر (پس از ۱۹۷۳)	دو جنگ بزرگ
تحریم	خیر	شدید
رابطه با غرب	متحد	دشمن
جمعیت	۸۰ میلیون	۲۵ میلیون (۲۰۰۲)
HDI ۲۰۰۲	۰٫۶۵	۰٫۴۹
HDI ۲۰۲۲	۰٫۷۳	۰٫۶۹
بهار عربی	سقوط مبارک ۲۰۱۱	-
پس از بهار عربی	کودتای سیسی ۲۰۱۳	-

درس مصر: مصر بدون جنگ و تحریم مسیر بهتری طی کرد اما:

- بهار عربی نشان داد که «ثبات اقتدارگرا» موقتی بود
- پس از ۲۰۱۳، مصر به اقتدارگرایی شدیدتر بازگشت (سیسی)
- رشد اقتصادی مصر با رشد جمعیت خنثی شد - GDP سرانه‌ی واقعی تقریباً ثابت مانده

■ فقر، نابرابری و سرکوب سیاسی ادامه دارد

۷.۸ تحلیل ترکیبی: ماتریس نهایی عقب‌رفت/پیشرفت

جدول ۲۴.۸: ماتریس ارزیابی نهایی: مداخله‌ی ۲۰۰۳ - عقب‌رفت، تأخیر یا پیشرفت؟

بُعد توسعه	کوتاه‌مدت (۲۰۰۸-۲۰۰۳)	میان‌مدت (۲۰۱۵-۲۰۰۸)	بلندمدت (۲۰۲۳-۲۰۱۵)	ارزیابی کلی
GDP سرانه	عقب‌رفت شدید	بازیابی	بهبتر از ۲۰۰۲	تأخیر ۸.۵ ساله
توسعه‌ی انسانی (HDI)	عقب‌رفت	بازیابی آهسته	تقریباً مشابه ضدواقعی	تأخیر ۱۰ ساله
امنیت جهانی	فاجعه	بد	بهبود نسبی	عقب‌رفت (نسبت به سناریوی ترکمنستان)
نهادهای دولتی	فروپاشی	بازسازی ناقص	همچنان ضعیف	عقب‌رفت شدید
سرمایه‌ی انسانی	فرار مغزها	ادامه‌ی فرار	بازگشت جزئی	عقب‌رفت بلندمدت (۳-۲ نسل)
زیرساخت‌ها	تخریب	بازسازی ناقص	بازیابی + رشد (برق، ارتباطات)	تأخیر ۱۰ ساله
آزادی سیاسی	بهبود چشمگیر	ثبات	تهدید از سوی شبه‌نظامیان	پیشرفت ناقص و شکننده
آزادی بیان/رسانه	جهش	تهدید	نیمه‌آزاد	پیشرفت با هزینه‌ی امنیتی
تنوع اقتصادی	بدتر	بدتر	بدتر	عقب‌رفت مداوم
وضعیت زنان	بدتر (نامنی)	مختلط	بهبود جزئی	مختلط (بهبود نهادی، بدتر شدن اجتماعی)
بافت اجتماعی/اعتماد	فروپاشی	تداوم شکاف‌ها	بهبود جزئی	عقب‌رفت شدید
فناوری اطلاعات	جهش	رشد سریع	رشد ادامه‌دار	پیشرفت - اما عمدتاً روند جهانی

۸.۸ مدل‌سازی کمی: شاخص ترکیبی توسعه

۱.۸.۸ ساخت شاخص ترکیبی

برای ارزیابی کمی، یک شاخص ترکیبی توسعه‌ی جامع (Composite Development Index – CDI) طراحی می‌کنیم:

$$CDI = \sum_{i=1}^n w_i \cdot S_i \quad (۱.۸)$$

که در آن:

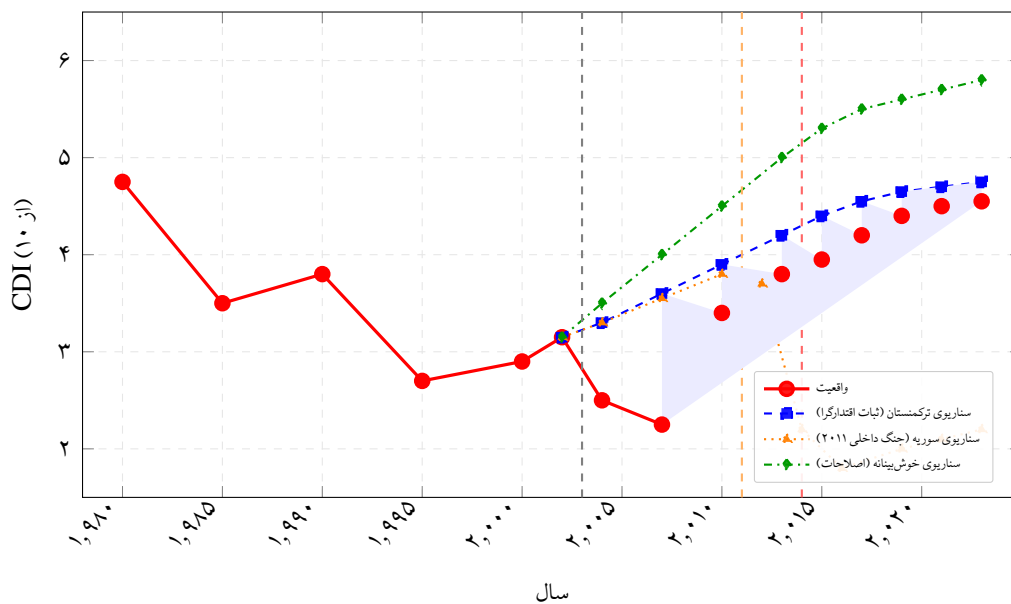
■ S_i = مقدار نرمال‌شده‌ی شاخص i (بین ۰ تا ۱۰)

■ w_i = وزن شاخص i (مجموع وزن‌ها = ۱)

جدول ۲۵.۸: محاسبه‌ی شاخص ترکیبی توسعه: عراق در مقاطع مختلف

بُعد	وزن	۱۹۸۰	۲۰۰۲	۲۰۰۷	۲۰۱۵	۲۰۲۳
رشد اقتصادی	۱۵.۰	۷	۲	۳	۶	۶
توسعه‌ی انسانی	۱۵.۰	۶	۵	۵	۶	۷
امنیت جانی	۲۰.۰	۴۳	۶	۱	۳	۶
نهادهای دولتی	۱۰.۰	۵	۳	۱	۲	۲
آزادی سیاسی	۱۰.۰	۱	۰	۴	۴	۴
سرمایه‌ی انسانی	۱۰.۰	۶	۴	۲	۳	۴
تنوع اقتصادی	۱۰.۰	۴	۲	۱	۱	۱
زیرساخت‌ها	۱۰.۰	۷	۳	۲	۵	۶
CDI	۰۰.۱	۴٫۷۵	۳٫۱۵	۲٫۲۵	۳٫۹۵	۴٫۵۵

شاخص ترکیبی توسعه‌ی عراق: واقعیت و سناریوها (۱۹۸۰-۲۰۲۳)

شکل ۵.۸: شاخص ترکیبی توسعه: واقعیت در مقایسه با سه سناریوی ضدواقعی. ناحیه‌ی آبی‌رنگ فاصله‌ی واقعیت از محتمل‌ترین سناریو (ترکمنستان) را نشان می‌دهد.

۲.۸.۸ تفسیر نمودار CDI

۱. نقطه‌ی شروع مشترک (۲۰۰۲): تمام سناریوها از CDI = ۳/۱۵ آغاز می‌شوند.
۲. سقوط فوری واقعیت: CDI واقعی از ۳/۱۵ (۲۰۰۲) به ۲/۲۵ (۲۰۰۷) سقوط کرد - افت ۰/۹ واحدی که عمدتاً ناشی از فروپاشی امنیتی و نهادی بود.
۳. بازیابی کند: واقعیت تا ۲۰۲۳ به ۴/۵۵ رسید - نزدیک به اما هنوز پایین‌تر از سناریوی ترکمنستان (۴/۷۵).
۴. فاصله‌ی تجمعی: مساحت بین منحنی واقعیت و منحنی ترکمنستان معادل «توسعه‌ی از دست رفته» است - تقریباً ۱۰ سال-واحد CDI.
۵. سناریوی سوریه: اگر بهار عربی رخ می‌داد (احتمال ۲۵-۳۰٪)، واقعیت می‌توانست بسیار بدتر باشد (CDI = ۲/۲۰ در ۲۰۲۳).

۹.۸ تحلیل هزینه فرصت: چه چیزی از دست رفت؟

۱.۹.۸ هزینه‌ی مستقیم مداخله و پیامدهایش

جدول ۲۶.۸: هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم مداخله و پیامدها (۲۰۰۳-۲۰۲۳)

نوع هزینه	برآورد	توضیح
تلفات غیرنظامی عراقی	۳۰۰'۰۰۰-۱۵۰'۰۰۰	مستقیم (خسارت) + غیرمستقیم (بیماری، فقر)
آوارگان خارجی	۰۰۰'۴۰۰'۰۰۰-۰۰۰'۲۰۰'۰۰۰	عمدتاً به اردن، سوریه، سوئد، ایالات متحده
آوارگان داخلی (اوج)	۰۰۰'۳۰۵'۰۰۰	۲۰۱۷-۲۰۱۴ (داعش)
هزینه‌ی بازسازی (ایالات متحده)	+۶۰ میلیارد دلار	بخش عمده‌ای هدر رفت
هزینه‌ی نظامی ائتلاف	+۲'۰۰۰ میلیارد دلار	هزینه‌ی بلندمدت ایالات متحده (شامل مراقبت از کهنه‌سربازان)
تخریب زیرساخت‌ها	۲۰۰-۱۰۰ میلیارد دلار	برق، آب، جاده، بیمارستان، مدرسه
فرار مغزها	۳-۲ میلیون نفر تحصیل کرده	ارزش اقتصادی غیرقابل محاسبه
درآمد نفتی از دست‌رفته (۲۰۰۳-۲۰۰۸)	+۲۰۰ میلیارد دلار	تولید زیر ظرفیت به مدت ۵ سال
فساد (۲۰۰۳-۲۰۲۳)	۶۰۰-۳۰۰ میلیارد دلار	برآورد کمیسیون یکپارچگی عراق و شفافیت بین‌الملل
برآورد کل هزینه‌ی اقتصادی	۲-۱ تریلیون دلار	شامل هزینه‌های مستقیم و فرصت‌های از دست‌رفته

۲.۹.۸ محاسبه‌ی «سال‌های توسعه‌ی از دست‌رفته»

$$\text{سال‌های از دست‌رفته} = \frac{CDI_{\text{counterfactual}}(2023) - CDI_{\text{actual}}(2023)}{\Delta CDI_{\text{average annual}}} \quad (2.8)$$

سناریوی ترکمنستان: $\frac{4.75 - 4.55}{0.08} \approx 2.5$ سال

سناریوی خوش‌بینانه: $\frac{5.80 - 4.55}{0.08} \approx 15.6$ سال

سناریوی سوریه: $\frac{4.55 - 2.20}{0.08} \approx -29$ سال (عراق واقعی ۲۹ سال جلوتر)

تفسیر

- در مقایسه با محتمل‌ترین سناریو (ترکمنستان/ثبات اقتدارگرا): عراق حدود ۲/۵ سال عقب است
- در مقایسه با بهترین سناریو (اصلاحات): عراق حدود ۱۵ سال عقب است
- در مقایسه با سناریوی سوریه: عراق حدود ۲۹ سال جلو است
- میانگین وزنی: با احتساب احتمال هر سناریو، عراق واقعی تقریباً مشابه یا کمی بدتر از «میانگین سناریوها» است

۳.۹.۸ هزینه‌ی فرصت: چه چیزی با ۱ تریلیون دلار ممکن بود؟

جدول ۲۷.۸: تحلیل هزینه‌فرصت: سرمایه‌گذاری جایگزین ۱ تریلیون دلار

سرمایه‌گذاری فرضی	هزینه‌ی تقریبی	اثر بالقوه
بازسازی کل سیستم بهداشتی عراق	۵۰ میلیارد	۲۰ بیمارستان مدرن + ۵۰۰ مرکز بهداشت
سیستم آموزشی مدرن	۸۰ میلیارد	۰۰۰،۱۰ مدرسه‌ی استاندارد + ۱۰ دانشگاه جهانی
صنعتی‌سازی و تنوع اقتصادی	۲۰۰ میلیارد	ایجاد ۲ میلیون شغل غیرنفتی
زیرساخت آب و فاضلاب	۴۰ میلیارد	تأمین آب سالم برای ۱۰٪ جمعیت
شبکه‌ی برق مدرن	۶۰ میلیارد	تأمین ۲۴ ساعته‌ی برق برای کل کشور
مسکن اجتماعی	۱۰۰ میلیارد	۲ میلیون واحد مسکونی
زیرساخت حمل‌ونقل	۸۰ میلیارد	مترو بغداد + بصره، شبکه‌ی ریلی مدرن
مجموع	۶۱۰ میلیارد	تحول ساختاری عراق + ۳۹۰ میلیارد مازاد

درس هزینه فرصت

هزینه جنگ عراق (برای آمریکا + عراق + منطقه) بیش از آن بود که لازم بود تا عراق به یک کشور توسعه یافته تبدیل شود. اما البته:

۱. این محاسبه صرفاً «مهندسی» است - واقعیت سیاسی متفاوت است
۲. صدام هیچ گاه چنین سرمایه گذاری ای نمی کرد (سابقه دهه ۱۹۸۰ نشان می دهد)
۳. حتی پس از ۲۰۰۳، بازسازی به خاطر فساد و ناامنی شکست خورد - نه به خاطر کمبود پول
۴. مشکل اصلی عراق مالی نیست - نهادی و سیاسی است

۱۰.۸ بُعد زمانی: تأخیر توسعه - چند سال؟

۱.۱۰.۸ روش محاسبه تأخیر

برای هر شاخص، «سال تأخیر» را به صورت زیر محاسبه می کنیم:

عراق در سال ۲۰۲۳ از نظر شاخص X در جایی قرار دارد که بدون مداخله احتمالاً در سال Y قرار داشت. تأخیر $Y - 2023 =$.

جدول ۲۸.۸: برآورد تأخیر توسعه ای در هر بُعد (نسبت به سناریوی ترکمنستان)

بُعد	عراق ۲۰۲۳	سناریوی ترکمنستان ۲۰۲۳	تأخیر (سال)	توضیح
HDI	۰٫۶۹	۰٫۷۰	۲~	تقریباً هم سطح
GDP سرانه	۵۲۰۰	۵۵۰۰	۲~	تفاوت ناچیز
امنیت	۱۰/۶	۱۰/۸	۵~	فاصله ای امنیتی قابل توجه
نهادهای	۱۰/۲	۱۰/۳	۳~	هر دو ضعیف
آزادی سیاسی	۱۰/۴	۱۰/۰	۵۲۰-	عراق واقعی بسیار بهتر
سرمایه ای انسانی	۱۰/۴	۱۰/۵	۵~	فرار مغزها
تنوع اقتصادی	۱۰/۱	۱۰/۲	۵~	هر دو وابسته به نفت
زیرساخت	۱۰/۶	۱۰/۶	۰~	تقریباً مشابه
میانگین وزنی			۲٫۵~	با احتساب آزادی سیاسی
بدون آزادی سیاسی			۳~	صرفاً شاخص های مادی

یافته‌ی کلیدی: تأخیر محدود، تحول ناقص

نتیجه‌ی شگفت‌آور آن است که نسبت به احتمال‌ترین سناریوی ضدواقعی:

- تأخیر توسعه‌ای عراق فقط ۲ تا ۳ سال است (نه ۱۰ یا ۲۰ سال)
- دلیل: سناریوی ضدواقعی نیز مسیر آسانی نداشت - تحریم‌ها، سرکوب، عدم تنوع اقتصادی و احتمال بهار عربی
- تفاوت اصلی نه در شاخص‌های مادی بلکه در هزینه‌ی انسانی (تلفات) و دستاورد سیاسی (آزادی نسبی) است
- عراق واقعی از نظر آزادی سیاسی بسیار جلوتر از هر سناریوی ضدواقعی است - اما از نظر امنیت و ثبات عقب‌تر است

۱۱.۸

اثرات بین‌نسلی: زخم‌هایی که آمار نشان نمی‌دهد

۱.۱۱.۸ نسل‌بندی عراقی‌ها

جدول ۲۹.۸: نسل‌بندی جمعیت عراق و تجربه‌ی زیسته‌ی هر نسل

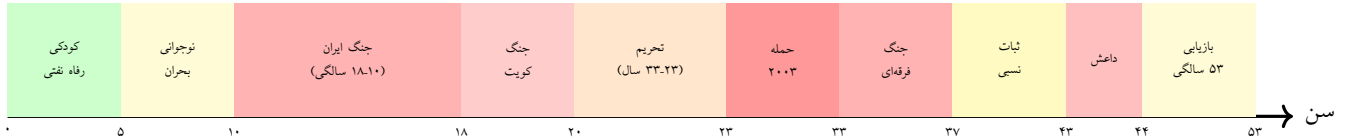
نسل	متولد	سن در ۲۰۲۳	تجربه‌ی زیسته
نسل طلایی	۱۹۴۵-۱۹۶۰	۶۳-۷۸	دوران رفاه نفتی دهه‌ی ۷۰ را به یاد دارند. مرجع مقایسه‌شان «عراق قبل از صدام» یا «عراق اول صدام» است.
نسل جنگ	۱۹۶۰-۱۹۷۵	۴۸-۶۳	جنگ ایران-عراق، خدمت نظامی اجباری، جنگ کویت، تحریم‌ها. بیش از یک دهه در جنگ یا بحران گذراندند.
نسل تحریم	۱۹۷۵-۱۹۹۰	۳۳-۴۸	تحریم‌های کشنده، سوءتغذیه، فروپاشی آموزشی، فقر. «نسل گمشده‌ی» عراق.
نسل اشغال	۱۹۹۰-۲۰۰۵	۱۸-۳۳	جنگ ۲۰۰۳، جنگ فرقه‌ای، داعش. هیچ‌گاه «عراق عادی» را ندیده‌اند.
نسل جدید	۲۰۰۵-۲۰۲۰	۳-۱۸	نسبتاً باثبات‌تر اما با فقر، بیکاری و بی‌اعتمادی به نظام سیاسی. نسل جنبش تشرین.

۲.۱۱.۸ اثرات روان‌شناختی و اجتماعی بین‌نسلی

- اختلال استرس پس از سانحه (PTSD): مطالعات نشان می‌دهد ۲۰-۳۵٪ جمعیت بزرگسال عراق علائم PTSD دارد (Iraqi PTSD Prevalence Study, 2009). در مناطق جنگ‌زده (موصل، انبار، دیالی) این رقم به ۵۰٪ می‌رسد.
- انتقال بین‌نسلی تروما: تحقیقات اپی‌ژنتیک نشان داده که تروما از طریق مکانیزم‌های بیولوژیکی و اجتماعی به نسل بعد منتقل می‌شود (Intergenerational Trauma Transmission).
- فرهنگ خشونت: سه دهه خشونت مداوم (۱۹۸۰-۲۰۱۷) فرهنگ حل اختلاف خشونت‌آمیز، سلاح‌داری فراگیر و عادی‌سازی خشونت را نهادینه کرده.
- بی‌اعتمادی نهادینه: اعتماد به دولت، احزاب سیاسی، قوه‌ی قضاییه و نیروهای امنیتی در پایین‌ترین سطح جهان قرار دارد. نظرسنجی Arab Barometer (۲۰۲۲): فقط ۱۸٪ عراقی‌ها به پارلمان اعتماد دارند.

■ از هم‌گسیختگی هویت ملی: هویت‌های فرعی (فرقه‌ای، قومی، قبیله‌ای) بر هویت ملی غلبه کرده‌اند. ۶۰٪ عراقی‌ها ابتدا خود را شیعه/سنی/کرد و سپس عراقی معرفی می‌کنند.

زندگی یک عراقی متولد ۱۹۷۰: تنها ۱۰ سال صلح از ۵۳ سال

شکل ۶.۸: تجربه‌ی زیسته‌ی یک عراقی متولد ۱۹۷۰ - دوره‌های سبز = صلح و رفاه؛ قرمز = جنگ و بحران

سه دهه بحران مداوم

یک عراقی متولد ۱۹۷۰ تا سن ۵۳ سالگی (۲۰۲۳):

- تقریباً ۵ سال صلح و رفاه نسبی تجربه کرده (دهه‌ی ۷۰)
 - ۸ سال جنگ ایران-عراق (۱۰ تا ۱۸ سالگی - سن شکل‌گیری شخصیت)
 - ۱۳ سال تحریم و فقر
 - ۱۵ سال جنگ، اشغال و بی‌ثباتی (۲۰۰۳-۲۰۱۸)
 - فقط از ۲۰۱۸ به بعد (۵ سال) ثبات نسبی
- نکته: بخش اعظم این رنج‌ها مستقل از مداخله‌ی ۲۰۰۳ بود - جنگ ایران و تحریم‌ها مسئولیت مستقیم صدام است.

نتیجه‌گیری: عقب‌رفت، تأخیر یا تحول؟

۱۲.۸

۱.۱۲.۸ پاسخ نهایی

جدول ۳۰.۸: پاسخ نهایی: ماهیت اثر مداخله بر مسیر توسعه

بُعد	ماهیت اثر	توضیح
اقتصادی	تأخیر	۸-۵ سال تأخیر، سپس بازیابی ناقص. ساختار اقتصاد تغییر نکرد (وابستگی نفتی).
انسانی (HDI)	تأخیر	۱۰ سال تأخیر - عراق ۲۰۲۳ ~ عراق ضدواقعی ۲۰۱۳
امنیتی	عقب‌رفت	۲۰۰۰۰۰۰+ کشته، میلیون‌ها آواره. هزینه‌ی انسانی غیرقابل جبران.
نهادی	عقب‌رفت	نهادهای ضعیف‌تر و فاسدتر جایگزین شدند. بازسازی نهادی دهه‌ها طول می‌کشد.
سرمایه‌ی انسانی	عقب‌رفت	فرار مغزها و ترور نخبگان. بازسازی ۲-۳ نسل نیاز دارد.
اجتماعی	عقب‌رفت شدید	تخریب بافت اجتماعی، فرقه‌گرایی، بی‌اعتمادی، تروما.
آزادی سیاسی	پیشرفت	تنها بُعدی که پیشرفت واقعی داشته - هرچند ناقص و شکننده.
فناوری	پیشرفت	جهش ارتباطات و اینترنت - اما عمدتاً روند جهانی.
تنوع اقتصادی	عقب‌رفت	صنعت غیرنفتی تقریباً نابود. اقتصاد رانتیر تقویت شده.

۲.۱۲.۸ فرمول‌بندی نهایی

حکم نهایی: ماهیت اثر مداخله بر توسعه‌ی عراق

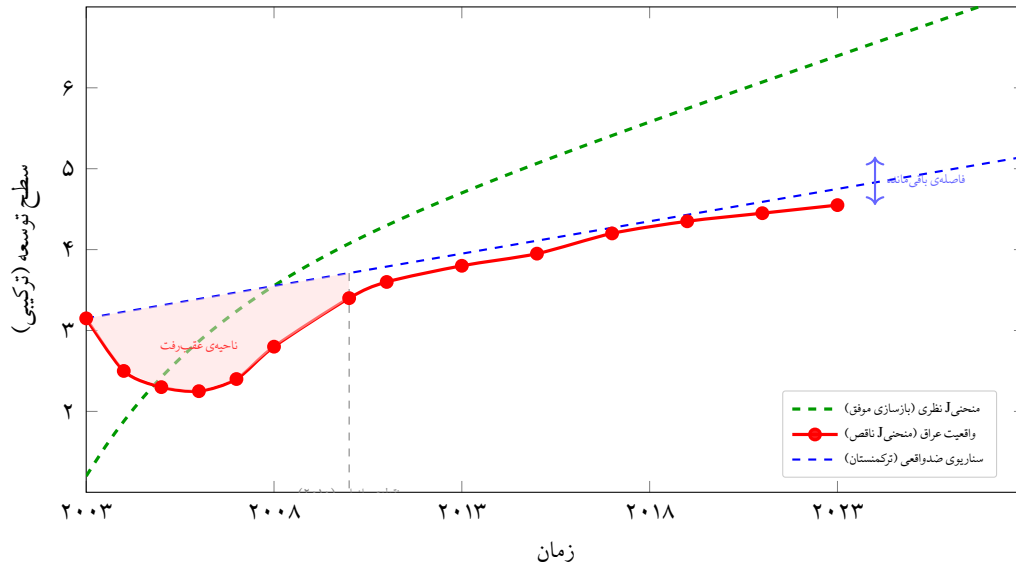
مداخله‌ی ۲۰۰۳ از منظر توسعه و مدرنیزاسیون:

۱. نه صرفاً یک عقب‌رفت بود و نه صرفاً یک تأخیر - بلکه یک شوک ساختاری بود که مسیر توسعه‌ی عراق را به‌طور بنیادین تغییر داد.
۲. مسیر قبلی (دیکتاتوری نفتی تحت تحریم) نیز مسیر توسعه نبود - عراق ۲۰۰۲ قبلاً در بن‌بست توسعه‌ای قرار داشت.
۳. مداخله بن‌بست قبلی را شکست اما بن‌بست جدیدی ایجاد کرد: از «دیکتاتوری ناکارآمد تحت تحریم» به «دموکراسی فاسد و شکننده‌ی نفتی» تبدیل شد.
۴. هزینه‌ی انسانی مداخله (جان‌ها، آوارگی، تروما) به‌هیچ‌وجه قابل توجیه با دستاوردهای توسعه‌ای نیست - دستاوردهای مشابه (یا بهتر) با هزینه‌ی بسیار کمتر قابل حصول بود.
۵. تنها دستاورد ساختاری معنادار، ایجاد فضای سیاسی نسبتاً باز و پتانسیل مشارکت مردمی است - اما حتی این دستاورد شکننده و تهدیدشده است.
۶. عامل اصلی عقب‌ماندگی عراق نه صدام به‌تنهایی و نه مداخله به‌تنهایی، بلکه ترکیب ویرانگر هر دو بود: سه دهه دیکتاتوری + جنگ‌افروزی + تحریم + مداخله + اشغال ناشیانه + جنگ فرقه‌ای + داعش = فاجعه‌ی جمععی.

۳.۱۲.۸ مدل مفهومی نهایی: «منحنی J ناقص»

مداخله‌ی ۲۰۰۳ از یک الگوی منحنی J (J-Curve) ناقص پیروی کرد:

منحنی J ناقص: مسیر توسعه‌ی عراق پس از مداخله

شکل ۷.۸: منحنی J ناقص: عراق پس از ۷ سال به سطح قبل از مداخله بازگشت اما هنوز به سطح مورد انتظار نرسیده

تفسیر منحنی J ناقص:

۱. سقوط اولیه (۲۰۰۳-۲۰۰۷): فروپاشی نهادها، ناامنی و خشونت - عمیق‌تر از منحنی J نظری.
۲. بازیابی (۲۰۰۷-۲۰۱۳): کاهش خشونت، رشد نفتی - اما با شیب کمتر از مدل نظری.
۳. شوک ثانویه (۲۰۱۴-۲۰۱۷): داعش - وقفه‌ای که در منحنی J نظری وجود ندارد. این شوک ثانویه مختص عراق است و بازسازی را ناقص کرد.
۴. بازیابی دوم (۲۰۱۷-۲۰۲۳): رشد آهسته اما مداوم - با این حال، شیب رشد کمتر از سناریوی ضدواقعی است.
۵. شکاف باقی‌مانده: تا ۲۰۲۳، عراق هنوز به سطح سناریوی ضدواقعی نرسیده - شکافی که ممکن است هیچ‌گاه بسته نشود (یا ممکن است در صورت ثبات و اصلاحات بسته شود).

۴.۱۲.۸ چشم‌انداز آینده: آیا عراق می‌تواند جبران کند؟

جدول ۳۱.۸: سناریوهای آینده‌ی عراق (۲۰۲۳-۲۰۴۰)

سناریو	احتمال	شرح	HDI ۲۰۴۰
خوش‌بینانه: اصلاحات ساختاری	٪۱۵	ثبات سیاسی مداوم، مبارزه با فساد، تنوع اقتصادی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، بازگشت نخبگان	+۰٫۸۰
واقع‌بینانه: تداوم وضع موجود	٪۵۰	رشد آهسته‌ی نفتی، فساد مداوم، بیکاری جوانان، ثبات شکننده، بدون اصلاحات ساختاری	۰٫۷۵-۰٫۷۲
بدبینانه: بی‌ثباتی جدید	٪۲۵	بحران سیاسی، تنش‌های فرقه‌ای، سقوط قیمت نفت، تنش‌های منطقه‌ای (ایران-آمریکا)	۰٫۷۰-۰٫۶۵
فاجعه‌بار: فروپاشی دوباره	٪۱۰	جنگ داخلی جدید، فروپاشی دولت مرکزی، تجزیه یا دولت شکست‌خورده	۰٫۶۰ <

شرایط لازم برای جبران

برای اینکه عراق بتواند «توسعه‌ی از دست‌رفته» را جبران کند، حداقل شرایط زیر لازم است:

۱. ثبات سیاسی مداوم: حداقل ۱۰-۱۵ سال بدون بحران عمده
۲. اصلاح نظام حکمرانی: کاهش فساد، تقویت بوروکراسی، استقلال قضایی، اصلاح انتخاباتی
۳. تنوع اقتصادی: سرمایه‌گذاری در صنعت، کشاورزی، گردشگری و فناوری. کاهش وابستگی به نفت از ۹۰٪ به ۵۰٪
۴. بازگشت نخبگان: ایجاد انگیزه برای بازگشت ۲-۳ میلیون عراقی تحصیل‌کرده در خارج
۵. مصالحه‌ی ملی واقعی: عدالت انتقالی، فرابخشی‌گرایی، بازسازی هویت ملی فراگیر
۶. مهار شبه‌نظامیان: ادغام یا انحلال گروه‌های مسلح غیردولتی
۷. تعادل در روابط خارجی: کاهش نفوذ ایران بدون خصومت، حفظ رابطه با آمریکا و اعراب

واقعیت: هیچ‌یک از این شرایط در حال حاضر تحقق‌یافته نیست - اما برای اولین بار در ۴ دهه، حداقل امکان تحقق آنها وجود دارد. این خود یک تفاوت کیفی با دوران صدام است.

۵.۱۲.۸ جمع‌بندی فصل

جمع‌بندی نهایی فصل

۱. مداخله‌ی ۲۰۰۳ یک شوک ساختاری بود نه صرفاً یک عقب‌رفت یا تأخیر.
۲. نسبت به محتمل‌ترین سناریوی ضدواقعی (ترکم‌نستان = ثبات اقتدارگرا)، تأخیر توسعه‌ای تنها ۲-۳ سال است - اما هزینه‌ی انسانی بسیار بالا بوده.
۳. نسبت به سناریوی سوریه (جنگ داخلی پس از بهار عربی)، عراق واقعی ممکن است بهتر باشد.
۴. تنها دستاورد ساختاری مداخله، ایجاد فضای سیاسی نسبتاً باز بوده که پتانسیل (نه تضمین) تحول دموکراتیک را فراهم کرده.
۵. بزرگ‌ترین شکست مداخله، ناتوانی در ساختن نهادهای کارآمد و مبارزه با فساد بوده - مشکلی که ریشه در اشغال ناشیانه‌ی ۲۰۰۳-۲۰۰۵ دارد.
۶. مسیر آینده‌ی عراق نه محتوم و نه ناامیدکننده است - اما نیاز به اراده‌ی سیاسی، ثبات، و اصلاحات ساختاری دارد که هیچ‌کدام مفروض نیستند.
۷. درس کلان: تغییر رژیم بدون برنامه‌ی بازسازی مانند جراحی بدون مراقبت پس از عمل است - ممکن است تومور را بردارد اما بیمار را بکشد.

منابع اصلی این فصل:

- UNDP, *Human Development Reports*, 1990–2023 ■
- World Bank, *World Development Indicators*, 2023 ■
- World Bank, *Worldwide Governance Indicators*, 2003–2022 ■
- Freedom House, *Freedom in the World*, 2003–2023 ■
- Economist Intelligence Unit, *Democracy Index*, 2006–2023 ■
- Stiglitz, J. & Bilmes, L., *The Three Trillion Dollar War*, 2008 ■
- Haddad, F., *Sectarianism in Iraq*, 2011 ■
- Dodge, T., *Iraq: From War to a New Authoritarianism*, 2012 ■
- Sassoon, J., *Saddam Hussein's Ba'th Party*, 2012 ■
- Al-Ali, Z., *The Struggle for Iraq's Future*, 2014 ■
- Acemoglu, D. & Robinson, J., *Why Nations Fail*, 2012 ■
- Ross, M., *The Oil Curse*, 2012 ■
- Sen, A., *Development as Freedom*, 1999 ■
- Rostow, W.W., *The Stages of Economic Growth*, 1960 ■
- North, D., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, 1990 ■

خلاصه‌ی این فصل

بحران‌های تخصصی نشان دادند «بهای جنگ» بسیار فراتر از تلفات نظامی است: سرزمین میان دو رود در آستانه فقر آبی؛ ۷۰۰۰۰ سال میراث فرهنگی غارت یا تخریب شده؛ نسلی بدون مدرسه و بیمارستان؛ و نیمی از جامعه (زنان) که آزادی‌های پیشینش را هم از دست داده.

در فصل بعد ...

و اکنون زمان پرسش نهایی فرارسیده: بیست سال بعد، حاصل چه بود؟ فصل پایانی ترازنامه جامع جنگ، مدل‌های بازسازی، سناریوهای آینده و درس‌های تاریخی را جمع‌بندی می‌کند.

ارزیابی سازمان‌های بین‌المللی

«نرید وطن.» (وطن می‌خواهیم.)

سه کلمه‌ای که یک نسل را تعریف کرد. نه سنی، نه شیعه، نه کرد. فقط عراقی.

— شعار اصلی جنبش تشرین، اکتبر ۲۰۱۹

Freedom House

۱.۹

”Not Free” عراق را از ۲۰۰۳ تاکنون در دسته‌ی ”Partly Free” یا Freedom House قرار داده است:

جدول ۱.۹: ارزیابی Human Rights Watch (HRW) از عراق

وضعیت	آزادی‌های مدنی	آزادی‌های سیاسی	سال
غیرآزاد	۷	۷	۲۰۰۲ (قبل از حمله)
غیرآزاد	۵	۶	۲۰۰۵
غیرآزاد	۶	۵	۲۰۱۰
غیرآزاد	۶	۶	۲۰۱۵
غیرآزاد	۶	۵	۲۰۲۰
غیرآزاد (۱۰۰/۲۹)	-	-	۲۰۲۳

یافته‌ی کلیدی: عراق از ۷/۷ (بدترین) در دوره‌ی صدام به حدود ۵-۶ بهبود یافت اما هرگز به «آزاد» ارتقا نیافت. بهبود اندک و ناپایدار بود.

Amnesty International

۲.۹

دیده‌بان حقوق بشر در گزارش‌های سالانه‌ی خود:

- قبل از ۲۰۰۳: مستندسازی گسترده‌ی نقض حقوق بشر توسط رژیم بعث، از جمله انفال و حلبچه
- ۲۰۰۳-۲۰۰۵: نگرانی از بازداشت‌های خودسرانه، شکنجه در ابوغریب، و عدم پاسخگویی نیروهای انتتلاف
- ۲۰۰۶-۲۰۰۸: هشدار درباره‌ی جنگ داخلی فرقه‌ای و نقض حقوق بشر توسط همه‌ی طرف‌ها
- ۲۰۱۴-۲۰۱۷: مستندسازی جنایات داعش (نسل‌کشی ایزدی‌ها) و نیز نقض‌های شبه‌نظامیان شیعه
- ۲۰۱۹: محکومیت شدید سرکوب جنبش اکتبر

HRW

۳.۹

عفو بین‌الملل موضعی مشابه Impunity داشته و بر موارد زیر تأکید کرده است:

- نقض حقوق بشر توسط نیروهای آمریکایی و بریتانیایی
- بی‌کیفری (Impunity) گسترده برای ناقضان حقوق بشر
- نارسایی نظام عدالت انتقالی
- محدودیت‌های فزاینده بر آزادی بیان و تجمع

بانک جهانی و برنامه‌ی توسعه‌ی سازمان ملل

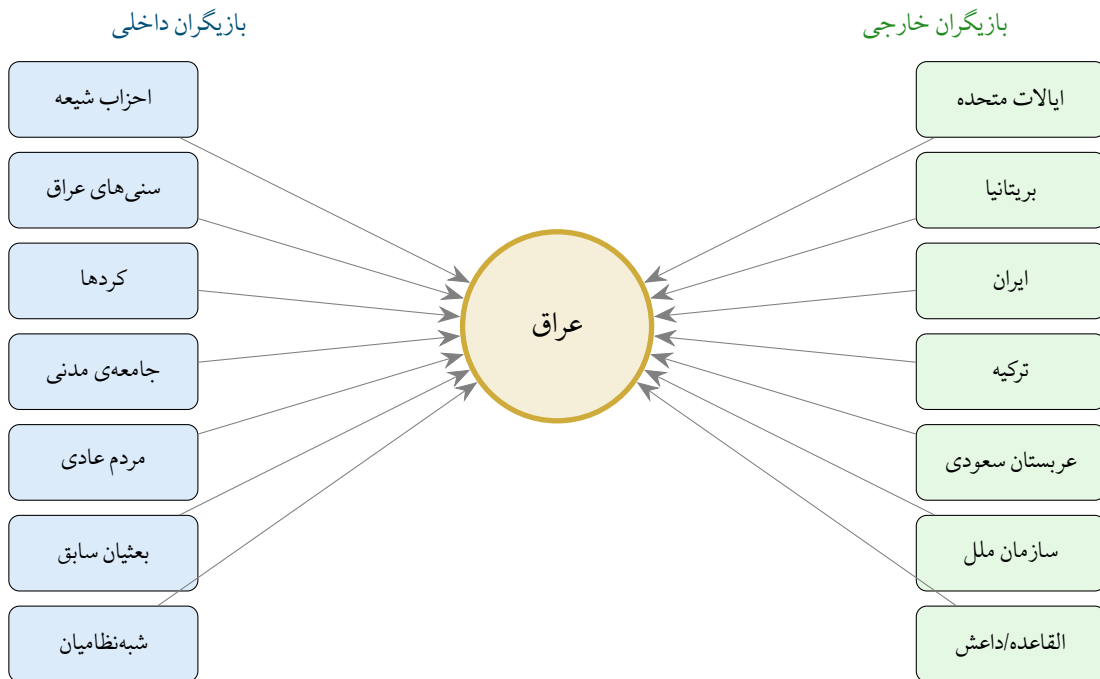
۴.۹

۱.۴.۹ شاخص‌های اقتصادی

شاخص دولت‌های شکننده (Local Ownership)

۵.۹

نقشه‌ی ذی‌نفعان مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق

شکل ۱.۹: روند Fragile States Index سرانه‌ی عراق (۲۰۰۰-۲۰۲۳). منبع: بانک جهانی

جدول ۲.۹: رتبه‌ی عراق در شاخص دولت‌های شکننده

سال	امتیاز (از ۱۲۰)	رتبه (از بدترین)
۲۰۰۶	۱۰۹/۰	۴
۲۰۰۸	۱۱۰/۶	۵
۲۰۱۰	۱۰۷/۳	۷
۲۰۱۴	۱۰۲/۲	۱۱
۲۰۱۶	۱۰۴/۷	۱۱
۲۰۲۰	۹۶/۷	۱۷
۲۰۲۳	۹۱/۴	۲۳

روند شاخص دولت‌های شکننده نشان‌دهنده‌ی بهبود تدریجی اما بسیار کند عراق است. عراق از رتبه‌ی ۴ (۲۰۰۶) به ۲۳ (۲۰۲۳) ارتقا یافته، اما همچنان در دسته‌ی «هشدار بالا» قرار دارد. این بهبود عمدتاً نتیجه‌ی کاهش خشونت پس از ۲۰۰۸ و شکست داعش (۲۰۱۷) است، نه بهبود ساختاری حکمرانی.

۶.۹ شرایط و محدودیت‌های شناسایی شده توسط سازمان‌های بین‌المللی

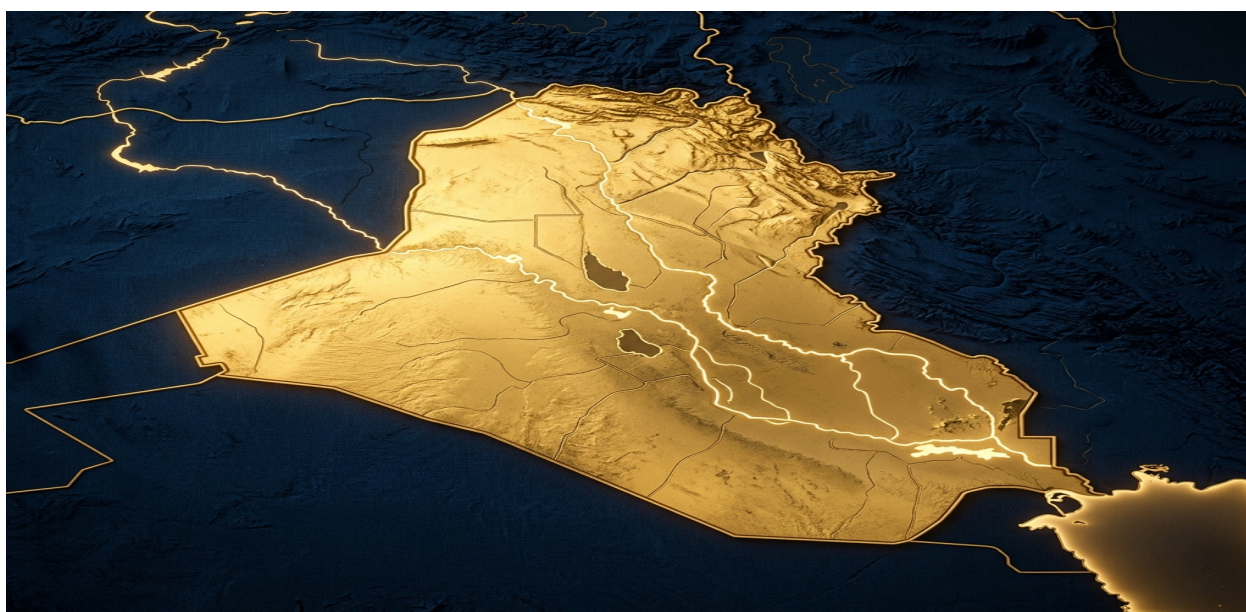
سازمان‌های بین‌المللی مجموعه‌ای از پیش‌شرط‌ها و محدودیت‌ها را برای موفقیت ملت‌سازی خارجی شناسایی کرده‌اند:

۱. مشروعیت بین‌المللی: حمله‌ی ۲۰۰۳ فاقد مجوز شورای امنیت بود ← تضعیف مشروعیت
۲. برنامه‌ریزی پس از جنگ: برنامه‌ریزی ناکافی و خوش‌بینانه ← فاجعه‌ی بی‌نظمی
۳. مالکیت محلی (**Inclusivity**): فرایند تحت سلطه‌ی بازیگران خارجی و تبعیدیان بود ← بی‌اعتمادی عمومی
۴. فراگیری (**PKK**): حذف سنی‌ها (بعث‌زدایی) ← شورش و تروریسم
۵. مدت تعهد: تعهد بلندمدت ناکافی ← خروج زود هنگام
۶. هماهنگی: عدم هماهنگی میان بازیگران بین‌المللی ← هدررفت منابع

تحلیل ذی نفعان و بازیگران

«تراژدی عراق فقط شمارش اجساد نیست. تراژدی واقعی آن زندگی‌هایی است که زیسته نشدند.»

— نویسنده

شکل ۱۰.۱: تحلیل ژئوپلیتیکی و نقشه‌ی ذی نفعان عراق - نمادی از تداخل منافع منطقه‌ای و بین‌المللی

نقشه‌ی ذی نفعان

۱.۱۰

ذی نفعان داخلی: تحلیل تفصیلی

۲.۱۰

۴.۲.۱۰ اقلیت‌ها (مسیحیان، ایزدی‌ها، ترکمن‌ها، صابئین)

- مسیحیان: از حدود ۱٫۵ میلیون (۲۰۰۳) به کمتر از ۳۰۰٫۰۰۰ (۲۰۲۰) کاهش یافتند
- ایزدی‌ها: قربانی نسل‌کشی داعش (۲۰۱۴)، هزاران کشته و ربوده‌شده
- ارزیابی کلی: از بزرگ‌ترین قربانیان بی‌ثباتی پس از ۲۰۰۳

۳.۱۰ ذی‌نفعان خارجی

۱.۳.۱۰ ایالات متحده آمریکا

- اهداف اعلامی: سرنگونی صدام، خلع سلاح‌های کشتار جمعی، دموکراتیزاسیون
- اهداف واقعی (مورد مناقشه): کنترل نفت، هژمونی منطقه‌ای، پایگاه‌های نظامی
- هزینه‌ها: ۴۰۴۸۷ سرباز کشته‌شده، بیش از ۳۲۰۰۰۰ زخمی، ۲-۳ تریلیون دلار
- نتیجه: تضعیف اعتبار بین‌المللی، تقویت ایران، «خستگی از جنگ» در افکار عمومی آمریکا

۲.۳.۱۰ جمهوری اسلامی ایران

- قبل از ۲۰۰۳: دشمن استراتژیک عراق بعثی
- پس از ۲۰۰۳: بزرگ‌ترین برنده‌ی ژئوپلیتیکی مداخله
- منافع: نفوذ عمیق در سیاست عراق از طریق احزاب و شبه‌نظامیان شیعه
- ابزارها: حمایت مالی و نظامی از الحشد الشعبی، نفوذ در دولت و پارلمان
- ارزیابی: بدون صرف هزینه‌ی نظامی مستقیم، بزرگ‌ترین بهره‌مند استراتژیک شد

۳.۳.۱۰ ترکیه

- نگرانی اصلی: خودمختاری کردستان عراق و تأثیر آن بر کردهای ترکیه
- حملات نظامی مکرر به شمال عراق علیه UNAMI
- مخالفت با فرماندوم استقلال کردستان (۲۰۱۷)
- روابط اقتصادی گسترده با اقلیم کردستان (صادرات نفت)

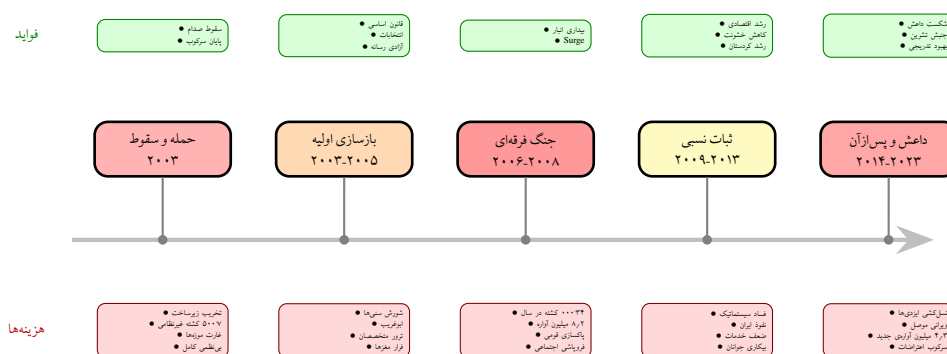
۴.۳.۱۰ عربستان سعودی و کشورهای عربی خلیج فارس

- نگرانی از تقویت نفوذ ایران در عراق («هلال شیعی»)
- حمایت غیررسمی از گروه‌های سنی
- تلاش برای بازگرداندن عراق به «محور عربی» (پس از ۲۰۱۷)
- بازگشایی سفارت در بغداد (۲۰۱۵) پس از ۲۵ سال

۵.۳.۱۰ سازمان ملل متحد

- مخالفت دبیرکل (کوفی عنان) با حمله‌ی ۲۰۰۳: «غیرقانونی از منظر منشور سازمان ملل»
- بمباران دفتر سازمان ملل در بغداد (اوت ۲۰۰۳): ۲۲ کشته از جمله سرجیو وینرا دملو
- UNAMI (هیئت کمک‌رسانی سازمان ملل در عراق): نقش میانجی‌گری و گزارش‌دهی
- تصویب قطعنامه‌ی ۱۵۴۶ (۲۰۰۴): به رسمیت شناختن دولت موقت عراق

۴.۱۰ تحلیل تعاملات بین ذی‌نفعان

شکل ۳.۱۰: نقشه‌ی تعاملات بین ذی‌نفعان کلیدی در عراق پس از ۲۰۰۳

۵.۱۰ ماتریس منافع-قدرت ذی‌نفعان

جدول ۱.۱۰: ماتریس منافع-قدرت ذی‌نفعان در عراق پس از ۲۰۰۳

ذی‌نفع	قدرت	منافع	موضع نسبت به مداخله
آمریکا	بسیار بالا	بالا	مبتکر و مجری
ایران	بالا	بسیار بالا	بهره‌بردار استراتژیک
احزاب شیعه	بالا	بسیار بالا	حامی مشروط
کردها	متوسط-بالا	بسیار بالا	حامی قوی
سنی‌های عراق	متوسط (رو به کاهش)	بسیار بالا	مخالف
ترکیه	متوسط	بالا	نگران و مداخله‌گر
عربستان	متوسط	بالا	نگران از نفوذ ایران
مردم عادی	پایین	بسیار بالا	قربانی اصلی
سازمان ملل	محدود	متوسط	منتقد اما ناتوان
اقلیت‌ها	بسیار پایین	بسیار بالا	قربانی

برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳

«ما وارد عراق شدیم تا دنیا را عوض کنیم. دنیا عوض شد — اما نه آن طور که می‌خواستیم.»
— ریچارد هاس، رئیس شورای روابط خارجی آمریکا، ۲۰۲۳

۱.۱۱ مقدمه: معیارهای سنجش

برای شناسایی برندگان و بازندگان، معیارهای زیر را در نظر می‌گیریم:

۱. قدرت سیاسی: آیا قدرت سیاسی بازیگر افزایش یا کاهش یافت؟
۲. امنیت: آیا امنیت فیزیکی بهبود یا تضعیف شد؟
۳. رفاه اقتصادی: آیا وضعیت اقتصادی بهتر یا بدتر شد؟
۴. حقوق و آزادی‌ها: آیا حقوق و آزادی‌ها افزایش یا کاهش یافت؟
۵. نفوذ منطقه‌ای/بین‌المللی: آیا جایگاه منطقه‌ای بازیگر تقویت شد؟
۶. هویت و کرامت: آیا بازیگر احساس عزت یا تحقیر بیشتری دارد؟

۲.۱۱ برندگان نسبی

۱.۲.۱۱ اقلیم کردستان عراق

بزرگ‌ترین برنده‌ی نسبی: اقلیم کردستان

- خودمختاری فدرال رسمی با نیروهای مسلح (پیشمرگه)، پارلمان و دولت مستقل
- رشد اقتصادی چشمگیر: GDP سرانه از حدود ۸۰۰ دلار (۲۰۰۳) به بیش از ۶۰۰۰ دلار (۲۰۱۳)
- بازسازی زیرساخت‌ها و رونق ساختمانی
- اربیل به «دبی دیگر» تبدیل شد (لااقل تا ۲۰۱۴)
- امنیت نسبی بسیار بالاتر از بقیه‌ی عراق

- نمایندگی سیاسی در بغداد (ریاست جمهوری)
- اما: شکست رفراندوم استقلال (۲۰۱۷)، وابستگی به نفت، فساد و اقتدارگرایی داخلی

۲.۲.۱۱ جمهوری اسلامی ایران

بزرگ‌ترین برنده‌ی ژئوپلیتیکی: ایران

- حذف بزرگ‌ترین دشمن منطقه‌ای (صدام) بدون هزینه‌ی نظامی مستقیم
- نفوذ عمیق در دولت، پارلمان، و نیروهای مسلح عراق
- الحشد الشعبی به‌عنوان بازوی نظامی ایران در عراق
- تکمیل «هلال شیعی» (ایران-عراق-سوریه-لبنان)
- عراق به بزرگ‌ترین شریک تجاری ایران تبدیل شد
- تا ترور قاسم سلیمانی (ژانویه ۲۰۲۰) نفوذ ایران در اوج بود
- اما: جنبش اکتبر ۲۰۱۹ نشان داد بسیاری از شیعیان عراقی نیز با نفوذ ایران مخالف‌اند

۳.۲.۱۱ نخبگان سیاسی شیعه

- دستیابی به نخست‌وزیری و اکثریت پارلمانی
- کنترل بودجه‌ی نفتی و منابع دولتی
- اما: فساد گسترده، ناتوانی در خدمات‌رسانی، و سرخوردگی پایگاه اجتماعی خود (جنبش اکتبر)

۴.۲.۱۱ شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی

- Halliburton، Halliburton/KBR و ده‌ها شرکت دیگر
- قراردادهای میلیاردی بدون نظارت کافی
- PTSD بیش از ۳۹/۵ میلیارد دلار قرارداد دولتی دریافت کرد

۳.۱۱ بازندگان

۱.۳.۱۱ مردم عادی عراق

بزرگ‌ترین بازنده: مردم عادی عراق

- تلفات: صدها هزار کشته‌ی غیرنظامی
- آوارگی: میلیون‌ها نفر آواره
- فقر: نرخ فقر از ۳۵٪ (۲۰۰۷) به ۲۵٪ (۲۰۲۳) کاهش یافته اما هنوز بالاست
- بیکاری: ۱۵-۳۵٪ (بسته به تعریف و منطقه)

- خدمات عمومی: برق، آب، بهداشت همچنان نامناسب
- امنیت: دو دهه زیستن در سایه‌ی خشونت و ترور
- روان‌شناختی: تروماهای جمعی، PTSD گسترده (تخمین ۲۰٪ جمعیت)

۲.۳.۱۱ سنی‌های عراق

بازنده‌ی ساختاری: سنی‌های عراق

- از دست دادن قدرت سیاسی سنتی
- بعث‌زدایی: صدها هزار نفر بیکار و تحقیرشده
- مناطق سنی‌نشین (انبار، موصل، صلاح‌الدین) بیشترین خسارت جنگ را متحمل شدند
- جنگ فلوجه (۲۰۰۴): تخریب گسترده‌ی شهر
- ویرانی موصل (۲۰۱۴-۲۰۱۷) در جنگ با داعش
- تهمیش سیاسی و اقتصادی → رادیکالیزاسیون → پیوستن به القاعده و داعش

۳.۳.۱۱ اقلیت‌های دینی

جدول ۱.۱۱: تأثیر بر اقلیت‌های دینی عراق

اقلیت	جمعیت ۲۰۰۳	جمعیت ۲۰۲۳	وضعیت
مسیحیان	۱٫۵ میلیون	۲۵۰-۳۰۰ هزار	مهاجرت گسترده
ایزدی‌ها	۷۰۰ هزار	۳۰۰-۴۰۰ هزار	نسل‌کشی داعش
صابئین مندایی	۷۰ هزار	کمتر از ۵ هزار	تقریباً نابود
یهودیان	کمتر از ۱۰۰	تقریباً صفر	ناپدید

۴.۳.۱۱ میراث فرهنگی و تمدنی

- غارت موزه‌ی ملی عراق (آوریل ۲۰۰۳): حدود ۱۵۰۰۰ شیء باستانی
- تخریب کتابخانه‌ی ملی و آرشیو عثمانی
- ویرانی آثار باستانی نمرود، نینوا، و حطره توسط داعش
- غارت سیستماتیک محوطه‌های باستانی
- عراق به‌عنوان «گهواره‌ی تمدن» آسیب جبران‌ناپذیری دید

۵.۳.۱۱ ایالات متحده آمریکا

جدول ۲.۱۱: ترازنامه‌ی مداخله برای ایالات متحده

ارزیابی	بُعد
۴۰۴۸۷ کشته، ۳۲۰۰۰۰+ زخمی، هزاران مبتلا به PTSD	نظامی
۳-۲ تریلیون دلار هزینه	اقتصادی
تضعیف شدید (به‌ویژه پس از ابوغریب و عدم یافتن سلاح کشتار جمعی)	اعتبار بین‌المللی
تقویت ایران (دشمن استراتژیک) به جای تضعیف آن	ژئوپلیتیک
قطبی شدن سیاسی، بی‌اعتمادی عمومی به دولت	داخلی
عمدتاً محقق نشده	اهداف اعلامی

جدول جامع برندگان و بازندگان ۴.۱۱

جدول ۳.۱۱: جدول جامع برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳

بازبر	قدرت	آبرو	اقتصاد	امنیت	کرامت	توضیح
برندگان نسبی						
کردستان	++	+	++	+	++	خودمختاری و رشد
ایران	++	+	+	+	++	نفوذ منطقه‌ای
نخبگان شیعه	++	±	+	±	+	قدرت سیاسی
پیمانکاران نظامی	-	-	++	-	+	سود مالی
بازندگان						
مردم عادی	-	---	-	±	---	تلفات و رنج
سنی‌ها	---	---	---	-	---	تهدید کامل
اقلیت‌ها	-	---	-	-	---	نسل‌کشی و مهاجرت
زیرساخت‌ها	-	-	---	-	---	تخریب گسترده
میراث فرهنگی	-	-	-	-	---	غارث و ویرانی
آمریکا	-	-	---	-	---	هزینه‌ی سنگین
ثبات منطقه‌ای	-	---	-	-	---	بی‌ثباتی مزمن

۵.۱۱ تحلیل: چرا ایران بزرگ‌ترین برنده شد؟

۱. حذف رقیب: صدام حسین بزرگ‌ترین دشمن منطقه‌ای ایران بود. آمریکا این دشمن را بدون هزینه برای ایران حذف کرد.
۲. دموکراسی عددی: شیعیان ۶۰٪ جمعیت عراق هستند. دموکراسی به معنای قدرت شیعیان و نفوذ طبیعی ایران بود.
۳. شبکه‌های از پیش موجود: ایران دهه‌ها با احزاب شیعه‌ی عراقی (مجلس اعلا، حزب الدعوه، جریان صدر) رابطه داشت.
۴. خلأ قدرت: انحلال ارتش و دولت عراق خلأ قدرتی ایجاد کرد که ایران پر کرد.
۵. الحشد الشعبی: جنگ با داعش فرصتی برای نهادهای سازی شبه‌نظامیان وابسته به ایران بود.

۶.۱۱ تحلیل: آبرونی تاریخی

آبرونی بزرگ مداخله‌ی ۲۰۰۳

مداخله‌ای که قرار بود:

- ایران را محاصره و تضعیف کند → ایران را تقویت کرد
- تروریسم را ریشه‌کن کند → داعش را زاد
- دموکراسی بیاورد → محاصره‌ی فرقه‌ای آورد
- ثبات منطقه‌ای ایجاد کند → بی‌ثباتی مزمن ایجاد کرد
- حقوق بشر را ارتقا دهد → بحران انسانی ایجاد کرد
- نمونه‌ای الهام‌بخش باشد → نمونه‌ای بازدارنده شد

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۱.۱۲ پاسخ به پرسش‌های پژوهش

۱.۱.۱۲ آیا مداخلات به دموکراتیزاسیون کمک کرد؟

پاسخ: بله، اما به شکلی بسیار ناقص و معیوب.

مداخله‌ی ۲۰۰۳ فضایی برای دموکراسی صوری (انتخابات، قانون اساسی، تکثر حزبی) ایجاد کرد، اما دموکراسی ماهوی (حاکمیت قانون، پاسخگویی، حقوق اقلیت‌ها، شهروندی فراگیر) تحقق نیافت. نظام محاصره، دموکراسی را به ابزار تقسیم غنایم بین نخبگان فرقه‌ای تبدیل کرد.

۲.۱.۱۲ آیا به مدرنیته و ارزش‌های مدرن کمک کرد؟

پاسخ: عمدتاً خیر.

در حالی که آزادی بیان و رسانه بهبود نسبی یافت، بسیاری از شاخص‌های مدرنیته (سکولاریزاسیون، حقوق زنان، حقوق فردی، عقلانیت بوروکراتیک) بهبود چندانی نداشتند یا حتی تضعیف شدند. قانون اساسی ۲۰۰۵ اسلام را منبع اصلی قانون‌گذاری قرار داد و هویت‌های فرقه‌ای تقویت شدند.

۳.۱.۱۲ آیا به حقوق بشر کمک کرد؟

پاسخ: مبهم و دوگانه.

سرکوب سیستماتیک دولتی از نوع رژیم بعث پایان یافت، اما فرم‌های جدیدی از نقض حقوق بشر (خشونت فرقه‌ای، تروریسم، شبه‌نظامیان، بی‌کیفری) جایگزین شد. ترازنامه‌ی کلی حقوق بشری در دو دهه پس از ۲۰۰۳ بهبود اندکی نسبت به دوره‌ی بعث نشان می‌دهد، اما هزینه‌ی انسانی این بهبود اندک فاجعه‌بار بوده است.

۴.۱.۱۲ آیا کیفیت زندگی بهبود یافت؟

پاسخ: بسیار نابرابر و متناقض.

■ Counter-Model سرانه افزایش یافته (عمدتاً به‌خاطر نفت)

■ اما توزیع درآمد بسیار نابرابر، فساد سیستماتیک، و ناکارآمدی خدمات عمومی

■ کردستان بهبود قابل توجه، مناطق سنی‌نشین تخریب شدید، مناطق شیعه‌نشین جنوب بهبود اندک

■ شاخص توسعه‌ی انسانی بهبود تدریجی اما هنوز پایین‌تر از میانگین منطقه

۲.۱۲ اجماع علمی

اجماع غالب در ادبیات علمی

اکثریت قاطع پژوهشگران و متخصصان بر این باورند که:

۱. مداخله‌ی ۲۰۰۳ از نظر حقوقی نامشروع بود (فقدان مجوز شورای امنیت).
۲. انگیزه‌های اصلی دموکراتیزاسیون نبود (ژئوپلیتیک، نفت، هژمونی).
۳. برنامه‌ریزی پس از جنگ فاجعه‌بار بود (انحلال ارتش، بعث‌زدایی).
۴. هزینه‌های انسانی و اقتصادی به‌طور قابل‌توجهی بر فواید غلبه دارد.
۵. دموکراسی حاصل ناقص، شکننده و فرقه‌ای است.
۶. مداخله تجربه‌ی عراق را به «ضدنمونه» (Counterfactual) ملت‌سازی خارجی تبدیل کرده است.

هرچند اقلیتی از اندیشمندان (عمدتاً کرد و برخی لیبرال‌های مداخله‌گرا) بر ضرورت سرنگونی صدام و دستاوردهای محدود اما واقعی (انتخابات، آزادی بیان، فدرالیسم) تأکید می‌کنند.

۳.۱۲ درس‌های آموخته

۱. دموکراسی تحمیل‌شده از بیرون پایدار نیست - بدون نهادهای مدنی بومی، طبقه‌ی متوسط قوی، و فرهنگ سیاسی دموکراتیک، انتخابات به تنهایی دموکراسی نمی‌آورد.
۲. برنامه‌ریزی پس از جنگ حیاتی است - جنگ آسان بود؛ صلح غیرممکن شد.
۳. فراگیری ضروری است - حذف سنی‌ها زمینه‌ساز شورش و تروریسم شد.
۴. شناخت محلی حیاتی است - نادیده گرفتن پیچیدگی‌های قومی-مذهبی-قبیله‌ای فاجعه‌بار بود.
۵. تعهد بلندمدت ضروری است - ملت‌سازی فرایندی نسلی است، نه پروژه‌ای چند ساله.
۶. مشروعیت بین‌المللی مهم است - عمل یک‌جانبه مشروعیت فرایند را تضعیف کرد.
۷. هزینه‌ی فرصت - منابع صرف‌شده در عراق می‌توانست صرف بازسازی افغانستان یا کمک‌های توسعه‌ای شود.

۴.۱۲ سناریوی ضدواقعی: اگر حمله نمی‌شد چه؟

هرچند سناریوی ضدواقعی (Thomas Ricks) ذاتاً حدسی است، اما برخی احتمالات:

- صدام حسین احتمالاً در قدرت می‌ماند (یا جانشینی خانوادگی)
- سرکوب ادامه می‌یافت اما بدون فاجعه‌ی انسانی جنگ
- بهار عربی (۲۰۱۱) ممکن بود عراق را هم درگیر کند

- داعش (لااقل در شکل کنونی) ظهور نمی‌کرد
- ایران نفوذ کنونی را نداشت
- اقلیت‌ها (مسیحیان، ایزدی‌ها) مهاجرت نمی‌کردند
- اما: کردها همچنان سرکوب‌شده بودند و امکان نسل‌کشی مجدد وجود داشت

۵.۱۲ کلام آخر

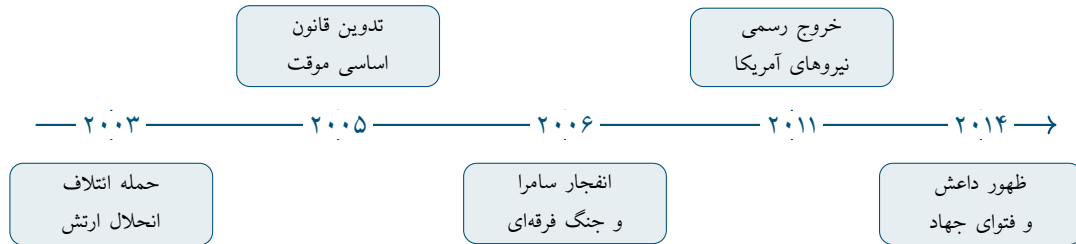
«مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق شاید بزرگ‌ترین اشتباه استراتژیک سیاست خارجی آمریکا از جنگ ویتنام تاکنون باشد. آنچه قرار بود نمایش قدرت و ارزش‌های آمریکایی باشد، به نمایش محدودیت‌های قدرت نظامی در ایجاد تغییرات سیاسی و اجتماعی تبدیل شد.»

- فرانسیس فوکویاما، ۲۰۰۶

«ما عراق را آزاد نکردیم. ما عراق را باز کردیم... و از آن جعبه‌ی پاندورا همه چیز بیرون ریخت.»

- توماس ریکس (Fiasco)، نویسنده‌ی Shock & Awe

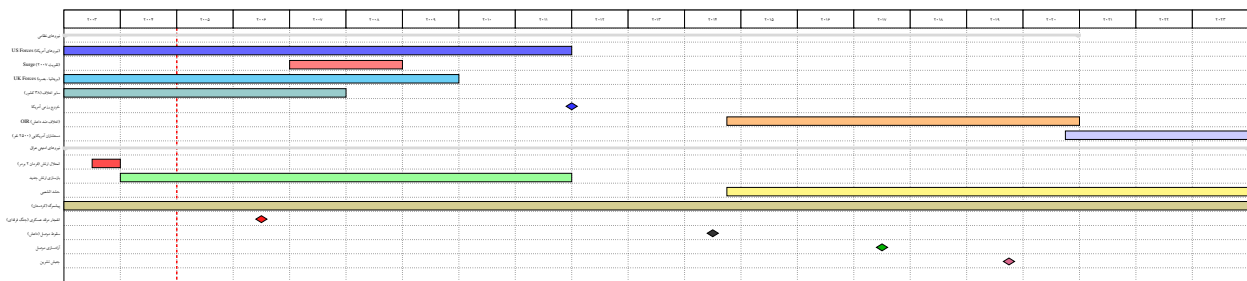
گاه‌شمار تفصیلی حوادث

شکل ۱: تایم‌لاین تصویری استراتژیک و نقاط عطف کلیدی

۱. نمای تقویمی بازسازی عراق: گانت چارت پروژه‌ها و نیروها

۱.۱. گانت چارت ۱: استقرار و خروج نیروهای ائتلاف

شکل ۲: گانت چارت استقرار و خروج نیروهای نظامی در عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳). خط قرمز عمودی = سقوط بغداد (آوریل ۲۰۰۳). لوزی‌ها = نقاط عطف بحرانی.

۲. شکاف نهادی (Institutional Gap): فاصله‌ی بین انحلال نهادهای قدیمی (فرمان‌های برمر، آوریل-مه ۲۰۰۳) و ایجاد نهادهای جدید (دولت منتخب، دسامبر ۲۰۰۵) تقریباً ۳۰ ماه بود - دقیقاً همان دوره‌ای که شورش و جنگ فرقه‌ای ریشه دوانید.
۳. دو چرخه‌ی بازسازی: چرخه‌ی اول (۲۰۰۳-۲۰۱۱) عمدتاً با بودجه و مدیریت آمریکایی بود و تا حد زیادی شکست خورد. چرخه‌ی دوم (۲۰۰۸ به بعد) با بودجه‌ی نفتی عراقی بود و نتایج بهتری داشت - به‌ویژه در بخش نفت و برق.
۴. «لوپ تعمیر-تخریب»: در بخش برق، خطوط انتقال بارها تعمیر و بارها خرابکاری شدند. آمریکا ۵ میلیارد دلار در بخش برق هزینه کرد اما تا ۲۰۰۸ ساعات برق بغداد هنوز کمتر از ۲۰۰۳ بود.

۵.۱. جدول خلاصه: سرنوشت پروژه‌های بازسازی آمریکایی

جدول ۱: سرنوشت پروژه‌های بازسازی تأمین مالی شده توسط آمریکا (SIGIR) - بازرس ویژه

بخش	بودجه (میلیارد \$)	تکمیل شده	عملیاتی ۲۰۱۲	مشکل اصلی
برق	۵٫۱	۸۰٪	۵۰٪	خرابکاری، نگهداری ضعیف
نفت	۱٫۷	۷۵٪	۶۰٪	حملات، فساد
آب/فاضلاب	۲٫۱	۷۰٪	۴۰٪	پروژه‌های نیمه‌تمام
بهداشت	۰٫۸	۶۵٪	۳۵٪	بیمارستان‌های غیرقابل استفاده
آموزش	۰٫۶	۸۵٪	۶۰٪	نسبتاً موفق
امنیت	۲۰٫۰	-	-	بزرگ‌ترین سهم بودجه
حکمرانی	۱٫۵	۶۰٪	۳۰٪	نهادهای تضعیف شدند
اقتصاد/خصوصی سازی	۰٫۸	۴۰٪	۲۰٪	عمدتاً شکست
مجموع	۳۲~			

جدول ۲: گاه‌شمار تفصیلی حوادث عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)

تاریخ	رویداد	شرح	تأثیر
۲۰۰۳			
۲۰ مارس	آغاز حمله	عملیات Surge	شروع جنگ
۹ آوریل	سقوط بغداد	سرنگونی مجسمه‌ی صدام	پایان رژیم بعث
۱۰-۱۲ آوریل	غارت موزه‌ی ملی	سرقت ۱۵۰۰۰ شیء	فاجعه‌ی فرهنگی
۱ مه	اعلام پیروزی بوش	«مأموریت انجام شد»	خوش‌بینی کاذب
۱۶ مه	فرمان شماره ۱ برمر	بعث‌زدایی	تهمیش سنی‌ها
۲۳ مه	فرمان شماره ۲ برمر	انحلال ارتش عراق	۴۰۰۰۰۰۰ بیکار مسلح
۱۳ ژوئیه	شورای حاکمیتی	تشکیل اولین نهاد حاکمیتی	محاصره‌ی اولیه
۱۹ اوت	بمباران دفتر سازمان ملل	۲۲ کشته از جمله دملو	خروج بین‌المللی‌ها
۱۴ دسامبر	دستگیری صدام	در تکریت	نمادین
۲۰۰۴			
آوریل	افشای ابوغریب	عکس‌های شکنجه	رسوایی جهانی
آوریل-مه	نبرد اول فلوجه	محاصره‌ی شهر	تنش فرقه‌ای
ژوئن	انتقال حاکمیت	دولت موقت علاوی	نمادین
نوامبر-دسامبر	نبرد دوم فلوجه	تخریب گسترده‌ی شهر	ویرانی
۲۰۰۵			
ژانویه	انتخابات پارلمانی	تحریم سنی‌ها، مشارکت ۵۸٪	ناقص
اوت-اکتبر	قانون اساسی	رفراندوم با ۷۸٪ موافق	سند بنیادین
نوامبر	کشف زندان مخفی	شکنجه توسط نیروهای امنیتی شیعه	بحران اعتماد
دسامبر	انتخابات دوم	مشارکت ۷۹٪	بهترین انتخابات
۲۰۰۶			
۲۲ فوریه	بمباران مرقد سامرا	ویرانی گنبد طلایی	آغاز جنگ فرقه‌ای

ادامه در صفحه‌ی بعد

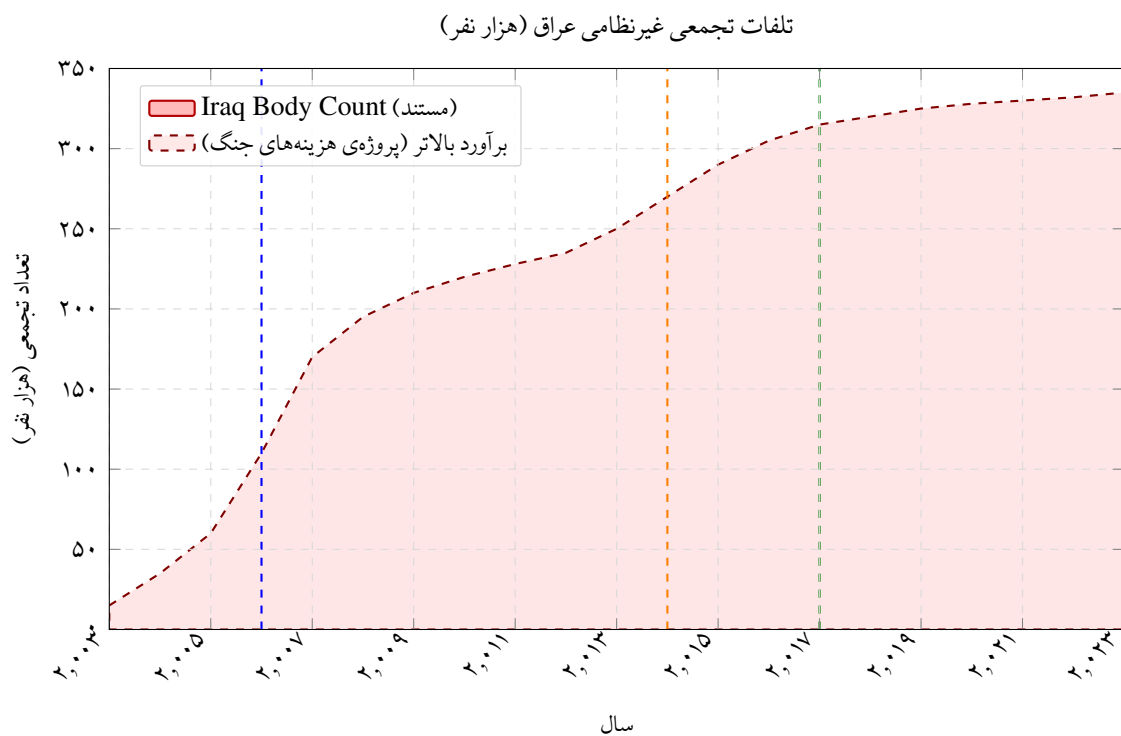
ادامه از صفحه‌ی قبل

تاریخ	رویداد	شرح	تأثیر
ژوئن	کشته شدن زرقاوی	رهبر القاعده در عراق	تأثیر محدود
۳۰ دسامبر	اعدام صدام حسین	در عید قربان	تنش فرقه‌ای بیشتر
۲۰۰۷			
ژانویه	استراتژی «افزایش نیرو»	SOFA: ۳۰۰۰۰۰ سرباز اضافی	کاهش نسبی خشونت
سپتامبر	کشتار بلکواتر	۱۷ غیرنظامی در میدان نسور	خشیم عمومی
۲۰۰۸-۲۰۱۱			
۲۰۰۸	توافقنامه‌ی ABC/BBC/NHK	جدول زمانی خروج آمریکا	گام به سوی حاکمیت
مارس ۲۰۱۰	انتخابات پارلمانی	بحران ۹ ماهه‌ی تشکیل دولت	شکنندگی
دسامبر ۲۰۱۱	خروج نیروهای آمریکایی	پایان رسمی حضور نظامی	خلأ قدرت
۲۰۱۴-۲۰۱۷			
ژوئن ۲۰۱۴	سقوط موصل	داعش دومین شهر عراق را گرفت	بحران وجودی
ژوئن ۲۰۱۴	فتوای جهاد آیت‌الله سیستانی	تشکیل الحشد الشعبی	نهادینه شدن شبه‌نظامی
اوت ۲۰۱۴	نسل‌کشی ایزدی‌ها	شنگال (سنجار)	فاجعه‌ی انسانی
ژوئیه ۲۰۱۷	آزادسازی موصل	پس از ۹ ماه جنگ شهری	ویرانی موصل
سپتامبر ۲۰۱۷	رفراندوم استقلال کردستان	۹۳٪ موافق، اما شکست سیاسی	بحران کرد-بغداد
۲۰۱۹-۲۰۲۳			
اکتبر ۲۰۱۹	جنبش اکتبر (تشرین)	اعتراضات گسترده	۶۰۰+ کشته
ژانویه ۲۰۲۰	ترور سلیمانی و المهندس	حمله‌ی پهپادی آمریکا	بحران دیپلماتیک
اکتبر ۲۰۲۱	انتخابات زودهنگام	مشارکت ۴۱٪	بی‌اعتمادی
اکتبر ۲۰۲۲	نخست‌وزیری سودانی	پس از یک سال بن‌بست	ثبات نسبی

اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید در هر مقطع

نمودار جریان زمانی

۳.

شکل ۵: اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید مداخله‌ی ۲۰۰۳ در هر مقطع زمانی

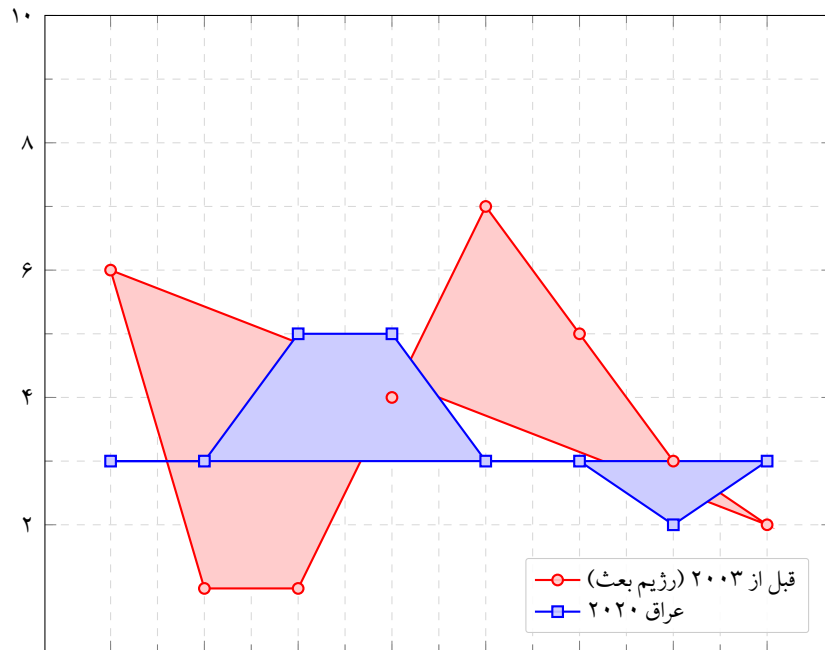
نمودار تجمعی هزینه‌ها

۴.

نمودار مقایسه‌ای وضعیت عراق: قبل و بعد

۵.

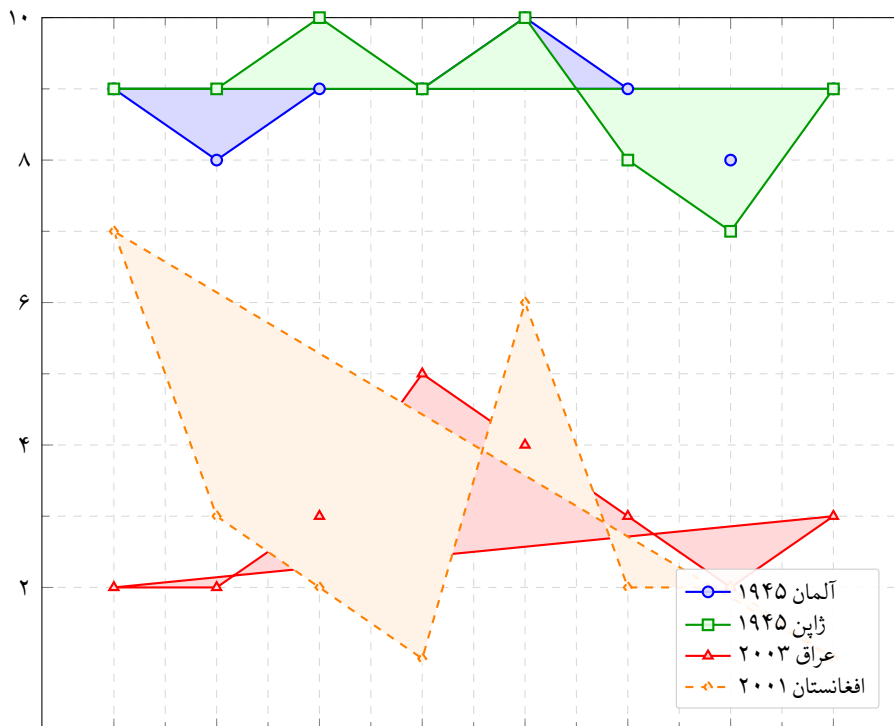
مقایسه‌ی وضعیت عراق

ثبات سیاسی، حقوق بشر، آزادی بیان، رشد اقتصادی، امنیت، خدمات عمومی، حاکمیت قانون، برابری اجتماعی

شکل ۶: تلفات تجمعی غیرنظامی عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)

مقایسه‌ی عوامل موفقیت ملت‌سازی

مشروعیت بین‌المللی، برنامه‌ریزی پس از جنگ، همگونی جمعیت، سطح توسعه، تعهد بلندمدت، سرمایه‌گذاری، فراگیری سیاسی، نتیجه‌ی نهایی

شکل ۷: مقایسه‌ی رادار: عراق قبل و بعد از ۲۰۰۳ (مقیاس ۰-۱۰)

رسانه، پروپاگاندا و ساخت روایت جنگ

خلاصه‌ی این فصل

ماشین پروپاگانداي جنگ عراق نشان داد چگونه یک زنجیره هماهنگ (کاخ سفید CIA اندیشکده رسانه افکار عمومی کنگره) می‌تواند دروغ را به «حقیقت مسلم» تبدیل کند. اعتماد عمومی به رسانه‌های آمریکایی از ۵۳٪ به ۳۲٪ سقوط کرد — آسیبی که هنوز ترمیم نشده.

در فصل بعد ...

وقتی پروپاگاندا مجوز جنگ را صادر کرد، جنگ جنایاتی به بار آورد که حتی حامیانش توان دفاع از آن را ندارند. فصل بعد به ابوغریب، فلوجه، بلک و اتر و پرسش حقوق بین‌الملل می‌پردازد.

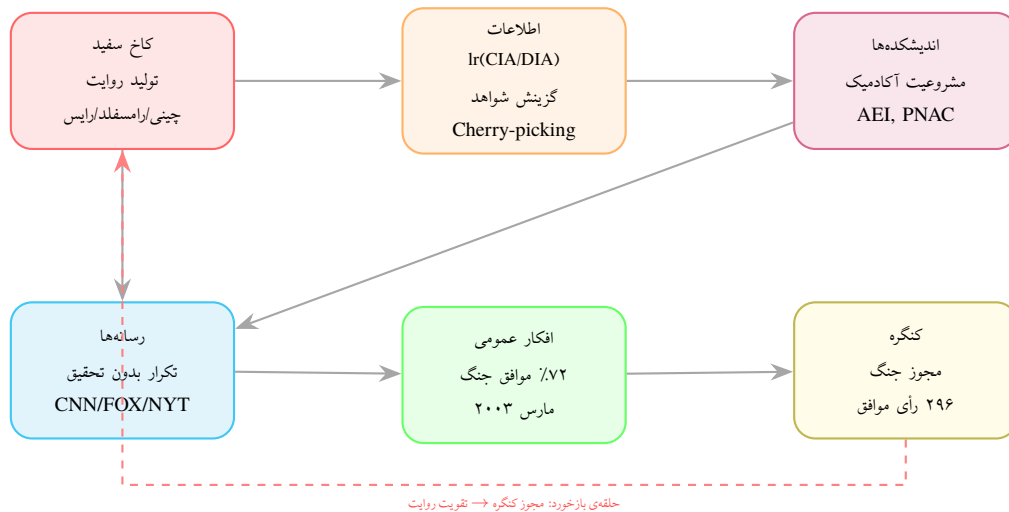
جنگ عراق نه فقط یک عملیات نظامی بلکه یک عملیات رسانه‌ای بزرگ‌مقیاس بود. پیش از آنکه اولین بمب بر بغداد فرود آید، جنگ اطلاعاتی سازمان‌یافته‌ای در رسانه‌های غربی افکار عمومی را آماده کرده بود. این فصل به بررسی تفصیلی سازوکارهای پروپاگاندا، نقش رسانه‌ها در مشروعیت‌بخشی به حمله، و پیامدهای بلندمدت این شکست رسانه‌ای بر اعتماد عمومی می‌پردازد.

پرسش محوری فصل

اگر رسانه‌های آمریکایی وظیفه‌ی نظارتی خود را انجام می‌دادند، آیا جنگ عراق رخ می‌داد؟ شواهد نشان می‌دهد که پاسخ احتمالاً خیر است. نظرسنجی‌ها نشان می‌دهد ۷۲٪ آمریکایی‌ها در مارس ۲۰۰۳ از جنگ حمایت کردند — حمایتی که عمدتاً بر اطلاعات نادرست استوار بود.

۶. خط تولید پروپاگاندا: از کاخ سفید تا ذهن شهروندان

ساخت روایت جنگ عراق از یک فرایند ساده‌ی اطلاع‌رسانی دولتی بسیار فراتر رفت و به یک عملیات نفوذ هماهنگ (Coordinated Influence Operation) تبدیل شد. این فرایند شامل شش حلقه‌ی به هم پیوسته بود:

شکل ۸: خط تولید پروپاگاندا: شش حلقه‌ی به هم پیوسته

۱.۶. نقش دفتر معاون رئیس جمهور

دیپ چینی و دفترش نقشی محوری در هماهنگی این فرایند داشتند. مرکز ثقل عملیات اقماعی نه در CIA بلکه در گروه سیاست‌های ویژه (Office of Special Plans – OSP) بود که داگلاس فیث (Douglas Feith) در پنتاگون ایجاد کرده بود.

“The Office of Special Plans was created specifically to find the intelligence that the CIA wouldn’t provide — not because it didn’t exist, but because the CIA’s analysts said the evidence was unreliable.”

«دفتر طرح‌های ویژه دقیقاً برای یافتن اطلاعاتی ایجاد شد که CIA ارائه نمی‌داد — نه به این دلیل که وجود نداشت، بلکه چون تحلیلگران CIA شواهد را غیرقابل اتکا می‌دانستند.»

- سیمور هرش، نیویورکر (می ۲۰۰۳)

۲.۶. منابع جعلی اطلاعاتی

جدول ۳: منابع کلیدی اطلاعات جعلی درباره‌ی عراق

نام رمز/منبع	ادعا	واقعیت	عاقبت
Curveball	آزمایشگاه‌های سیار WMD	دروغ‌گوی مهاجر عراقی در آلمان	BND آلمان هشدار داده بود
ابن‌الشیخ‌اللیبی	ارتباط القاعده-صدام	زیر شکنجه اعتراف اجباری	در زندان لیبی مُرد
احمد چلبی	ایجاد روایت مخالفان	اطلاعات جعلی برای مقاصد شخصی	بعداً متهم به جاسوسی برای ایران
اسناد نیچر	خرید اورانیوم	اسناد جعلی — IAEA رد کرد	جو ویلسون افشا کرد

مهم‌ترین ادعاهایی که برای توجیه حمله به عراق مطرح شدند و بعداً نادرست از آب درآمدند:

۱.۷. دروغ اول: «عراق سلاح کشتار جمعی دارد»

بزرگ‌ترین و مؤثرترین دروغ. کالین پاول در فوریه ۲۰۰۳ در شورای امنیت سازمان ملل ارائه‌ای ۷۶ دقیقه‌ای داد و شواهدی از جمله تصاویر ماهواره‌ای و نوارهای صوتی ارائه کرد.

“Every statement I make today is backed up by sources, solid sources. These are not assertions. What we’re giving you are facts and conclusions based on solid intelligence.”

«هر جمله‌ای که امروز می‌گویم بر مبنای منابع محکم استوار است. این‌ها ادعا نیستند. آنچه ارائه می‌دهیم حقایق مبتنی بر اطلاعات محکم است.»

- کالین پاول، سازمان ملل، فوریه ۲۰۰۳

واقعیت: صفر سلاح کشتار جمعی یافت شد. گروه بررسی عراق (Iraq Survey Group) به رهبری چارلز دولفر در ۲۰۰۴ رسماً اعلام کرد که عراق از ۱۹۹۱ هیچ برنامه‌ی فعال WMD نداشته است. اعتراف بعدی پاول (۲۰۰۵):

“It’s a blot on my record. I’m the one who presented it on behalf of the United States to the world, and it will always be a part of my record.”

«لکه‌ای بر کارنامه‌ام. من کسی بودم که آن را از طرف ایالات متحده به جهان ارائه دادم، و همیشه بخشی از کارنامه‌ام خواهد بود.»

۲.۷. دروغ دوم: «صدام با القاعده ارتباط دارد»

دولت بوش مکرراً تلاش کرد بین عراق و حملات ۱۱ سپتامبر ارتباط برقرار کند. دیک چینی حتی ادعا کرد محمد عطا (سرگروه عملیات ۱۱ سپتامبر) در پراگ با مقامات عراقی دیدار کرده است.

واقعیت: کمیسیون ۱۱ سپتامبر (9/11 Commission) در گزارش نهایی خود (۲۰۰۴) صریحاً اعلام کرد: هیچ ارتباط عملیاتی بین عراق و القاعده وجود نداشت. صدام حسین و اسامه بن‌لادن از نظر ایدئولوژیک دشمن یکدیگر بودند.

۳.۷. دروغ سوم: «مردم ما را با گل استقبال می‌کنند»

“My belief is we will, in fact, be greeted as liberators.”

«اعتقاد من این است که واقعاً از ما به عنوان آزادی‌بخش استقبال خواهد شد.»

- دیک چینی، مصاحبه با NBC، مارس ۲۰۰۳

واقعیت: در سه ماه اول پس از سقوط بغداد، شورش مسلحانه آغاز شد. نظرسنجی ORI (اکتبر ۲۰۰۳) نشان داد تنها ۵۰٪ عراقی‌ها خواهان ماندن نیروهای ائتلاف بودند، و این رقم به سرعت سقوط کرد.

۴.۷. دروغ چهارم: «هزینه‌ی جنگ: ۵۰ میلیارد دلار»

رامسفلد و مقامات دولت هزینه‌ی جنگ را ۵۰-۶۰ میلیارد دلار تخمین زدند. لری لیندسی (Larry Lindsey)، مشاور اقتصادی بوش، که هزینه را ۱۰۰-۲۰۰ میلیارد تخمین زده بود، اخراج شد.

واقعیت: هزینه‌ی واقعی بیش از ۳ تریلیون دلار — یعنی ۶۰ برابر تخمین اولیه. بر اساس پروژه‌ی «هزینه‌های جنگ» دانشگاه براون (Watson Institute)، تا ۲۰۲۳ هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم از ۳ تریلیون دلار فراتر رفته است.

۵.۷. دروغ پنجم: «لوله‌های آلومینیومی = سانتریفیوژ هسته‌ای»

کاندولیزا رایس ادعا کرد لوله‌های آلومینیومی کشف‌شده فقط می‌توانند برای غنی‌سازی اورانیوم استفاده شوند.

“We don’t want the smoking gun to be a mushroom cloud.”

«نمی‌خواهیم مدرک قطعی، یک ابر قارچی [اتمی] باشد.»

- کاندولیزا رایس، سپتامبر ۲۰۰۲

واقعیت: IAEA و وزارت انرژی آمریکا از ابتدا اعلام کردند لوله‌ها برای موشک‌های معمولی بوده و برای سانتریفیوژ نامناسب‌اند. این ادعا عامدانه نادیده گرفته شد.

۶.۷. دروغ ششم: «اورانیوم از نیجر»

جرج بوش در پیام وضعیت اتحاد (ژانویه ۲۰۰۳) ادعا کرد عراق درصدد خرید Yellowcake (اورانیوم) از نیجر بوده است. واقعیت: جو ویلسون (Joseph Wilson)، دیپلمات سابق، با مأموریت CIA به نیجر سفر کرد و گزارش داد اسناد جعلی هستند. وقتی ویلسون یافته‌هایش را در نیویورک تایمز منتشر کرد، دولت بوش در اقدامی انتقام‌جویانه هویت همسرش (والری پلیم، مأمور CIA) را فاش کرد.

۷.۷. دروغ هفتم: «سرنگونی مجسمه = آزادسازی مردمی»

تصاویر سرنگونی مجسمه‌ی صدام در میدان فردوس بغداد (۹ آوریل ۲۰۰۳) به نمادی از «پیروزی آزادی» تبدیل شد. واقعیت: گزارش‌های بعدی (از جمله ProPublica و Los Angeles Times) نشان دادند این صحنه عمدتاً توسط ارتش آمریکا صحنه‌سازی شده بود. فقط حدود ۱۵۰ نفر در میدان حاضر بودند و دوربین‌ها از زاویه‌ی بسته فیلم‌برداری کردند تا تصور جمعیت انبوه ایجاد شود.

“Mission Accomplished.”

«مأموریت انجام شد.»

- بنر روی ناو USS Abraham Lincoln، مه ۲۰۰۳ - در حالی که بیش از ۹۵٪ تلفات جنگ هنوز رخ نداده بود.

روزنامه‌نگاری نهفته: وقتی خبرنگار سرباز می‌شود

۸.

یکی از نوآوری‌های ارتش آمریکا در جنگ عراق، برنامه‌ی روزنامه‌نگاری نهفته (Embedded Journalism) بود. بیش از ۶۰۰ خبرنگار در واحدهای نظامی آمریکا «جاگذاری» شدند.

۱.۸. مکانیزم خودسانسوری

- وابستگی به ارتش برای امنیت: خبرنگار نهفته، زندگی اش به همان سربازانی وابسته بود که درباره‌شان گزارش می‌داد
- زاویه‌ی یک‌طرفه: فقط از دید سرباز آمریکایی گزارش می‌شد
- واژگان نظامی: تلفات غیرنظامی = «خسارت جانبی» (Collateral Damage)
- صحنه‌سازی: جنگ مثل فیلم اکشن به نظر می‌رسید — نه فاجعه‌ی انسانی
- حذف صدای عراقی: عراقی‌ها سوژه بودند نه منبع خبری

مقایسه‌ی تاریخی: ویتنام در برابر عراق

- ویتنام: خبرنگاران آزاد بودند → تصاویر واقعی جنگ → افکار عمومی ضدجنگ شد
- عراق: خبرنگاران نهفته → تصاویر فیلترشده → افکار عمومی حامی جنگ ماند
- درس ارتش از ویتنام: «مشکل ویتنام رسانه بود» → راه‌حل: کنترل رسانه از درون

۹. کارنامه‌ی رسانه‌ها: قبل و بعد از جنگ

جدول ۴: عملکرد رسانه‌های اصلی: قبل و بعد از جنگ عراق

رسانه	قبل از جنگ	بعد از جنگ	امتیاز
New York Times	جو دیت میلر: تبلیغ WMD بدون تحقیق مستقل	عذرخواهی ۲۰۰۴ (اعتراف به «گزارش‌های ناقص»)	۱۰/۲
CNN	Embedded journalism - پخش روایت ارتش	نیمه‌انتقادی (با تأخیر چندساله)	۱۰/۳
FOX News	پروپاگاندا‌ی کامل و آشکار	هنوز هم از جنگ دفاع می‌کند	۱۰/۱
BBC	انتقادی‌تر از رسانه‌های آمریکایی	گزارش چیلکات: نقش کلیدی در افشاگری	۱۰/۶
Washington Post	حمایت سرمقاله‌ای از جنگ	پوشش انتقادی با تأخیر	۱۰/۳
الجزیره	نشان‌دادن تلفات غیرنظامی از روز اول	دفتر بغداد بمباران شد (۲۰۰۳)	۱۰/۸
Knight Ridder	تنها رسانه‌ی بزرگ شکاک از ابتدا	اثبات صحت تحلیل‌هایشان	۱۰/۹

استثنای شجاعانه: نایت ریدر

تیم واشنگتن Knight Ridder (جانتان لندی و وارن استروبل) تنها خبرنگاران بزرگ آمریکایی بودند که قبل از جنگ ادعاهای دولت را به چالش کشیدند. گزارش‌های آن‌ها اثبات کرد:

- تحلیلگران CIA خودشان به ادعاهای WMD مشکوک بودند

■ اداره‌ی اطلاعات وزارت دفاع روی منابع غیرمعتبر تکیه کرده بود
 ■ هیچ ارتباطی بین صدام و القاعده وجود نداشت
 فیلم *Shock and Awe* (۲۰۱۷) داستان این تیم شجاع را روایت می‌کند.

۱۰۰. جملات تاریخی: دروغ‌ها و اعترافات

۱.۱۰۰. دروغ‌ها (قبل و حین جنگ)

جدول ۵: دروغ‌های مستند مقامات - قبل و حین جنگ عراق

گوینده	جمله	واقعیت
چینی	“We will be greeted as liberators” (مارس ۲۰۰۳)	شورش مسلحانه ظرف ۳ ماه
رامسفلد	“It could last six days, six weeks. I doubt six months.”	جنگ ۸ سال طول کشید
پاول	“Every statement backed by solid sources” (فوریه ۲۰۰۳)	منبع اصلی (Curveball) دروغ‌گو بود
بوش	“Mission Accomplished” (مه ۲۰۰۳)	۹۵٪ تلفات بعد از این بنر بود
بلر	“Iraq is a serious and current threat” (۲۰۰۳)	گزارش چیلکات: «مبنای اطلاعاتی کافی نداشت» (۲۰۱۶)
رایس	“Smoking gun could be a mushroom cloud” (۲۰۰۲)	عراق هیچ برنامه هسته‌ای فعال نداشت

۲.۱۰. اعترافات و پشیمانی‌ها (بعد از جنگ)

جدول ۶: اعترافات و بازنگری‌ها

شخص	سال	اعتراف
کالین پاول	۲۰۰۵	«لکه‌ای بر کارنامه‌ام — تا ابد با من خواهد ماند»
تونی بلر	۲۰۱۵	«تأسف» اما عذرخواهی واقعی نکرد (۱۳ سال بعد)
فوکویاما	۲۰۰۶	ترک جنبش محافظه‌کاری نو و انتشار <i>America at the Crossroads</i>
کنت پولاک	۲۰۰۶	«درباره‌ی WMD و دوران پسا جنگ اشتباه کردم»
نیویورک تایمز	۲۰۰۴	عذرخواهی رسمی بابت «گزارش‌های ناقص و ناکافی»
چلی	۲۰۰۸	«ما قهرمان بودیم، اشتباهات رخ داد» (بدون پذیرش مسئولیت)

افشاگران شجاع

۱۱.

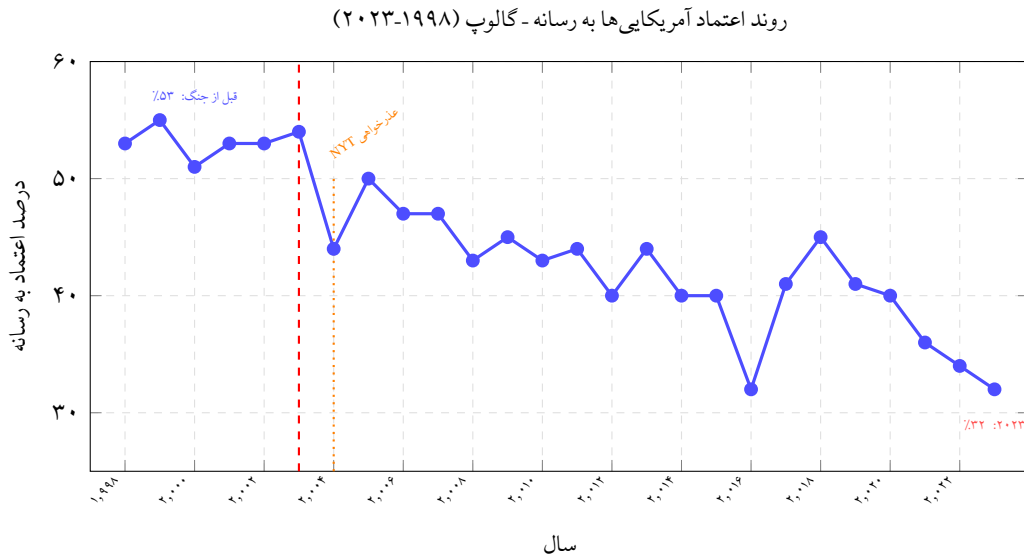
در میان دریایی از رسانه‌های همراه و سیاست‌مداران هم‌صدا، تعدادی انگشت‌شمار حقیقت را بیان کردند — و بهای سنگینی پرداختند.

جدول ۷: افشاگرانی که بهای حقیقت‌گویی را پرداختند

نام	اقدام	بها
جو ویلسون	افشای جعلی بودن اسناد اورانیوم نیجر	هویت همسرش (مأمور CIA) فاش شد
چلسی منینگ	انتشار ویدیوی «قتل جانبی» و اسناد جنگ از طریق WikiLeaks	۳۵ سال زندان (بعدها عفو او باما)
هانس بلیکس	رئیس بازرسان UN — اعلام کرد WMD یافت نشده	تحت فشار شدید آمریکا قرار گرفت
اسکات ریتر	بازرس سابق UN — گفت عراق خلع سلاح شده	حمله‌ی شخصیتی گسترده
جو داری	سربازی که عکس‌های ابوغریب را گزارش کرد	تهدید به مرگ - مجبور به ترک شهرش شد
اندرو گیلیگان	خبرنگار BBC — ادعاهای بلر را به چالش کشید	مجبور به استعفا شد (ماجرای دیوید کلی)

۱۲. تأثیر بر اعتماد به رسانه

جنگ عراق نقطه‌ی شکست اعتماد عمومی به رسانه‌های اصلی بود. داده‌های گالوپ نشان می‌دهد:

شکل ۹: روند اعتماد آمریکایی‌ها به رسانه‌های اصلی (۱۹۹۸-۲۰۲۳)

تحلیل: جنگ عراق و بحران اعتماد به رسانه

- اعتماد آمریکایی‌ها به رسانه از ۵۳٪ (۲۰۰۲) به ۳۲٪ (۲۰۲۳) سقوط کرده — افت ۲۱ واحد درصدی.
- شکست رسانه‌ای عراق «لحظه‌ی بیداری» مخاطبان بود: رسانه‌ها می‌توانند هم‌دست قدرت شوند
 - رشد رسانه‌های جایگزین و شبکه‌های اجتماعی مستقیماً با این بی‌اعتمادی مرتبط است
 - بی‌اعتمادی به رسانه اکنون خود به تهدید دموکراتیک تبدیل شده — شهروندان دیگر به هیچ منبعی اعتماد نمی‌کنند
 - پارادوکس: رسانه‌هایی که جنگ را تبلیغ کردند، نهاد رسانه را برای همه ویران کردند

۱۳. جمع‌بندی: درس‌های رسانه‌ای جنگ عراق

۱. رسانه‌ی مستقل، خط اول دفاع علیه جنگ‌های غیرضروری است. اگر رسانه‌های اصلی آمریکا وظیفه‌ی نظارتی خود را انجام می‌دادند، احتمال جنگ عراق بسیار پایین‌تر بود.
۲. روزنامه‌نگاری نهفته ذاتاً مشکل‌ساز است. وابستگی ساختاری به ارتش، سانسور ناخودآگاه ایجاد می‌کند.
۳. اعتراف بعدی کافی نیست. عذرخواهی نیویورک تایمز در ۲۰۰۴ ارزشمند بود — اما صدها هزار نفر قبلاً مرده بودند.
۴. هیچ سردبیری محاکمه نشد. مسئولیت رسانه‌ای در غیاب پاسخگویی بی‌معناست.
۵. سواد رسانه‌ای شهروندان مهم‌ترین ابزار مقابله با پروپاگاندای جنگی در عصر اطلاعات است.

“In the run-up to the Iraq War, the press was not just a bystander. We were complicit. We amplified the official narrative without adequate skepticism. That remains a stain on our profession.”

«در آستانه‌ی جنگ عراق، مطبوعات صرفاً ناظر نبودند. ما همدست بودیم. روایت رسمی را بدون شک‌گرایی کافی تقویت کردیم.

این لکه‌ای بر حرفه‌ی ما باقی می‌ماند.»

- بیل کلر، سردبیر نیویورک تایمز (۲۰۰۴)

جنايات جنگی، حقوق بين الملل و بحران پاسخگویی

ارتشی که به نام «آزادسازی» وارد عراق شد، در طول اشغال مرتکب مجموعه‌ای از نقض‌های جدی حقوق بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه شد. از شکنجه‌ی سیستماتیک در ابوغریب تا بمباران فلوجه با فسفر سفید، از کشتار غیرنظامیان در حدیثه تا تیراندازی بی‌محابای بلک‌واتر — این فصل پرونده‌ی مستند جنايات جنگی و شکست نظام حقوق بین‌الملل در پاسخگوکردن ناقضان را بررسی می‌کند.

۱۴. ابوغریب: وقتی آزادی‌بخشان شکنجه‌گر شدند

۱.۱۴. خط زمانی رسوایی

جدول ۸: خط زمانی رسوایی ابوغریب

تاریخ	رویداد
اکتبر ۲۰۰۳	شروع شکنجه‌ی سیستماتیک — ۷۰۰۰۰+ بازداشتی بدون اتهام رسمی
ژانویه ۲۰۰۴	جو دابری (سرباز) عکس‌ها را به تحقیقات جنایی ارتش گزارش می‌دهد — بعداً تهدید به مرگ شد
آوریل ۲۰۰۴	آر وی ال CBS (60 Minutes II) عکس‌ها را منتشر می‌کند — شوک جهانی — اعتبار آمریکا فروپاشید
آگوست ۲۰۰۴	گزارش تاگوبا: «شکنجه‌ی سیستماتیک و عمدی» — ژنرال تاگوبا بعداً مجبور به بازنشستگی شد
۲۰۰۵-۲۰۰۶	محاکمه‌ی ۱۱ سرباز رده‌پایین — هیچ افسر ارشدی محاکمه نشد
۲۰۱۴	گزارش سنا: CIA «تکنیک‌های بازجویی پیشرفته» = شکنجه

۲.۱۴. روش‌های مستند شکنجه

بر اساس گزارش‌های ژنرال تاگوبا، کمیته‌ی اطلاعات سنا و صلیب سرخ (ICRC):

جدول ۹: روش های مستند شکنجه در بازداشتگاه های آمریکا

دسته	روش ها
جسمی	Waterboarding (شبيهه سازی غرق)، آویزان کردن از دست (استرس)، محرومیت از خواب (۱۸۰+ ساعت)، ضرب و شتم تا حد مرگ، حبس در جعبه ی تنگ (coffin box)
روانی	شبيهه سازی اعدام، استفاده از سگ برای ارباب، حبس انفرادی ماه ها بدون تماس خانوادگی
تحقیر مذهبی/جنسی	برهنه کردن + عکاسی تحقیرآمیز، توهین به قرآن، اجبار به اعمال جنسی

۳.۱۴. ابعاد آماری

جدول ۱۰: ارقام کلیدی بازداشت و شکنجه

شاخص	مقدار و منبع
بازداشتی بدون اتهام	بیش از ۱۰۰'۰۰۰ نفر در طول اشغال
بازداشت اشتباهی	۷۰-۹۰٪ (تخمین ICRC)
مرگ در بازداشت	حداقل ۱۰۰+ مورد مستند
سرباز محکوم شده	۱۱ نفر — همه رده پایین
فرماندهی ارشد محاکمه شده	صفر (رامسفلد/سانچز/میلر: هیچ کدام)

۴.۱۴. پوشش حقوقی: «یادداشت های شکنجه»

جان یو (John Yoo) از دفتر مشاوره ی حقوقی وزارت دادگستری، «یادداشت های شکنجه» (Torture Memos) را تدوین کرد که:

- شکنجه را بازتعریف کرد: «فقط اگر درد معادل نارسایی عضوی یا مرگ باشد»
- کنوانسیون ژنو را «منسوخ» و «غیرقابل اعمال» دانست
- به رئیس جمهور «اختیار فرماندهی» در زمان جنگ اعطا کرد

تأثیر ابوغریب بر جذب تروریست

ابوغریب بزرگ ترین ابزار جذب نیروی القاعده و بعداً داعش شد. بعد از انتشار عکس ها:

- حملات شورشی از ۱۰'۰۰۰/ماه به ۳۰'۰۰۰/ماه افزایش یافت (۳ برابر)
- در اوج (اکتبر ۲۰۰۶) به ۵۰'۰۰۰+/ماه رسید (۵ برابر)
- ابوبکر البغدادی: «هر عکس ابوغریب = ۱۰'۰۰۰ داوطلب جهادی»
- بن لادن: «ببینید دموکراسی آمریکایی چیست»

۱۵. سایر جنایات جنگی مستند

۱.۱۵. فلوجه: شهری که زیر فسفر سوخت (نوامبر ۲۰۰۴)

- محاصره و بمباران شهر ۳۰۰۰۰۰ نفری — بیش از ۶۰٪ ساختمان‌ها تخریب شد
- استفاده از فسفر سفید (سلاح شیمیایی) — پنتاگون ابتدا انکار و سپس اعتراف کرد
- پیامد بهداشتی: افزایش ۱۲ برابری سرطان و نقص مادرزادی در فلوجه (مطالعه‌ی *The Lancet*)
- آبرونی: عراق به بهانه‌ی «سلاح شیمیایی» مورد حمله قرار گرفت، اما خود آمریکا از سلاح شیمیایی در فلوجه استفاده کرد

۲.۱۵. کشتار حدیثه (نوامبر ۲۰۰۵)

۲۴ غیرنظامی (شامل زنان و کودکان) توسط تفنگداران دریایی آمریکا به قتل رسیدند. ارتش ابتدا این واقعه را «درگیری با شورشیان» گزارش کرد، اما ویدیوهای محلی خلاف آن را ثابت کرد. نتیجه‌ی قضایی: از ۸ متهم، فقط ۱ نفر محکوم شد — که مجازاتش تخفیف یافت و هیچ زندانی نکشید.

۳.۱۵. میدان نسور: بلکواتر (سپتامبر ۲۰۰۷)

پیمانکاران امنیتی شرکت Blackwater (اکنون Academi) در میدان نسور بغداد بدون دلیل به غیرنظامیان تیراندازی کردند و ۱۷ نفر را کشتند.

- ۲۰۱۴: ۴ نفر محکوم شدند (یکی به حبس ابد)
- ۲۰۲۰: دونالد ترامپ هر ۴ نفر را عفو کرد
- پیام عفو ترامپ: «جان عراقی ارزشی ندارد»

۴.۱۵. ویکی‌لیکس: «قتل جانبی» (ژوئیه ۲۰۰۷)

ویدیوی هلیکوپتر آپاچی که نشان‌دهنده‌ی تیراندازی به خبرنگاران رویترز و رهگذران بود، توسط چلسی منینگ به WikiLeaks داده شد.

“Come on, let us shoot! ... Oh yeah, look at those dead bastards. ... Well, it’s their fault for bringing their kids into a battle.”

«بزن بریم! ... آره، نگاه کن به این اجساد. ... خب تقصیر خودشونه که بچه‌هاشونو آوردن وسط جنگ.»

- صدای خلبان آپاچی، بغداد، ۲۰۰۷

۱۶. پیمانکاران نظامی خصوصی: جنگ خصوصی سازی شده

جنگ عراق اولین جنگ بزرگ بود که بیش از نیمی از نیروی عملیاتی از پیمانکاران خصوصی تشکیل شده بود.

جدول ۱۱: پیمانکاران نظامی خصوصی در عراق

شرکت	نقش	بحث‌ها
Blackwater/Xe/Academi	حفاظت شخصیت‌ها، عملیات رزمی	کشتار نسور، مصونیت قانونی، عفو ترامپ
Halliburton/KBR	پشتیبانی لجستیک، بازسازی	قراردادهای بدون مناقصه، فساد، ارتباط چینی
CACI International	بازجویی زندانیان	مستقیماً در شکنجه‌ی ابوغریب دخیل
DynCorp	آموزش پلیس عراق	ناکارآمدی آموزش، فساد
Titan Corporation	خدمات ترجمه و اطلاعات	دخالت در بازجویی‌های خشن

مشکل ساختاری: مصونیت حقوقی

فرمان شماره ۱۷ برمر (CPA Order 17) به پیمانکاران خصوصی مصونیت کامل از قوانین عراق اعطا کرد. این بدان معناست:

- پیمانکاران نه تابع قوانین نظامی آمریکا بودند و نه قوانین عراق
- در عمل در خلأ حقوقی عمل می‌کردند
- تا ۲۰۰۷ (قانون MEJA Extension) هیچ مکانیزم پاسخگویی وجود نداشت
- حتی پس از ۲۰۰۷، محاکمه‌ی پیمانکاران بسیار دشوار باقی ماند

جدول ۱۲: مقایسه‌ی ابعاد حضور نظامیان و پیمانکاران

شاخص	نظامیان	پیمانکاران
تعداد (اوج ۲۰۰۸)	۱۵۷'۰۰۰	+۱۵۵'۰۰۰
تابع قانون نظامی	بله	خیر (تا ۲۰۰۷)
تابع قانون عراق	بله (نظری)	خیر (فرمان ۱۷)
هزینه‌ی سالانه	بودجه‌ی ارتش	بیش از ۱۰۰ میلیارد دلار
پاسخگویی	دادگاه نظامی	تقریباً هیچ

۱۷. حقوق بین‌الملل: قانون چه می‌گوید و چه شد؟

جدول ۱۳: شکاف بین قانون و واقعیت در جنگ عراق

قانون بین‌الملل	واقعیت عراق
کنوانسیون ژنو ۳: ممنوعیت مطلق شکنجه‌ی زندانیان جنگی	آمریکا: «اینها رزمنده‌ی غیرقانونی‌اند — ژنو شامل نمی‌شود»
ICC: صلاحیت رسیدگی به جنایات جنگی	آمریکا عضو ICC نیست + قانون «حمله به لاهه» (ASPA ۲۰۰۲)
مسئولیت فرماندهی: فرمانده مسئول اعمال زیردستان است	رامسفلد/سانچز/میلر: هیچ‌کدام محاکمه نشدند
منشور ملل متحد ماده ۲(۴): ممنوعیت تجاوز نظامی	حمله بدون مجوز شورای امنیت — قطعنامه‌ی ۱۴۴۱ مجوز جنگ نمی‌داد
اصل تناسب: ممنوعیت خشونت نامتناسب	فلوجه: تخریب ۶۰٪ شهر + سفر سفید علیه مناطق مسکونی

۱.۱۷. قانون «حمله به لاهه»

در سال ۲۰۰۲ — یک سال قبل از حمله به عراق — کنگره‌ی آمریکا قانون American Service-Members' Protection Act (ASPA) را تصویب کرد که مستعار آن «قانون حمله به لاهه» (Hague Invasion Act) است. این قانون:

۱. به رئیس‌جمهور اجازه می‌دهد «با تمام ابزارهای لازم» شهروندان آمریکایی را از بازداشت ICC آزاد کند
۲. همکاری نظامی با کشورهای عضو ICC را ممنوع می‌کند (مگر با معافیت خاص)
۳. عملاً آمریکا را از نظام حقوق بین‌الملل کیفری خارج می‌کند

۱۸. تأثیر جهانی: ابوغریب چگونه جهان را تغییر داد

جدول ۱۴: پیامدهای جهانی جنایات جنگی در عراق

حوزه	تأثیر
اعتبار آمریکا	محبوبیت آمریکا در خاورمیانه: ۷۵٪ → ۱۲٪
بسیج تروریستی	عکس‌های ابوغریب = بنر اصلی جذب داعش
استاندارد دوگانه	«حقوق بشر برای همه» — جز زندانیان آمریکایی
گوانتانامو	۲۰۲۴: هنوز ۳۰ نفر بدون محاکمه بازداشت‌اند
قدرت تصویر	یک عکس ابوغریب > هزار بیانیه‌ی دیپلماتیک
نظم بین‌الملل	اگر قوی‌ترین کشور خود را معاف کند، نظم حقوقی بی‌معناست

جمع‌بندی: سؤالات بی‌پاسخ

۱۹۰

سؤال اصلی باقی مانده

اگر آمریکا — به عنوان قدرتمندترین کشور جهان و مدعی رهبری «نظم مبتنی بر قواعد» — خود را از حقوق بین‌الملل معاف کند:

■ چه کسی باید قوانین جنگ را رعایت کند؟

■ چگونه می‌توان از دیگران انتظار احترام به حقوق بشر داشت؟

■ آیا «حقوق بشر» ابزاری سیاسی است یا اصلی جهان‌شمول؟

ابوغریب نشان داد: ارتشی که برای «آزادسازی» آمده بود، خودش شکنجه‌گر شد — و ۱۱ سرباز رده‌پایین محاکمه شدند، اما رامسفلد، چینی و بوش که سیستم را طراحی کردند هرگز پاسخ ندادند.

جنبش تشرین: «نرید وطن» — صدای نسل جدید عراق

اعتراضات اکتبر ۲۰۱۹ عراق — که به انتفاضه تشرین (October Revolution/Tishreen Movement) معروف شد — بزرگ‌ترین جنبش مردمی تاریخ عراق نوین بود. نسلی که حمله‌ی ۲۰۰۳ را ندیده اما تمام نتایج آن را تحمل کرده بود، برای اولین بار با شعارهای فراقومیتی و فراحزبی به خیابان‌ها آمد و خواستار تغییر بنیادین شد.

۲۰. زمینه‌ها و ریشه‌ها

- بیکاری ساختاری: بیش از ۴۰٪ جوانان بیکار - با وجود درآمد نفتی ۱۰۰+ میلیارد دلاری
- فساد نهادینه: بیش از ۱۵۰ میلیارد دلار اختلاس از ۲۰۰۳ (تخمین کمیسیون یکپارچگی عراق)
- خدمات ناموجود: قطعی مداوم برق در تابستان ۵۰ درجه‌ای
- سلطه‌ی شبه‌نظامیان: الحشد الشعبی و گروه‌های وابسته به ایران خارج از کنترل دولت
- نظام محاصره: تقسیم قدرت بر اساس فرقه - نه شایستگی
- نسل جوان: ۶۰٪ جمعیت زیر ۲۵ سال — بدون آینده

۲۱. خط زمانی اعتراضات

جدول ۱۵: خط زمانی جنبش تشرین (۲۰۱۹-۲۰۲۴)

تاریخ	رویداد
۱ اکتبر ۲۰۱۹	آغاز اعتراضات در بغداد - جوانان بدون رهبر حزبی
۴ اکتبر	قطع کامل اینترنت - تیراندازی مستقیم به معترضان - ۱۰۰+ کشته در ۵ روز اول
۲۵ اکتبر	موج دوم: بازگشت قوی تر - میلیون ها نفر در ۱۲ استان - اشغال میدان تحریر
نوامبر ۲۰۱۹	گسترش به نجف، کربلا، ناصریه، بصره - آتش زدن کنسولگری ایران
دسامبر ۲۰۱۹	استعفای عادل عبدالمهدی - اولین پیروزی: سقوط دولت با فشار خیابان
ژانویه ۲۰۲۰	ترور سلیمانی → انحراف توجه - شبه نظامیان: ترور فعالان
مارس ۲۰۲۰	کرونا → پایان تجمعات (بهانه‌ی سرکوب)
اکتبر ۲۰۲۱	انتخابات زود هنگام (دستاورد تشرین) - پیروزی صدر - اما سیستم تغییر نکرد
۲۰۲۲-۲۰۲۴	بازگشت احزاب قدیمی - «انقلاب دزدیده شد» - ترور فعالان ادامه دارد

۲۲. بهای اعتراض

جدول ۱۶: بهای انسانی جنبش تشرین

شاخص	تعداد	توضیح
شهید	+۶۰۰	تیر مستقیم - اکثراً زیر ۲۵ سال
مجروح	+۳۰۰۰۰۰	گاز اشک آور سنگین + گلوله‌ی جنگی
ربوده شده/ناپدید	+۳۰۰۰۰	توسط شبه نظامیان
ترور هدفمند فعالان	۸۲	از جمله هشام الهاشمی و ایهاب الوزنی
قطع اینترنت	۲۶۳ ساعت	رکورد جهانی ۲۰۱۹ - هزینه اقتصادی: \$2.3B
محاکمه شدگان	صفر	۵ سال گذشت - هیچ تحقیق مستقلی

۲۳. مطالبات تشرین و درصد تحقق

جدول ۱۷: مطالبات شش‌گانه‌ی تشرین و وضعیت تحقق

وضعیت	# مطالبه
محقق نشده	۱ لغو نظام محاصره‌ی فرقه‌ای
محقق نشده	۲ خلع سلاح شبه‌نظامیان
نسبی - اما نتیجه‌ی دزدیده شد	۳ انتخابات زودهنگام
هیچ‌کس محاکمه نشد	۴ محاکمه‌ی قاتلان معترضان
بدتر شده	۵ خدمات پایه (برق/آب)
فساد سیستماتیک‌تر شد	۶ مبارزه با فساد
نتیجه: ۱ از ۶ (نسبی) = ۱۷٪	

۲۴. معترضان کیستند؟

جدول ۱۸: ویژگی‌های جمعیت‌شناختی جنبش تشرین

ویژگی	شرح
سن	۱۶-۳۰ سال (۸۰٪+) - نسل پسا-صدام
ترکیب قومی	فراقومیتی: شیعه + سنی + کرد + مسیحی + ایزدی
طبقه	فقرا و طبقه‌ی متوسط - بیکار، تحصیل‌کرده بدون شغل
رهبری	هیچ‌کس! (ساختار افقی) - بدون حزب، بدون رهبر = هم قوت و هم ضعف

۲۵. سرکوبگران: چه کسانی معترضان را کشتند؟

جدول ۱۹: عواملان سرکوب جنبش تشرین

عامل	هویت	روش‌ها
شبه‌نظامیان وابسته به ایران	عصائب اهل الحق، کتائب حزب‌الله، سرایا الخراسانی	ترور هدفمند فعالان، ربودن شبانه
نیروهای امنیتی دولتی	SWAT + پلیس ضدشورش	تیراندازی مستقیم با گلوله‌ی جنگی، گاز اشک‌آور ۱۰ برابر استاندارد
تک‌تیراندازان	ناشناس (احتمالاً شبه‌نظامی)	شلیک از پشت‌بام به سر معترضان

میراث تشرین

۲۶.

مهم‌ترین دستاورد تشرین: هویت عراقی

تشرین برای اولین بار از ۲۰۰۳ ثابت کرد که هویت عراقی می‌تواند بر هویت فرقه‌ای غلبه کند:

- شعار «نه ایران، نه آمریکا — عراق آزاد» = بیانیه‌ی استقلال نسل جوان
- شعار «نرید وطن» (ما وطن می‌خواهیم) = مطالبه‌ی شهروندی فراتر از فرقه
- شعار «باسم الدین باگونا» (به نام مذهب ما را دزدیدند) = رد اسلام سیاسی
- جوانان شیعه در شهرهای شیعه‌نشین علیه احزاب شیعه اعتراض کردند

۶۰۰ شهید دادند تا بگویند: «ما عراقی هستیم، نه شیعه/سنی/کرد» — اما قاتلان‌شان هنوز در قدرت‌اند.

تشرین تمام نشده — فقط منتظر جرقه‌ی بعدی است.

بحران‌های تخصصی پسا جنگ: بهای اجتماعی و

زیست محیطی

«ما شهرهایشان را بمباران کردیم، آبشان را مسموم کردیم، فرزندان‌شان را بی سواد بار آوردیم، و بعد از آن‌ها پرسیدیم چرا از دموکراسی استقبال نمی‌کنید.»

— نائومی کلاین، دکترین شوک، ۲۰۰۷

جنگ ۲۰۰۳ و دو دهه بی ثباتی پس از آن، فراتر از تلفات نظامی و فروپاشی سیاسی، بحران‌های ساختاری عمیقی در ابعاد زیست محیطی، فرهنگی، آموزشی، بهداشتی و اجتماعی پدید آورد. این بحران‌ها کمتر در تیتراژ رسانه‌ها جا می‌گیرند اما اثراتشان نسل‌ها ادامه خواهد داشت.

بحران آب و محیط زیست: مرگ بین‌النهرین

۲۷.

«عراق — سرزمین میان دو رود — ممکن است تا ۲۰۴۰ به سرزمینی بدون رود تبدیل شود.»

— گزارش وزارت منابع آبی عراق، ۲۰۲۱

۱.۲۷. خشکسالی و کاهش منابع آبی

دجله و فرات، دو شریان حیاتی تمدن بین‌النهرینی، طی دو دهه اخیر بین ۳۰ تا ۴۰ درصد از حجم جریان خود را از دست داده‌اند. عوامل اصلی:

- سدسازی ترکیه: پروژه عظیم GAP شامل ۲۲ سد بزرگ، جریان فرات را تا ۵۰٪ کاهش داده است.
- انحراف سرشاخه‌ها توسط ایران: رودخانه‌های مرزی دیاله، الوند و کارون عملاً قطع یا شدیداً کم‌آب شده‌اند.
- تغییرات اقلیمی: عراق جزو ۵ کشور آسیب‌پذیر جهان در برابر تغییر اقلیم شناخته شده (UNDP، ۲۰۲۲).

جدول ۲۰: شاخص‌های بحران آب عراق

شاخص	۲۰۲۳	۲۰۰۳	۱۹۸۰
جریان سالانه دجله+فرات (میلیارد م ^۳)	۳۵	۵۰	۷۰
سرانه آب (متر مکعب/نفر/سال)	۱۰۰۰	۲۴۰۰	۵۹۰۰
اراضی کشاورزی فعال (میلیون هکتار)	۲٫۵	۳٫۸	۵٫۵
شوری خاک (درصد اراضی تخریب شده)	۶۵٪	۴۰٪	۲۰٪
کمبود آب سالانه (میلیارد م ^۳)	۷	۳	—

آستانه بحران

بر اساس استاندارد بین‌المللی، سرانه آب زیر ۱۰۰۰ مترمکعب در سال به معنای «فقر مطلق آبی» است. عراق در سال ۲۰۲۳ دقیقاً روی این خط قرار دارد — و با روند فعلی تا ۲۰۳۵ به زیر ۵۰۰ خواهد رسید.

۲.۲۷. تراژدی هورالعظیم: مرگ یک اکوسیستم هزارساله

تالاب هورالعظیم، یکی از بزرگ‌ترین اکوسیستم‌های آبی خاورمیانه و میراث ثبت شده یونسکو، تاریخچه‌ای تراژیک دارد:

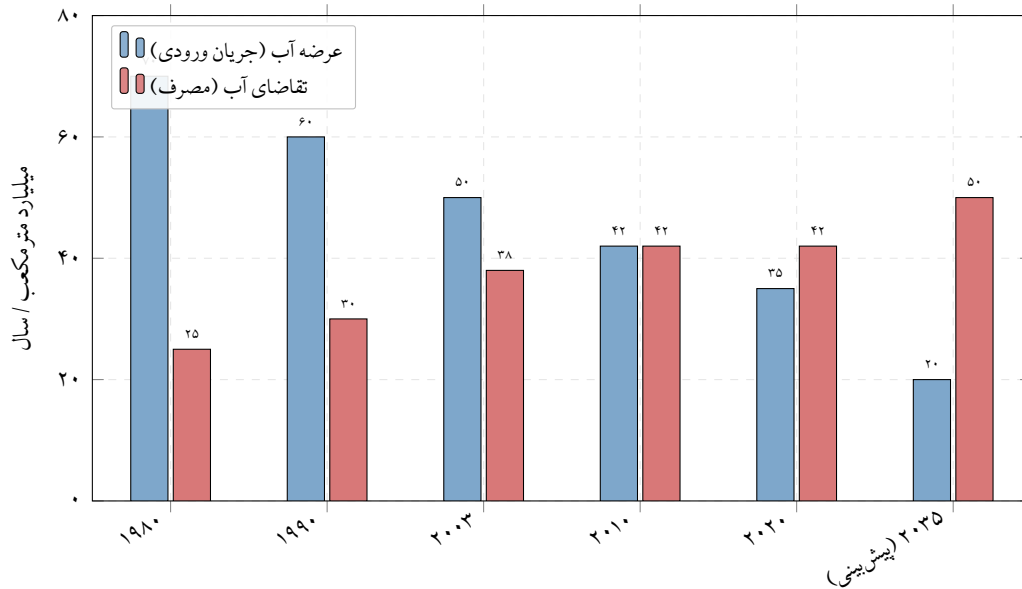
۱. دهه ۱۹۹۰: صدام حسین به عنوان تنبیه جمعی علیه عرب‌های احوار («معدان»)، بخش بزرگی از تالاب‌ها را عمداً خشکاند.
۲. ۲۰۰۳-۲۰۰۶: پس از سقوط صدام تلاش‌هایی برای احیا صورت گرفت؛ تا ۲۰۰۶ حدود ۵۸٪ بازسازی شد.
۳. ۲۰۱۵-۲۰۲۳: خشکسالی‌های پی‌درپی و قطع آب از سوی ایران تمام دستاوردها را از بین برد.
۴. تابستان ۲۰۲۲: تصاویر ماهواره‌ای نشان داد بیش از ۷۰٪ سطح هورالعظیم خشک شده است.

جامعه «معدان» — عرب‌های احوار که پنج هزار سال در این تالاب‌ها زیسته بودند و فرهنگی منحصر به فرد داشتند — عملاً آواره شده‌اند. یونسکو هورالعظیم را در فهرست میراث در خطر قرار داده است.

۳.۲۷. آلودگی‌های جنگی: میراث سمی

جدول ۲۱: میراث زیست محیطی جنگ در عراق

نوع آلودگی	تخمین حجم	مناطق اصلی آسیب
اورانیوم ضعیف شده (DU)	۱۰۰۰۰-۲۰۰۰۰ تُن	بصره، ناصریه، فلوجه، بغداد
مین و بقایای انفجاری	۲۵+ میلیون	مساحت ۱۷۰۰ کیلومتر مربع
چاه‌های نفت آسیب دیده	۷۰۰+ چاه	کرکوک، بصره، رمیله
زباله‌های نظامی	صدها هزار تُن	سراسر مناطق عملیاتی
تأسیسات صنعتی تخریب شده	۴۵+ کارخانه	بغداد، بصره، موصل

شکل ۱۰: روند عرضه و تقاضای آب در عراق (۱۹۸۰-۲۰۳۵): نقطه تقاطع بحران

تخریب میراث فرهنگی: قتل حافظه تمدن بشری

۲۸.

«چیزهایی اتفاق می‌افتد. آزادی، بی‌نظم است.»

— دانلد رامسفلد، وزیر دفاع آمریکا، در واکنش به غارت موزه ملی عراق، آوریل ۲۰۰۳

۱.۲۸. غارت موزه ملی عراق: ۳۶ ساعتی که تاریخ دزدیده شد

در روزهای سقوط بغداد (۸-۱۲ آوریل ۲۰۰۳)، در حالی که نیروهای آمریکایی وزارت نفت را با تانک و سیم خاردار محافظت می‌کردند، موزه ملی عراق — گنجینه ۷۰۰۰ سال تمدن بین‌النهرینی — بدون هیچ محافظی رها شد. در فاصله ۳۶ ساعت، غارت سازمان‌یافته آغاز شد.

جدول ۲۲: ترازنامه غارت موزه ملی عراق

شرح	تعداد/حجم	توضیح
کل اشیای غارت‌شده	۱۵,۰۰۰ شیء	شامل آثار سومری، بابلی، آشوری، عباسی
اشیای بازگردانده‌شده (تا ۲۰۲۲)	۷,۰۰۰ شیء	بخشی توسط اینترپل، بخشی توسط ارتش آمریکا
اشیای همچنان مفقود	۸,۰۰۰ شیء	بسیاری در بازار سیاه آثار عتیقه
مهم‌ترین اثر ربوده‌شده	—	ماسک سومری وارکا (قدمت ۳۱۰۰ پ.م.)
ارزش تخمینی	غیرقابل محاسبه	آثار منحصر به فرد و جایگزین‌ناپذیر

دانا مکنزی، مشاور باستان‌شناسی پنتاگون، بعداً فاش کرد که وزارت دفاع از هفته‌ها پیش فهرستی از مکان‌های آسیب‌پذیر فرهنگی دریافت کرده بود اما هیچ اقدامی نکرد.

بازگشت ماسک وارکا

ماسک سومری وارکا (حدود ۳۱۰۰ پ.م.) — یکی از قدیمی‌ترین مجسمه‌های طبیعی نمای انسان — در سپتامبر ۲۰۰۳ در یک مزرعه اطراف بغداد، مدفون در خاک و پیچیده در پارچه، کشف و بازگردانده شد. بسیاری از آثار دیگر این شانس را نداشتند.

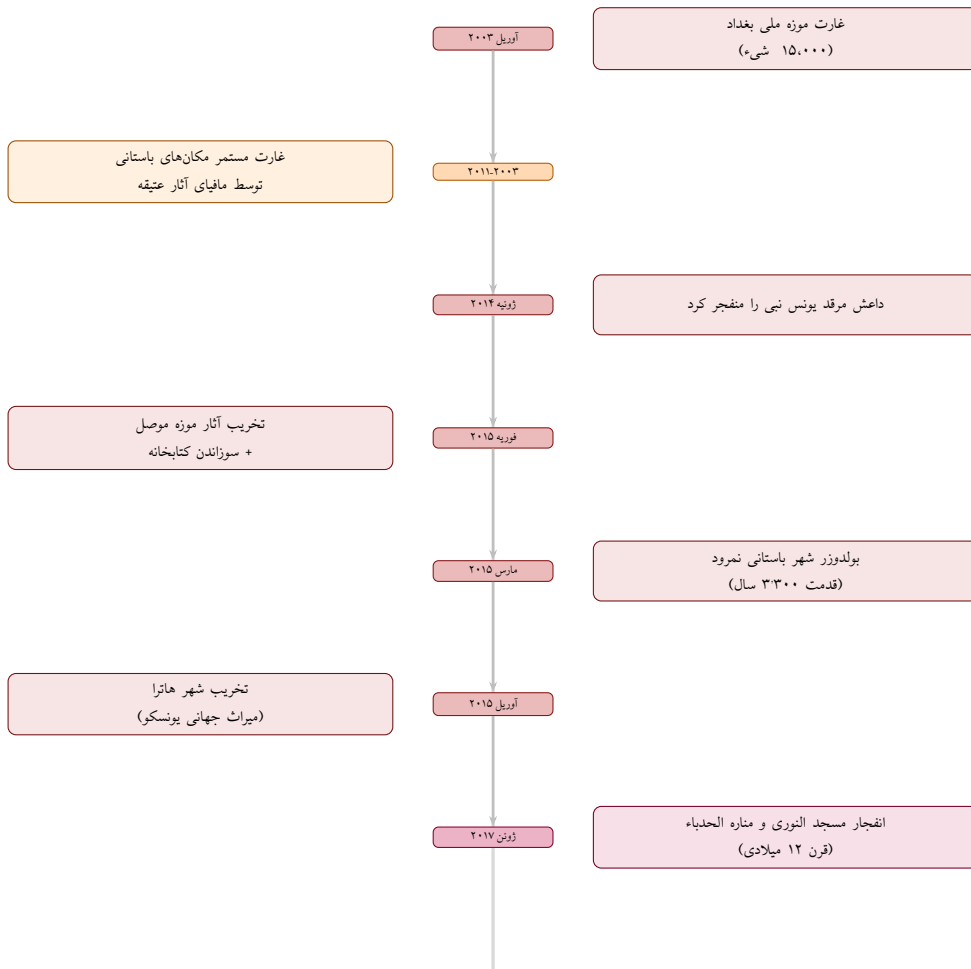
۲.۲۸. داعش و نابودی سیستماتیک (۲۰۱۴-۲۰۱۷)

داعش نابودی میراث فرهنگی را با سه انگیزه هم‌زمان پیش برد:

- ایدئولوژیک: مبارزه با «بت‌پرستی» و هر نماد پیشاسلامی.
- تبلیغاتی: ویدئوهای تخریب که میلیون‌ها بار بازدید شدند و ابزار جذب نیرو بودند.
- اقتصادی: قاچاق سازمان‌یافته آثار باستانی — درآمد تخمینی ۱۰۰ تا ۲۰۰ میلیون دلار.

جدول ۲۳: مهم‌ترین آثار تخریب‌شده توسط داعش در عراق

اثر/مکان	قدمت	تاریخ تخریب	روش تخریب
گاوهای بال‌دار آشوری (موزه قرن ۹ پ.م.) موصل	قرن ۹ پ.م.	فوریه ۲۰۱۵	تخریب با تیر آهن و دریل — ویدئوی تبلیغاتی
شهر باستانی نمرود	قرن ۱۳ پ.م.	مارس ۲۰۱۵	بولدوز و بمب‌گذاری
شهر باستانی هاترا (یونسکو)	قرن ۳ پ.م.	آوریل ۲۰۱۵	تیراندازی و تخریب مکانیکی
کتابخانه مرکزی موصل	—	فوریه ۲۰۱۵	آتش‌زدن ۱۰۰'۰۰۰+ نسخه خطی و کتاب
مسجد النوری و مناره الحدباء	قرن ۱۲ م.	ژوئن ۲۰۱۷	بمب‌گذاری هنگام عقب‌نشینی
مرقد یونس نبی (ع)	قرن ۱۴ م.	ژوئیه ۲۰۱۴	بمب‌گذاری
دروازه نرگال (نیتوا)	قرن ۷ پ.م.	آوریل ۲۰۱۶	بولدوز

شکل ۱۱: خط زمانی تخریب میراث فرهنگی عراق (۲۰۱۷-۲۰۰۳)

۲۹۰. فروپاشی سیستم آموزشی: نسل گمشده عراق

«عراق در دهه ۱۹۸۰ بهترین سیستم آموزشی خاورمیانه را داشت. یونسکو در ۱۹۸۲ جایزه بین‌المللی سوادآموزی را به عراق اعطا کرد. امروز با یک نسل گمشده مواجهیم.»
— گزارش یونسکو، ۲۰۲۰

۱.۲۹. ترور هدفمند نخبگان علمی

بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۲، بر اساس آمار وزارت آموزش عالی عراق و یونسکو، بیش از ۵۰۰ استاد دانشگاه و دانشمند عراقی ترور شدند. عاملان از گروه‌های شورشی سنی گرفته تا شبه‌نظامیان شیعه و حتی — بر اساس برخی ادعاها — سرویس‌های اطلاعاتی خارجی متهم شدند. هیچ‌یک از این ترورها به‌صورت جدی پیگیری قضایی نشد.

ابعاد فرار مغزها

- بین ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۵، بیش از ۲۰۰'۰۰۰ پزشک عراقی از کشور خارج شدند.
- بیش از ۶۰'۰۰۰ استاد دانشگاه مهاجرت کردند.
- عراق حدود ۴۰٪ از طبقه متوسط تحصیل کرده خود را طی یک دهه از دست داد.
- کشورهای مقصد اصلی: اردن، امارات، بریتانیا، سوئد.

۲.۲۹. شاخص‌های فروپاشی آموزشی

جدول ۲۴: مقایسه شاخص‌های آموزشی عراق (۱۹۸۰-۲۰۲۳)

شاخص	۲۰۲۰	۲۰۰۰	۱۹۸۰
نرخ باسوادی بزرگسالان	۸۵٪	۷۴٪	۸۹٪
باسوادی در مناطق جنگ‌زده	>۶۰٪	۷۵٪	—
ثبت نام ابتدایی	۹۲٪	۹۰٪	۱۰۰٪
ثبت نام متوسطه (دختران)	۴۴٪	۳۷٪	۶۵٪
تعداد دانشگاه‌ها	۳۶	۲۸	۲۲
کودکان خارج از مدرسه	۳,۲۰۰,۰۰۰	۶۰۰,۰۰۰	۲۰۰,۰۰۰
رتبه آموزش در HDI	پایین	متوسط	بالاترین منطقه

«وقتی یک استاد ترور می‌شود، ده استاد فرار می‌کنند. وقتی یک مدرسه بمباران می‌شود، هزار کودک بی‌سواد می‌مانند. حاصلش نسلی است که نه گذشته‌اش را می‌شناسد و نه ابزاری برای ساختن آینده‌اش دارد.»
 — مقام ارشد یونسکو در بغداد، ۲۰۱۸

۳۰. فروپاشی سیستم بهداشتی: اورانیوم، سرطان و نوزادان ناقص

«در فلوجه چیزی اتفاق افتاده که از هیروشیما بدتر است.»
 — دکتر کریس باسی، دانشمند فیزیک بهداشتی، گاردین، ۲۰۱۰

۱.۳۰. فاجعه اورانیوم ضعیف شده

مهمات حاوی اورانیوم ضعیف شده (DU) به دلیل قدرت نفوذ فوق العاده در زره توسط ارتش آمریکا و بریتانیا هم در جنگ ۱۹۹۱ و هم در ۲۰۰۳ به طور گسترده استفاده شدند.

جدول ۲۵: شواهد اپیدمیولوژیک اثرات اورانیوم ضعیف شده

شاخص	میانگین جهانی	فلوجه / بصره
ناهنجاری مادرزادی	۳-۲٪	۱۴.۷٪ در فلوجه (۱۴× بالاتر)
لوسمی کودکان (بصره)	خط پایه ۱۹۹۳	۱۷× افزایش تا ۲۰۰۷
سرطان سینه (بصره)	—	۱۰× افزایش نسبت به ۱۹۸۸
سقط جنین (فلوجه)	۳-۲٪	۴۵٪ از زنان حداقل یک سقط داشته اند
نسبت جنسیتی تولد (فلوجه)	۱۰۵ پسر/۱۰۰ دختر	۸۶ پسر/۱۰۰ دختر (نشانه آسیب ژنتیکی)

مطالعه لنست-فلوجه

مطالعه‌ای که در سال ۲۰۱۰ در *Int. J. Environmental Research & Public Health* منتشر شد نشان داد نرخ سرطان، لوسمی و ناهنجاری مادرزادی در فلوجه بالاتر از بازماندگان هیروشیما و ناگازاکی است. ارتباط علی قطعی هنوز محل مناقشه علمی است، اما آمریکا و بریتانیا تاکنون از حمایت هرگونه تحقیق مستقل بین‌المللی خودداری کرده‌اند.

۲.۳۰. فروپاشی زیرساخت بهداشتی

جدول ۲۶: شاخص‌های بهداشتی عراق: قبل و بعد

شاخص	۱۹۹۰	۲۰۰۳	۲۰۲۰
تخت بیمارستانی (در هزار نفر)	۱/۹	۱/۵	۱/۳
پزشک (در هزار نفر)	۱/۴	۰/۶	۰/۸
مرگ‌ومیر کودکان (U5MR در هزار)	۵۰	۱۳۰	۲۶
امید به زندگی (سال)	۶۵	۵۸	۷۰
دسترسی به آب سالم	۹۵٪	۸۰٪	۸۶٪
تجهیزات بیمارستانی فرسوده	۱۰٪	۵۰٪	۷۰٪

نکته کلیدی: فروپاشی بهداشتی عراق محصول سه لایه تخریب متوالی است: (۱) تحریم‌های ۱۹۹۰-۲۰۰۳ که زیرساخت را فرسوده کرد، (۲) جنگ ۲۰۰۳ که بیمارستان‌ها را بمباران و غارت کرد، (۳) بی‌ثباتی پسا جنگ که مانع بازسازی شد و پزشکان را فراری داد.

آیا می‌دانستید؟

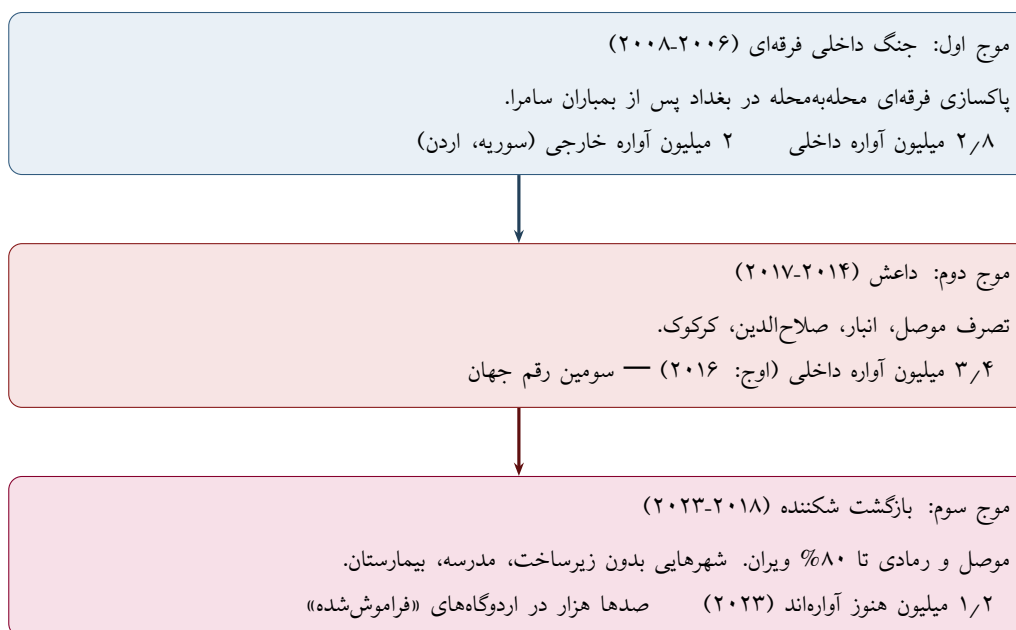
۵۰۰'۰۰۰ کودک عراقی زیر ۵ سال بر اثر تحریم‌های ۱۹۹۰-۲۰۰۳ جان باختند (تخمین یونیسف، ۱۹۹۹). وقتی از مادالین آلبرایت، وزیر خارجه آمریکا، پرسیدند «آیا ارزشش را داشت؟» پاسخ داد: «فکر می‌کنیم ارزشش را داشت.» او بعداً این جمله را «بدترین لحظه حرفه‌ای‌اش» نامید.

بحران آوارگان: بزرگ‌ترین جابه‌جایی جمعیت خاورمیانه

۳۱.

«ما سه بار آواره شدیم. بار اول از بغداد گریختیم، بار دوم از موصل، بار سوم از اردوگاه. دیگر جایی برای فرار نمانده.»
— زن آواره عراقی، اردوگاه حسنشام، ۲۰۱۷ (UNHCR)

۱.۳۱. سه موج آوارگی

شکل ۱۲: سه موج آوارگی عراق (۲۰۰۶-۲۰۲۳)

جدول ۲۷: آمار تجمیعی آوارگان عراقی

شاخص	تعداد	منبع
حداکثر آوارگان داخلی (۲۰۱۶)	۳٬۴۰۰٬۰۰۰	IOM
آوارگان خارجی (اوج ۲۰۰۷)	+۲٬۰۰۰٬۰۰۰	UNHCR
آوارگان در سوریه (۲۰۰۷)	۱٬۵۰۰٬۰۰۰	UNHCR
آوارگان در اردن (۲۰۰۷)	۷۵۰٬۰۰۰	UNHCR
آوارگان باقی‌مانده (۲۰۲۳)	۱٬۲۰۰٬۰۰۰	IOM
مجموع جابه‌جاشدگان (۲۰۲۳-۲۰۰۳)	۹٬۰۰۰٬۰۰۰ نفر	(تجمیعی با تکرار)

۳۲. پسرفت حقوق زنان: دموکراسی‌ای که برای نیمی از جامعه عقب‌گرد آورد

«ما در دوران صدام سرکوب سیاسی داشتیم اما حق کار و تحصیل داشتیم. حالا آزادی سیاسی داریم اما حق خیابان رفتن نداریم.»
 — فعال حقوق زنان عراقی، بغداد ۲۰۱۹ (Human Rights Watch)

۱.۳۲. قانون ۱۸۸: میراثی که بر باد رفت

قانون احوال شخصیه شماره ۱۸۸ مصوب ۱۹۵۹ یکی از سکولارترین و مترقی‌ترین قوانین احوال شخصیه در جهان عرب بود: حداقل سن ازدواج ۱۸ سال، محدودیت تعدد زوجات، حقوق نسبتاً برابر در طلاق و ارث. پس از ۲۰۰۳ ماده ۴۱ قانون اساسی جدید اجازه داد هر شهروند بر اساس مذهب خود محاکمه شود — دریچه‌ای که زمینه‌ساز تعدد زوجات، ازدواج کودکان و نابرابری ارث شد.

۲.۳۲. مقایسه وضعیت زنان: قبل و بعد از ۲۰۰۳

جدول ۲۸: شاخص‌های حقوق و وضعیت زنان عراقی

شاخص	قبل از ۲۰۰۳	بعد از ۲۰۰۳ (۲۰۲۰-۲۰۲۳)
مشارکت در نیروی کار	۲۳% (۲۰۰۰)	۱۲% (۲۰۲۱، بانک جهانی)
ثبات نام متوسطه (دختران)	۳۷% (۲۰۰۰)	۴۴% (بهبود نسبی، اما در مناطق جنگ‌زده >۲۰%) /
حداقل سن ازدواج (قانونی)	۱۸ سال (قانون ۱۸۸)	۱۵ سال (با اجازه قاضی شرعی)؛ لایحه جعفری: ۹ سال
تعدد زوجات	محدود (با اجازه دادگاه)	گسترش عملی؛ «زواج المسیار»
نماینده پارلمانی	صوری (حزب بعث)	سهمیه ۲۵% (قانون اساسی)
خشونت خانگی	بدون آمار رسمی	۸۵% حداقل یک نوع خشونت را تجربه کرده‌اند (UN Women، ۲۰۲۰)
قتل ناموسی	ممنوع (با تخفیف مجازات)	افزایش؛ ماده ۴۰۹ قانون جزا هنوز تخفیف می‌دهد
پوشش اجباری	اختیاری (در شهرها)	فشار اجتماعی و شبه نظامی شدید؛ عملاً اجباری در اکثر مناطق

لایحه جعفری (۲۰۱۴)

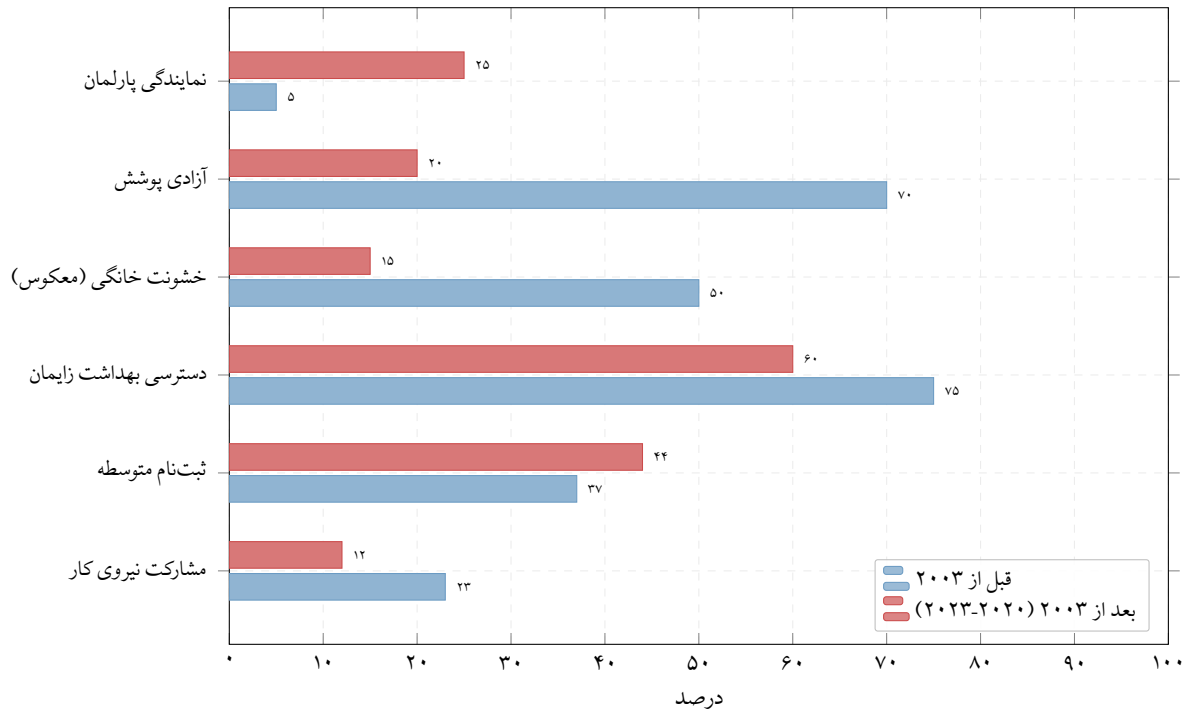
در سال ۲۰۱۴ لایحه‌ای به پارلمان عراق ارائه شد (معروف به «لایحه جعفری») که طبق آن:

■ سن ازدواج دختران به ۹ سال کاهش می‌یافت

■ حق طلاق عملاً از زنان سلب می‌شد

■ حضانت فرزند پس از ۲ سالگی صرفاً به پدر تعلق می‌گرفت

موج اعتراضات زنان و فشار بین‌المللی مانع تصویب شد، اما این لایحه هر چند سال یک‌بار دوباره مطرح می‌شود — آخرین بار در ۲۰۲۱.

شکل ۱۳: مقایسه شاخص‌های زنان عراقی قبل و بعد از ۲۰۰۳ (خشونت خانگی به صورت معکوس: عدد پایین تر = وضعیت بدتر)

۳۳. جداول مقایسه‌ای جامع: عراق در آینه شاخص‌های جهانی

۱.۳۳. شاخص توسعه انسانی (HDI)

جدول ۲۹: شاخص توسعه انسانی عراق در مقایسه با کشورهای منطقه

کشور	HDI ۱۹۹۰	HDI ۲۰۰۳	HDI ۲۰۱۵	HDI ۲۰۲۲	تغییر کل
عراق	۰٫۵۷۳	۰٫۵۵۲	۰٫۶۴۹	۰٫۶۸۶	۰٫۱۱۳+
ایران	۰٫۵۶۷	۰٫۶۹۳	۰٫۷۶۶	۰٫۷۸۰	۰٫۲۱۳+
ترکیه	۰٫۵۷۶	۰٫۶۹۶	۰٫۷۶۷	۰٫۸۳۸	۰٫۲۶۲+
اردن	۰٫۶۱۴	۰٫۶۹۵	۰٫۷۳۵	۰٫۷۳۶	۰٫۱۲۲+
کویت	۰٫۷۱۳	۰٫۷۹۱	۰٫۸۰۰	۰٫۸۳۱	۰٫۱۱۸+

تحلیل: عراق در فاصله ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۳ تنها کشوری است که HDI آن کاهش یافته (اثر تحریم‌ها و جنگ). در فاصله ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۲ رشد داشته، اما به مراتب کندتر از همسایگانش: عراق ۰٫۱۱۳ واحد رشد کرد در حالی که ترکیه ۰٫۲۶۲ و ایران ۰٫۲۱۳ واحد. به بیان دیگر، حتی بدون جنگ

۲۰۰۳ و فقط با رشد طبیعی مشابه همسایگان، عراق اکنون باید HDI حدود ۰٫۷۵ تا ۰٫۸۰ می‌داشت — یعنی جنگ و پیامدهایش حداقل ۱۰ تا ۱۵ سال از مسیر توسعه عراق را بلعیده‌اند.

۲.۳۳. شاخص‌های کلان اقتصادی

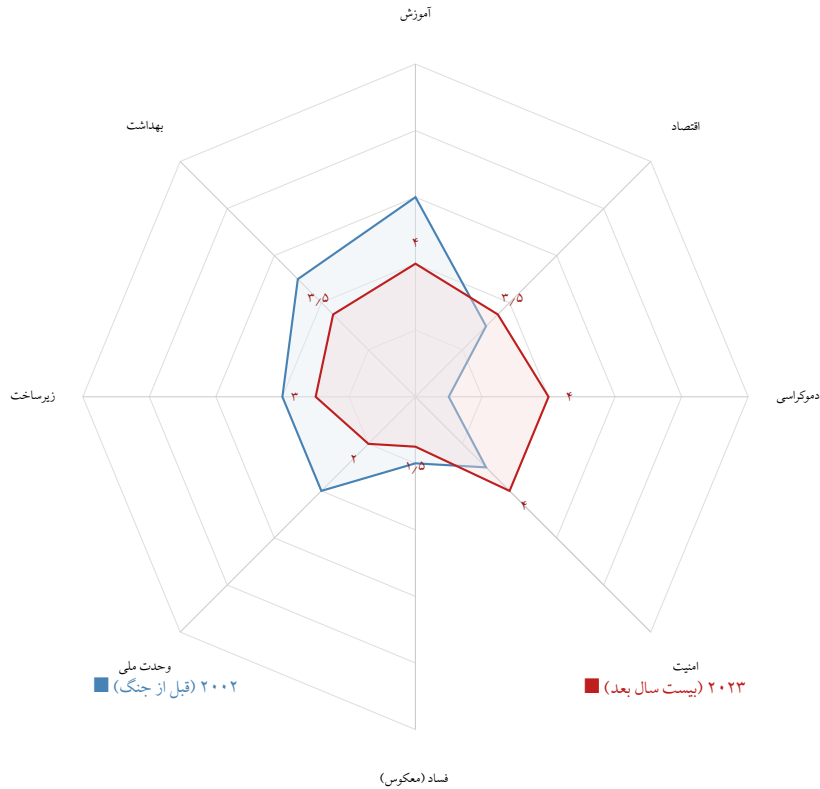
جدول ۳۰: مقایسه شاخص‌های اقتصادی عراق (۱۹۸۰-۲۰۲۳)

شاخص	۲۰۲۳	۲۰۱۵	۲۰۰۳	۱۹۸۰
GDP (میلیارد دلار)	۲۶۴	۱۶۴	۲۰	۵۳
GDP سرانه (دلار)	۵۹۰۰	۴۰۶۰۰	۷۸۰	۴۱۰۰
وابستگی به نفت (درصد GDP)	%۹۵	%۹۳	%۸۰	%۶۰
بیکاری عمومی	%۱۵	%۱۶	+%۳۰	%۱۵
بیکاری جوانان (۱۵-۲۴ سال)	%۳۶	%۳۵	+%۴۵	—
رتبه فساد (TI)	۱۸۰/۱۵۷	۱۶۸/۱۶۱	—	—
درآمد نفتی حیف و میل شده (تخمین) \$	۴۰۰-۱۵۰	—	—	—

۳.۳۳. شاخص‌های امنیتی و سیاسی

جدول ۳۱: شاخص‌های امنیتی و سیاسی عراق (مقایسه دوره‌ای)

شاخص	دوران صدام (۲۰۰۲)	اوج بحران (۲۰۰۶-۲۰۱۴)	۲۰۲۳-۲۰۲۲
تلفات غیرنظامی (سالانه)	۵۰۰۰ (سرکوب)	+۳۰۰۰۰	۱۵۰۰
شاخص صلح جهانی (GPI)	—	رتبه آخر جهان	رتبه ۱۶۳/۱۵۹
دموکراسی (EIU)	رژیم اقتدارگرا	رژیم دوگانه	رژیم اقتدارگرا (۱۰/۳/۳۵)
آزادی (Freedom House)	غیرآزاد	غیرآزاد	غیرآزاد
گروه‌های مسلح غیردولتی	۱ (ارتش دولتی)	+۵۰	+۶۷ شبه‌نظامی
انتخابات آزاد	صفر	محدود (فرقه‌ای)	برگزار اما محدود

شکل ۱۴: نمودار عنکبوتی: ارزیابی ۸ بُعدی عراق — قبل و بعد از جنگ (از ۱۰)

جمع‌بندی: بهای پنهان جنگ ۳۴.

خلاصه بحران‌های تخصصی

۱. آب: عراق از سرزمین «میان دو رود» به آستانه «فقر مطلق آبی» رسیده و تا ۲۰۳۵ وضعیت بحرانی‌تر خواهد شد.
۲. میراث فرهنگی: ۷۰۰۰ سال تمدن بشری در دو مرحله (غارت ۲۰۰۳ + داعش ۲۰۱۴-۲۰۱۷) آسیب‌های جبران‌ناپذیر دید.
۳. آموزش: ترور ۵۰۰ + استاد + فرار ۲۰۰۰۰ + پزشک = نسل گمشده‌ای که ابزاری برای بازسازی ندارد.
۴. بهداشت: اورانیوم ضعیف‌شده، سرطان‌های نسل بعد، و زیرساختی که ۷۰٪ آن فرسوده است.
۵. آوارگان: ۹ میلیون نفر (تجمعی) جابه‌جا شدند؛ ۱/۲ میلیون هنوز آواره‌اند.
۶. زنان: دموکراسی نوپا نه تنها دستاوردهای پیشین را تثبیت نکرد بلکه فضا را برای نیروهای واپسگرا بازتر ساخت.
۷. شاخص‌ها: جنگ حداقل ۱۰-۱۵ سال از مسیر توسعه عراق را بلعیده است.

«تراژدی عراق فقط شمارش اجساد نیست. تراژدی واقعی آن زندگی‌هایی است که زیسته نشدند: دختری که مدرسه نرفت، دانشمندی که ترور شد، کودکی که با ناقص‌الخلقگی به دنیا آمد، و تمدنی که حافظه‌اش دزدیده شد.»
— نویسنده

بیست سال بعد: ارزیابی جامع و درس‌های آموخته

«جنگ آسان‌ترین بخش کار بود. مشکل واقعی آن بود که هیچ‌کس نمی‌دانست روز بعد از پیروزی چه باید بکند.»
— ژنرال جی گارنر، اولین مدیر آمریکایی عراق پس‌اصدام، ۲۰۰۴

کارت امتیاز بیست‌ساله: بهای حمله، نتیجه حمله

۳۵.

۱.۳۵. هزینه‌ها: آنچه پرداخت شد

جدول ۳۲: ترازنامه بیست‌ساله جنگ عراق: هزینه‌ها

منبع	رقم	شاخص هزینه
Iraq Body Count (۲۰۲۳)	۲۰۸'۰۰۰-۱۸۵'۰۰۰	تلفات غیرنظامی عراقی (مستقیم)
Lancet (۲۰۰۶-۲۰۰۳)	+ ۶۰۰'۰۰۰	تلفات غیرنظامی (تخمین بالا)
وزارت دفاع آمریکا	۴۵۹۹	سربازان آمریکایی کشته‌شده
وزارت دفاع آمریکا	۳۲'۲۲۲	سربازان آمریکایی زخمی
وزارت کار آمریکا	+۳'۶۵۰	پیمانکاران آمریکایی کشته‌شده
iCasualties	۳۲۳	سربازان ائتلاف (غیر آمریکایی)
CBO	\$ ۱/۷ تریلیون	هزینه مالی آمریکا (مستقیم)
استیگلیتز و بیلمز (۲۰۰۸)	\$ ۳ تا ۵ تریلیون	هزینه کل (شامل بلندمدت)
پروژه هزینه جنگ (براون، ۲۰۲۳)	\$ ۸ تریلیون	هزینه کل جنگ‌های پسا/۹۱۱
UNHCR / IOM	۹ میلیون	آوارگان (تجمعی)
UNICEF (۲۰۰۷)	۵ میلیون	یتیمان عراقی

۲.۳۵. دستاوردها: آنچه به دست آمد (و نیامد)

جدول ۳۳: کارت امتیاز جامع: وعده‌ها در برابر واقعیت

نمره (۱۰)	آنچه شد	آنچه قرار بود	وعده ۲۰۰۳
۰	اصلاً وجود نداشتند. کل بهانه جنگ دروغ بود.	نابودی سلاح‌های کشتار جمعی	حذف WMD
۳	رژیم اقتدارگرای انتخاباتی با محاصره فرقه‌ای	الگوی خاورمیانه	دموکراسی
۲	دو دهه جنگ داخلی، تروریسم و شبه‌نظامی‌گری	عراق امن و باثبات	امنیت
۱	بهار عربی خزان عربی؛ لیبی، سوریه، یمن	دموکراتیزاسیون منطقه	اثر دومینو
۰	۵-۳ تریلیون \$ (۵۰-۱۰۰ برابر)	۶۰-۵۰ میلیارد \$	هزینه
۰	۲۰+ سال (و ادامه‌دار)	۶ هفته تا ۶ ماه	مدت
۰	شورش، IED، ابوغریب، داعش	«با دسته‌های گل»	استقبال مردمی
۰	ایران بزرگ‌ترین بُرنده استراتژیک جنگ شد	— (در محاسبات نبود)	نفوذ ایران
۰٫۷۵			میانگین

سطر آخر ترازنامه

با میانگین نمره ۰٫۷۵ از ۱۰، جنگ عراق از نظر تحقق اهداف اعلام‌شده خود یکی از بزرگ‌ترین شکست‌های استراتژیک تاریخ معاصر آمریکا محسوب می‌شود. تنها دستاورد بی‌تردید، حذف دیکتاتوری صدام حسین است — دستاوردی که بهای آن اندازه‌گیری ناشدنی بود.

۳۶. مدل‌های بازسازی: چرا عراق، آلمان و ژاپن نشد؟

«ما طرح مارشال را نفهمیدیم. مارشال نهادها را حفظ کرد و پول ریخت. ما نهادها را نابود کردیم و پول ریختیم.»
— توبی دادج، مؤسسه بین‌المللی مطالعات استراتژیک (IISS)، ۲۰۱۳

جدول ۳۴: مقایسه ساختاری: طرح مارشال در مقابل CPA عراق در مقابل UN افغانستان

معیار	طرح مارشال (آلمان/ژاپن)	CPA عراق	مدل UN (افغانستان)
نهادهای دولتی	حفظ و اصلاح تدریجی	انحلال کامل (فرمان‌های ۱ و ۲)	ساخت از صفر (ناموفق)
نخبگان محلی	مشارکت فعال (آدنائر، پوشیدا)	حذف عمدی (اجتثاث بعث)	مشارکت محدود (کرزی)
مدت برنامه‌ریزی	۷-۴ سال منسجم	۱۴ ماه بدون برنامه	۲۰ سال پراکنده
بودجه (معادل امروزی)	۱۵۰ میلیارد \$	۶۰ میلیارد \$ مستقیم	۱۴۵ میلیارد \$
تمرکز اقتصادی	تولید صنعتی و صادرات	واردات + وابستگی نفتی	کمک‌های خارجی + خشخاش
پیمانکار اصلی	شرکت‌های محلی	شرکت‌های آمریکایی (هالیبرتون، بکتل)	مختلط
برنامه‌ریزی پیش از جنگ	۲ سال مطالعه دقیق	«آینده عراق» نادیده گرفته شد	ناکافی
کادر اجرایی	متخصصان باتجربه	وفاداران حزبی بی‌تجربه	مختلط
نتیجه	معجزه اقتصادی	دولت شکننده	فروپاشی کامل (۲۰۲۱)

۱.۳۶. چرا مقایسه با آلمان و ژاپن از اساس نادرست بود؟

- همگنی اجتماعی: آلمان و ژاپن جوامع نسبتاً همگن بودند. عراق کشوری با شکاف‌های عمیق قومی (عرب-کرد) و مذهبی (شیعه-سنی) بود که فقط با زور مرکزی کنار هم نگاه‌داشته شده بودند.
- تجربه دموکراتیک پیشین: آلمان تجربه جمهوری وایمار و ژاپن تجربه دموکراسی تایشو را داشتند. عراق هیچ تجربه معناداری از حکمرانی دموکراتیک نداشت.
- تسلیم بی‌قید و شرط: آلمان و ژاپن پس از شکست کامل و ویرانی مطلق، جنگیدن را رها کرده بودند. در عراق، بخش بزرگی از جامعه اشغال را نپذیرفت و مقاومت مسلحانه آغاز شد.
- تهدید خارجی مشترک: شوروی تهدیدی بود که آلمان و ژاپن را به همکاری با آمریکا ترغیب می‌کرد. عراق چنین انگیزه‌ای نداشت — بلکه همسایگانش (ایران، عربستان، ترکیه) هریک منافع متضادی داشتند.

۵. اراده سیاسی پایدار: آمریکای ۱۹۴۵ متعهد به حضور بلندمدت بود (هنوز هم پایگاه دارد). آمریکای ۲۰۰۳ از همان روز اول به دنبال «استراتژی خروج» بود.

نقل قول: اشتباه قیاس

«مقایسه عراق با آلمان و ژاپن نه فقط اشتباه بلکه خطرناک بود. این قیاس کاذب، تصمیم‌سازان را فریفت و به آن‌ها اعتماد به نفس کاذب داد که می‌توانند هر کشوری را بازسازی کنند.»

— جیمز دابینز، نماینده ویژه آمریکا در افغانستان، ۲۰۰۸

۳۷. اگر حمله نمی‌شد چه می‌شد؟ سناریوی ضدواقعی

تحلیل ضدواقعی (Counterfactual Analysis) ابزاری است که مورخان و سیاست‌پژوهان برای ارزیابی تصمیمات تاریخی استفاده می‌کنند. پرسش: اگر آمریکا در مارس ۲۰۰۳ حمله نمی‌کرد، عراق و منطقه امروز چه وضعی داشتند؟

جدول ۳۵: سناریوی ضدواقعی: با جنگ در مقابل بدون جنگ

بُعد	آنچه شد (با جنگ)	سناریوی محتمل (بدون جنگ)
صدام حسین	سرنگون و اعدام (۲۰۰۶)	احتمالاً تا ۲۰۱۰ در قدرت؛ جانشینی (قصی یا عدی) یا انقلاب داخلی
تلفات غیرنظامی	۲۰۰'۰۰۰-۶۰۰'۰۰۰+	ادامه سرکوب داخلی (۵'۰۰۰ /سال) اما بدون جنگ داخلی
داعش	ظهور و خلافت (۲۰۱۴)	به احتمال بالا وجود نداشت (زرقاوی بدون خلأ عراق ضعیف می‌ماند)
نفوذ ایران	بزرگ‌ترین بُرنده استراتژیک	محدود (صدام سد بازدارنده بود)
بهار عربی	تحریک‌شده از بی‌ثباتی	احتمالاً رخ می‌داد اما با دینامیک متفاوت
سوریه	سرریز بحران عراق + داعش	جنگ داخلی سوریه شاید رخ نمی‌داد یا محدودتر بود
اعتبار آمریکا	آسیب شدید (ابوغریب، دروغ WMD)	حفظ نسبی اعتبار و توان بازدارندگی

تحلیل ضدواقعی: تأکید روش‌شناختی

سناریوی ضدواقعی ادعای «پیش‌بینی قطعی» ندارد. هدف آن نشان دادن این نکته است که بسیاری از فجایع دو دهه اخیر — از ظهور داعش تا بحران آوارگان تا جنگ داخلی سوریه — پیامد مستقیم یا غیرمستقیم تصمیم حمله بودند و نه «سرنوشت محتمل» منطقه.

۳۸. آینده عراق: چهار سناریو

با استفاده از دو متغیر کلیدی — یکپارچگی دولت (قوی/ضعیف) و نفوذ خارجی (بالا/پایین) — چهار سناریوی محتمل برای آینده عراق قابل ترسیم است.

شکل ۱۵: ماتریس سناریوهای آینده عراق (بر اساس دو متغیر کلیدی)

۳۹. درس های آموخته: میراثی برای خاورمیانه و جهان

«هر ملتی حق دارد اشتباه کند، اما هیچ ملتی حق ندارد همان اشتباه را دوبار تکرار کند — مگر آنکه درس های تاریخ را فراموش کرده باشد.»
— فرانکلین روزولت

۱.۳۹. شش درس بنیادین

۱. درس اول — ملت‌سازی از بیرون شکست می‌خورد.
تجربه عراق (و افغانستان) به روشنی نشان داد که نمی‌توان با نیروی نظامی خارجی دموکراسی بنا کرد. دموکراسی پایدار نیازمند زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و نهادی درونی است که نه با بمب ساخته می‌شوند و نه با فرمان.
۲. درس دوم — نهادها مهم‌تر از انتخابات‌اند.
عراق از ۲۰۰۵ انتخابات برگزار کرده، اما بدون قوه قضائیه مستقل، بوروکراسی حرفه‌ای، و جامعه مدنی قوی، انتخابات صرفاً ابزار تقسیم غنیمت بین نخبگان قومی-مذهبی شده است.
۳. درس سوم — هزینه جنگ همیشه بیش از پیش‌بینی است.
ولفویتز: «۶۰ میلیارد» واقعیت: ۳-۵ تریلیون. رامسفلد: «۶ هفته» واقعیت: ۲۰+ سال. جنگ هرگز طبق برنامه پیش نمی‌رود و **هزینه‌های پنهان** (کهنه‌سربازان، بهره‌دهی، فرصت‌های ازدست‌رفته) همیشه چند برابر هزینه‌های مستقیم‌اند.
۴. درس چهارم — اطلاعات جعلی می‌تواند تاریخ را عوض کند.
زنجیره تولید دروغ WMD نشان داد حتی در یک دموکراسی پیشرفته با رسانه‌های آزاد، می‌توان افکار عمومی و نهادهای نظارتی را فریب داد — به‌ویژه در فضای ترس پسابحران.
۵. درس پنجم — بازیگران منطقه‌ای خلأ قدرت را پر می‌کنند.
حمله نه «دموکراسی» بلکه خلأ قدرت به عراق آورد. ایران، ترکیه، عربستان و بازیگران غیردولتی هریک بخشی از این خلأ را پر کردند. عراق از دولت اقتدارگرایی مستقل به **میدان رقابت نیابتی** تبدیل شد.
۶. درس ششم — جامعه مدنی قوی‌تر از ارتش خارجی است.
جنبش تشرین (اکتبر ۲۰۱۹) نشان داد تغییر واقعی نه از واشنگتن و تهران بلکه از خیابان‌های بغداد و نجف و ناصریه خواهد آمد. نسل جوانی که نه صدام را به یاد دارد و نه اشغال را می‌پذیرد، شاید تنها امید واقعی عراق باشد.

۱

ملت‌سازی از بیرون شکست می‌خورد — دموکراسی با بمب ساخته نمی‌شود

۲

نهادها مهم‌تر از انتخابات‌اند — انتخابات بدون نهاد = تقسیم غنیمت

۳

هزینه جنگ همیشه بیش از پیش‌بینی — ۶۰ میلیارد ۳-۵ تریلیون (۵۰+ بیشتر)

۴

اطلاعات جعلی تاریخ را عوض می‌کند — از کروبال تا پاول تا شورای امنیت

۵

خلأ قدرت همیشه پُر می‌شود — ایران، ترکیه و شبه‌نظامیان بُرنده شدند

۶

جامعه مدنی قوی‌تر از ارتش خارجی — نسل تشرین تنها امید واقعی عراق

شکل ۱۶: شش درس بنیادین جنگ عراق برای خاورمیانه و جهان

نتیجه‌گیری نهایی: شکست یک جهان‌بینی ۴۰.

«ما وارد عراق شدیم تا دنیا را عوض کنیم. دنیا عوض شد — اما نه آن‌طور که می‌خواستیم.»
— ریچارد هاس، رئیس شورای روابط خارجی آمریکا (CFR)، ۲۰۲۳

جنگ عراق در نهایت نه صرفاً شکست نظامی یا سیاسی، بلکه شکست یک جهان‌بینی بود — جهان‌بینی‌ای که باور داشت قدرت نظامی می‌تواند جوامع پیچیده را مهندسی کند.

۱.۴۰. پنج حکم نهایی

۱. ویران کردن آسان است، ساختن شاید ناممکن. رژیم صدام در ۲۱ روز سقوط کرد. ۲۰ سال بعد هنوز جایگزین باثباتی ساخته نشده.
۲. بزرگ‌ترین بُرنده جنگ، ایران بود. آمریکا بزرگ‌ترین دشمن منطقه‌ای ایران را رایگان حذف کرد و خلأ قدرتی ایجاد کرد که ایران بخش اعظمش را پُر کرد.
۳. بزرگ‌ترین بازنده، مردم عادی عراق‌اند. نه معماران جنگ در واشنگتن و لندن، بلکه میلیون‌ها عراقی عادی بهای این «آزمایش» را با خون و زندگی‌شان پرداختند.
۴. دروغ WMD اعتماد جهانی را ویران کرد. پس از ۲۰۰۳ هر ادعای اطلاعاتی آمریکا و بریتانیا با تردید مواجه می‌شود — از سوریه تا اوکراین. میراث دروغ، بی‌اعتمادی نسلی است.
۵. تنها امید، نسل جدید عراق است. جنبش تشرین نشان داد که عراقی‌ها — نه آمریکا، نه ایران، نه هیچ قدرت خارجی — باید آینده خود را بسازند. شعار «زید وطن» (وطن می‌خواهیم) فراتر از یک شعار، بیانیه هویتی نسلی بود که از تمام هویت‌های فرقه‌ای خسته شده است.

سخن پایانی

جنگ عراق بزرگ‌ترین آزمایش ملت‌سازی قرن بیست‌ویکم بود — و بزرگ‌ترین شکست آن. این شکست نه حاصل بدشانسی بلکه نتیجه منطقی ترکیب اطلاعات جعلی، غرور ایدئولوژیک، نادیده‌گیری متخصصان، و نادانی عمیق نسبت به پیچیدگی‌های جامعه عراق بود. بیست سال بعد، پرسش دیگر این نیست که «آیا جنگ اشتباه بود؟» — پاسخ روشن است. پرسش واقعی این است: آیا جهان از این اشتباه درس گرفته است؟ پاسخ، متأسفانه، هنوز روشن نیست.

«ما شهرهایشان را بمباران کردیم و نام‌اش را آزادی گذاشتیم. ارتش‌شان را منحل کردیم و نام‌اش را اصلاحات گذاشتیم. کشورشان را تقسیم کردیم و نام‌اش را دموکراسی گذاشتیم. حالا از ویرانه‌ها می‌پرسیم: چرا از ما متشکر نیستید؟»
— نویسنده

فهرست منابع اصلی نظرسنجی‌ها

جدول ۳۶: فهرست نظرسنجی‌های اصلی مورد استفاده

مؤسسه	شرح	بازه	حجم نمونه
Gallup	نظرسنجی جامع عراق	۲۰۰۹-۲۰۰۴	۲۵۰۰-۲۱۰۰۰
Pew Research	نظرسنجی جهانی	۲۰۱۲-۲۰۰۳	+۱۰۰۰۰
IRI	نظرسنجی جهانی	۲۰۱۵-۲۰۰۳	+۱۰۰۰۰
NDI	نظرسنجی افکار عمومی	۲۰۱۳-۲۰۰۳	+۳۰۰۰۰
Arab Barometer	نظرسنجی سیاسی	۲۰۰۹-۲۰۰۴	+۲۰۰۰۰
WVS	بارومتر عرب	۲۰۲۲-۲۰۰۶	+۱۲۰۰
UNDP/Iraq	ارزش‌های جهانی	۲۰۱۳، ۲۰۰۴	+۲۳۰۰
World Bank	شاخص توسعه‌ی انسانی	۲۰۲۲-۲۰۰۴	ملی
Transparency Intl.	شاخص‌های حکمرانی	۲۰۲۲-۲۰۰۳	ملی
ICRSS Baghdad	شاخص ادراک فساد	۲۰۲۳-۲۰۰۳	ملی
De-Ba'athification	مرکز تحقیقات عراق	۲۰۲۲-۲۰۰۸	+۱۵۰۰

واژه‌نامه‌ی تخصصی

جدول ۳۷: واژه‌نامه‌ی تخصصی فارسی-انگلیسی

اصطلاح فارسی	اصطلاح انگلیسی	تعریف
بعث‌زدایی	Muhasasa	فرایند حذف اعضای حزب بعث از مناصب دولتی و نظامی
محاصره	Failed State	نظام سهمیه‌بندی قدرت بر اساس هویت فرقه‌ای و قومی
دولت شکست‌خورده	Nation-Building	دولتی که توان اعمال حاکمیت مؤثر بر قلمروی خود را ندارد
ملت‌سازی	State-Building	فرایند ایجاد هویت ملی و نهادهای سیاسی پایدار
دولت‌سازی	Humanitarian Intervention	ایجاد و تقویت نهادهای دولتی و ظرفیت حکمرانی
مداخله‌ی بشردوستانه	Democratic Peace	مداخله‌ی نظامی برای جلوگیری از نقض گسترده‌ی حقوق بشر
صلح دموکراتیک	Transitional Justice	نظریه‌ای که مدعی عدم جنگ بین دموکراسی‌هاست
عدالت انتقالی	Regime Change	مجموعه‌ی اقداماتی برای پاسخگویی به نقض‌های حقوق بشر در دوران گذار
تغییر رژیم	Impunity	تغییر نظام سیاسی حاکم بر یک کشور
بی‌کیفری	Good Governance	معافیت ناقضان حقوق بشر از مجازات
حکمرانی خوب	Power Vacuum	حکمرانی مبتنی بر شفافیت، پاسخگویی، مشارکت و حاکمیت قانون
خلأ قدرت	Ethnic Cleansing	وضعیتی که در آن هیچ نهادی توان اعمال اقتدار مؤثر را ندارد
پاکسازی قومی	PMF/PMU	اخراج اجباری یک گروه قومی یا مذهبی از یک منطقه
الحشد الشعبی	CPA	نیروهای بسیج مردمی عراق (شبه‌نظامیان عمدتاً شیعه)

ادامه در صفحه‌ی بعد

اصطلاح فارسی	اصطلاح انگلیسی	تعریف
سی‌پی‌ای	SOFA	اقتدار موقت ائتلاف - حکومت نظامی آمریکا بر عراق (۲۰۰۳-۲۰۰۴)
سופا	Anbar Awakening	توافقنامه‌ی وضعیت نیروها - قرارداد خروج نظامی آمریکا از عراق
بیداری انبار	Sectarian Democracy	اتحاد قبایل سنی علیه القاعده (۲۰۰۶-۲۰۰۸)
دموکراسی فرقه‌ای	Neoconservatives	دموکراسی مبتنی بر هویت‌های فرقه‌ای به جای شهروندی
محافظه‌کاران نو	Resource Curse	جریان فکری-سیاسی آمریکایی حامی صدور دموکراسی با زور

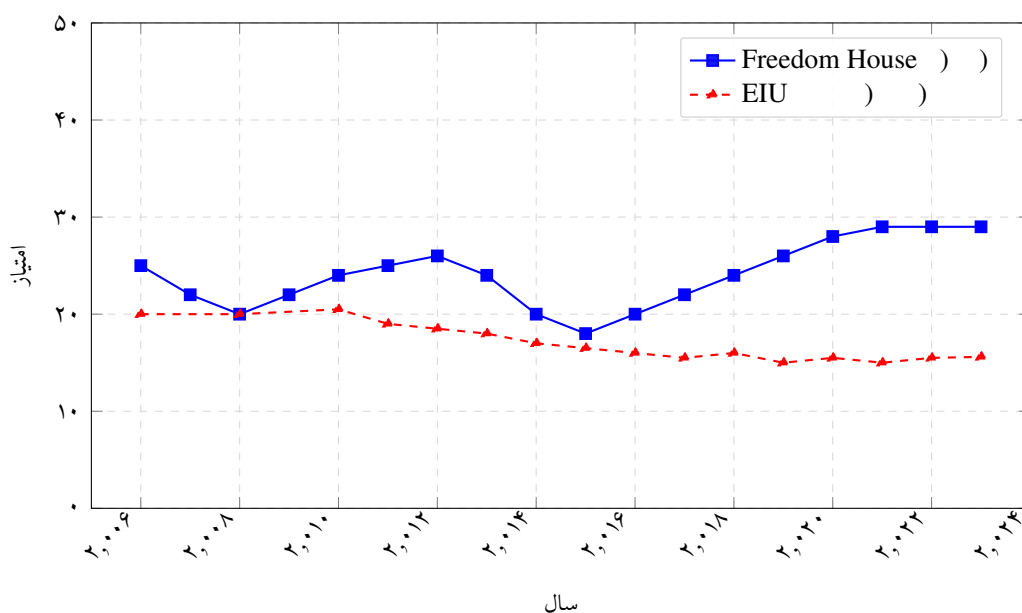
تحلیل تطبیقی: عراق در مقایسه با سایر تجربه‌های

ملت‌سازی

جدول تطبیقی جامع

۴۱.

روند شاخص‌های دموکراسی عراق

جدول ۳۸: مقایسه‌ی تطبیقی تجربه‌های ملت‌سازی خارجی

معیار	آلمان (۱۹۴۵)	ژاپن (۱۹۴۵)	عراق (۲۰۰۳)	افغانستان (۲۰۰۱)	لیبی (۲۰۱۱)
نوع مداخله	اشغال کامل	اشغال کامل	حمله و اشغال	حمله و حضور	حمایت هوایی
مشروعیت بین‌المللی	بالا (جنگ جهانی)	بالا	پایین (بدون مجوز)	بالا (پس از ۱۱/۹)	متوسط (قطعنامه ۱۹۷۳)
مدت حضور	ده‌ها سال	ده‌ها سال	۸ سال	۲۰ سال	حداقلی
همگونی جمعیت	بالا	بسیار بالا	پایین	بسیار پایین	پایین
سطح توسعه قبلی	صنعتی	صنعتی	متوسط (نفتی)	بسیار پایین	متوسط (نفتی)
تجربه‌ی دموکراتیک	وایمار	تایشو	ناچیز	ناچیز	ناچیز
هزینه‌ی بازسازی	پلن مارشال (۱۳ میلیارد)	بازسازی جامع	ناکافی و ناهماهنگ	محدود	تقریباً صفر
نتیجه (۲۰ سال بعد)	دموکراسی پایدار	دموکراسی پایدار	دموکراسی شکننده	سقوط (طالبان)	دولت شکست‌خورده
موفقیت	بسیار بالا	بسیار بالا	پایین	شکست	شکست

۴۲. تحلیل علل تفاوت

۱.۴۲. چرا آلمان و ژاپن موفق شدند؟

۱. شکست کامل: هر دو کشور به‌طور کامل شکست خورده بودند و مقاومت نداشتند.
۲. همگونی جمعیت: شکاف‌های قومی و مذهبی عمیق وجود نداشت.
۳. سطح توسعه: هر دو کشور صنعتی بودند با نیروی کار ماهر و طبقه‌ی متوسط.
۴. تجربه‌ی دموکراتیک: هر دو تجربه‌ی (هرچند ناقص) دموکراسی داشتند.
۵. تعهد بلندمدت: آمریکا دهه‌ها حضور نظامی و اقتصادی داشت.
۶. سرمایه‌گذاری سنگین: پلن مارشال ۱۳ میلیارد دلار (معادل ۱۵۰ میلیارد دلار امروز) در بازسازی اروپا سرمایه‌گذاری کرد.
۷. جنگ سرد: ضرورت مقابله با شوروی انگیزه‌ی بالایی برای موفقیت ایجاد کرد.

۲.۴۲. چرا عراق موفق نشد؟

۱. شکاف‌های عمیق: عراق جامعه‌ای عمیقاً تقسیم‌شده بود (شیعه/سنی/کرد).
۲. انحلال نهادها: انحلال ارتش و بعث‌زدایی نهادهای موجود را نابود کرد بدون جایگزینی مؤثر.
۳. برنامه‌ریزی ناکافی: پنتاگون برنامه‌ریزی وزارت خارجه را نادیده گرفت.
۴. تعهد ناکافی: منابع بازسازی ناکافی و خروج نسبتاً زودهنگام.
۵. مداخله‌ی همسایگان: ایران، عربستان، سوریه و ترکیه هرکدام بازی خود را داشتند.
۶. فرهنگ سیاسی: فقدان تجربه‌ی دموکراتیک و سنت مشارکت سیاسی.
۷. اقتصاد نفتی: «نفرین منابع» (Stiglitz & Bilmes) - نفت مانع از شکل‌گیری قرارداد اجتماعی بین دولت و ملت شد.
۸. فقدان مشروعیت: حمله‌ی یک‌جانبه بدون مجوز شورای امنیت.

مثبت

منفی

Strengths (نقاط قوت)

- جهان (پنجمین ذخایر عظیم نفتی)
 - جمعیت جوان و باسواد
 - تجربه‌ی تمدنی کهن
 - تنوع فرهنگی و قومی
- کاغذ (روی قانون اساسی مدرن)
 - تجربه‌ی انتخابات متعدد
 - جامعه‌ی مدنی در حال رشد

Weaknesses (نقاط ضعف)

- نظام محاصره‌ی فرقه‌ای
 - فساد سیستماتیک
- ضعف حاکمیت قانون
- (نفت) اقتصاد تک‌محصولی
- شبه‌نظامیان خارج از کنترل
 - زیرساخت‌های ویران
 - فرار مغزها و سرمایه
 - تروماهای جمعی

Opportunities (فرصت‌ها)

- درآمد نفتی برای بازسازی
- تشرین (جنبش نسل جدید)
 - تنوع‌بخشی اقتصادی
- بازسازی زیرساخت‌ها
 - آشتی ملی
 - همکاری منطقه‌ای
- فناوری و اقتصاد دیجیتال

Threats (تهدیدها)

- آمریکا (ایران، نفوذ خارجی)
 - بازگشت تروریسم
- تغییرات اقلیمی و بحران آب
 - کاهش قیمت نفت
- انفجار جمعیتی و بیکاری
- رقابت ژئوپلیتیکی منطقه‌ای
 - تجزیه‌ی احتمالی کشور
 - عادی‌سازی خشونت

داخلی

خارجی

شکل ۱۸: ماتریس قدرت-منفعت ذی نفعان مداخله‌ی ۲۰۰۳

۴۵. تحلیل آسیب‌پذیری

مهم‌ترین یافته‌ی تحلیل ذی‌نفعان

بزرگ‌ترین آبرونی مداخله‌ی ۲۰۰۳ آن است که بازیگرانی که بیشترین «منفعت» (تأثیرپذیری) از نتیجه داشتند - یعنی مردم عادی عراق، اقلیت‌ها و سنی‌ها - کمترین «قدرت» را در شکل‌دهی به فرایند داشتند. در مقابل، بازیگرانی با بالاترین قدرت - آمریکا و ایران - عمدتاً منافع ژئوپلیتیکی خود را دنبال کردند.

این عدم تقارن بین قدرت و آسیب‌پذیری، ریشه‌ی اصلی شکست پروژه‌ی ملت‌سازی در عراق است.

جدول جامع منابع پژوهشی کلیدی

جدول ۳۹: منابع پژوهشی کلیدی درباره‌ی مداخله در عراق

نویسنده	عنوان	ناشر/نشریه	سال	یافته‌ی اصلی
Stiglitz & Bilmes	The Three Trillion Dollar War	W.W. Norton	۲۰۰۸	هزینه‌ی جنگ تا ۳ تریلیون دلار
Burnham et al.	Mortality after the 2003 invasion	The Lancet	۲۰۰۶	۶۰۱۰۰۰ تلفات اضافی
Diamond, Larry	Squandered Victory	Times Books	۲۰۰۵	شکست سیاست‌های بازسازی آمریکا
Dodge, Toby	Iraq: From War to a New Authoritarianism	Routledge	۲۰۱۲	گذار از جنگ به اقتدارگرایی جدید
Ricks, Thomas	Fiasco	Penguin	۲۰۰۶	شکست نظامی و سیاسی آمریکا
Chandrasekaran, R.	Imperial Life in the Emerald City	Knopf	۲۰۰۶	ناکارآمدی CPA در منطقه‌ی سبز
Packer, George	The Assassins' Gate	Farrar, Straus	۲۰۰۵	روایت جامع از تصمیم تا فاجعه
Makiya, Kanan	Republic of Fear	University of California	۱۹۸۹	تحلیل رژیم وحشت بعثی
Allawi, Ali	The Occupation of Iraq	Yale UP	۲۰۰۷	تحلیل خودی از اشغال
Hashim, Ahmed	Insurgency and Counter-Insurgency in Iraq	Cornell UP	۲۰۰۶	تحلیل شورشگری
Visser, Reidar	A Responsible End?	Just World Books	۲۰۱۰	تحلیل فدرالیسم و فرقه‌گرایی
Abduljabar, Faleh	The Shi'a Movement in Iraq	Saqi Books	۲۰۰۳	تحلیل جنبش شیعی
Tripp, Charles	A History of Iraq	Cambridge UP	۲۰۰۷	تاریخ جامع عراق مدرن
Fukuyama, Francis	State-Building	Cornell UP	۲۰۰۴	نظریه‌ی دولت‌سازی

ادامه در صفحه‌ی بعد

ادامه از صفحه‌ی قبل

نویسنده	عنوان	ناشر/نشریه	سال	یافته‌ی اصلی
Dobbins, James et al.	America's Role in Nation-Building	RAND	۲۰۰۳	مقایسه‌ی تجربه‌های ملت‌سازی
Gordon & Trainor	Cobra II	Pantheon	۲۰۰۶	تحلیل نظامی حمله
Sky, Emma	The Unraveling	PublicAffairs	۲۰۱۵	خاطرات مشاور نظامی در عراق
Cockburn, Patrick	The Rise of Islamic State	Verso	۲۰۱۵	تحلیل ظهور داعش
Isakhan, Benjamin	Democracy in Iraq	Routledge	۲۰۱۵	تحلیل دموکراسی پس از ۲۰۰۳
پروژه‌ی هزینه‌های جنگ	Costs of War	دانشگاه براون	۲۰۲۱	برآورد جامع هزینه‌ها

تحلیل استراتژیک نقطه قوت، ضعف، فرصت و تهدید

(SWOT)

این بخش به جمع‌بندی تحلیلی وضعیت عراق پس از ۲۰۰۳، در قالب چارچوب SWOT می‌پردازد.

شکل ۱۹: ماتریس استراتژیک SWOT پیرامون مداخلات خارجی در عراق

- Diamond, L. (2005). *Squandered Victory: The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq*. Times Books. [۱]
- Dodge, T. (2012). *Iraq: From War to a New Authoritarianism*. Routledge. [۲]
- Ricks, T. E. (2006). *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq*. Penguin Press. [۳]
- Chandrasekaran, R. (2006). *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraq's Green Zone*. Alfred A. Knopf. [۴]
- Packer, G. (2005). *The Assassins' Gate: America in Iraq*. Farrar, Straus and Giroux. [۵]
- Makiya, K. (1998). *Republic of Fear: The Politics of Modern Iraq*. University of California Press. [۶]
- Allawi, A. A. (2007). *The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace*. Yale University Press. (اولین چاپ ۱۹۸۹) [۷]
- Tripp, C. (2007). *A History of Iraq*. 3rd ed. Cambridge University Press. [۸]
- Fukuyama, F. (2004). *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. Cornell University Press. [۹]
- Dobbins, J. et al. (2003). *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*. RAND Corporation. [۱۰]
- Gordon, M. R., & Trainor, B. E. (2006). *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq*. Pantheon Books. [۱۱]
- Sky, E. (2015). *The Unraveling: High Hopes and Missed Opportunities in Iraq*. PublicAffairs. [۱۲]
- Cockburn, P. (2015). *The Rise of Islamic State: ISIS and the New Sunni Revolution*. Verso Books. [۱۳]
- Isakhan, B. (2015). *Democracy in Iraq: History, Politics, Discourse*. Routledge. [۱۴]
- Hashim, A. S. (2006). *Insurgency and Counter-Insurgency in Iraq*. Cornell University Press. [۱۵]
- Visser, R. (2010). *A Responsible End? The United States and the Iraqi Transition, 2005-2010*. Just World Books. [۱۶]
- Abduljabar, F. (2003). *Shi'a Movements in Iraq*. Saqi Books. [۱۷]
- Haddad, F. (2011). *Sectarianism in Iraq: Antagonistic Visions of Unity*. Oxford University Press. [۱۸]

- Batatu, H. (1978). *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*. [١٩]
Princeton University Press.
- Dawisha, A. (2009). *Iraq: A Political History from Independence to Occupation*. Princeton [٢٠]
University Press.
- Marr, P. (2012). *The Modern History of Iraq*. 3rd ed. Westview Press. [٢١]
- Chomsky, N. (2003). *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*. [٢٢]
Metropolitan Books.
- Bremer, L. P. III. (2006). *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope*. Simon [٢٣]
& Schuster.
- Galbraith, P. W. (2006). *The End of Iraq: How American Incompetence Created a War [٢٤]
Without End*. Simon & Schuster.
- Burnham, G. et al. (2006). "Mortality after the 2003 invasion of Iraq: a cross-sectional [٢٥]
cluster sample survey." *The Lancet*, 368(9545), 1421-1428.

مقالات علمی

- Hagopian, A. et al. (2013). "Mortality in Iraq Associated with the 2003-2011 War and [٢٦]
Occupation." *PLOS Medicine*, 10(10), e1001533.
- Doyle, M. W. (1983). "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs." *Philosophy & Public [٢٧]
Affairs*, 12(3), 205-235.
- Helman, G. B., & Ratner, S. R. (1992). "Saving Failed States." *Foreign Policy*, (89), 3-20. [٢٨]
- Dodge, T. (2013). "State and society in Iraq ten years after regime change." *International [٢٩]
Affairs*, 89(2), 241-257.
- Anderson, L., & Stansfield, G. (2005). "The Implications of Elections for Federalism in [٣٠]
Iraq." *Publius: The Journal of Federalism*, 35(3), 359-382.
- Dawisha, A. (2010). "Iraq: A Vote Against Sectarianism." *Journal of Democracy*, 21(3), [٣١]
26-40.
- Isakhan, B. (2012). "The Iraq War, the Democratic Peace, and the Neoconservative Agenda." [٣٢]
Australian Journal of Political Science, 47(2), 177-191.
- Hinnebusch, R. (2007). "The US Invasion of Iraq: Explanations and Implications." *Cri- [٣٣]
tique: Critical Middle Eastern Studies*, 16(3), 209-228.
- Crawford, N. C. (2021). "The Iraq War: 20 Years of Costs." *Costs of War Project*, Watson [٣٤]
Institute, Brown University.

گزارش‌ها و منابع سازمانی

- Freedom House. (2004–2023). *Freedom in the World: Iraq Country Reports*. Annual. [۳۵]
- Human Rights Watch. (2003–2023). *World Report: Iraq Chapter*. Annual. [۳۶]
- Amnesty International. (2003–2023). *Annual Report: Iraq*. Annual. [۳۷]
- Transparency International. (2003–2023). *Corruption Perceptions Index: Iraq*. Annual. [۳۸]
- Fund for Peace. (2006–2023). *Fragile States Index: Iraq*. Annual. [۳۹]
- Economist Intelligence Unit. (2006–2023). *Democracy Index: Iraq*. Annual. [۴۰]
- UNDP. (2004–2023). *Human Development Report: Iraq*. Annual. [۴۱]
- World Bank. (2003–2023). *Iraq Economic Monitor*. Various issues. [۴۲]
- Iraq Body Count. (2003–2023). *Documented Civilian Deaths from Violence*. Database. [۴۳]
<https://www.iraqbodycount.org>
- ABC News/BBC/NHK. (2004–2009). *Iraq: Where Things Stand* (Poll series). [۴۴]
- Gallup. (2003–2012). *Gallup World Poll: Iraq*. Various years. [۴۵]
- Arab Barometer. (2006–2022). *Arab Barometer Wave I–VII: Iraq Country Reports*. [۴۶]
- Pew Research Center. (2003–2015). *Global Attitudes Survey: Iraq*. Various years. [۴۷]
- International Crisis Group. (2003–2023). *Iraq Reports and Briefings*. Various. [۴۸]
- RAND Corporation. (2005). Dobbins, J. et al. *The UN's Role in Nation-Building: From the Congo to Iraq*. [۴۹]
- Special Inspector General for Iraq Reconstruction (SIGIR). (2013). *Learning from Iraq: A Final Report*. [۵۰]

منابع فارسی و عربی

- [۵۱] عبدالجبار، فالح. (۲۰۱۲). العمامة والأفندي: سوسیولوجیا خطاب وحرکات الاحتجاج الديني. بيروت: دار الجديد.
- [۵۲] الخفاجی، عصام. (۲۰۰۴). عراق الأمس واليوم والمستقبل. مجموعه مقالات.
- [۵۳] الخيون، رشيد. (۲۰۰۷). ۱۰۰ عام من الإسلام السياسي بالعراق. بيروت: دار مدارك.
- [۵۴] معروف، خالد سليمان. (۲۰۱۵). الدولة والمجتمع في العراق. عمان: دار أمانة.
- [۵۵] حسن، حميد. (۲۰۱۰). «بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات جنگ ۲۰۰۳ بر ساختار اجتماعی عراق». مجله‌ی مطالعات خاورمیانه، ۲(۲)، ۴۵-۷۸.

پایان سند

این سند تحلیلی بر پایه‌ی منابع علمی معتبر تدوین شده و هدف آن ارائه‌ی تصویری جامع، چندبعدی و متوازن از پیامدهای مداخلات خارجی در عراق است.

هرگونه نتیجه‌گیری نهایی در این حوزه وابسته به ارزش‌ها، معیارهای سنجش، و افق زمانی مورد نظر تحلیل‌گر است.

تاریخ عراق همچنان در حال نگاشته شدن است و ارزیابی نهایی این مداخلات تنها از افق نسل‌های آینده ممکن خواهد بود.

تدوین: فروردین ۱۴۰۵ - تمامی حقوق محفوظ است